

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGĂ”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 1, 1990

4

Aprilie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

A C A D E M I A R O M Â N Â

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGĂ”

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 12 ori pe an.

Începând din ianuarie 1990 „Revista de Istorie” apare cu titlul de „Revista istorică”.

Prețul unui abonament este de 180 lei. În țară abonamentele se primesc la oficile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresindu-se la ROMPRES-FILATELIA. Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12—200. Telex 10 376 prsf1 r — București, Calea Grivitei nr. 64—66.

COLECTIVUL DE REDACTIE:

ION APOSTOL — *redactor șef adjunet*
MIHAI OPRITESCU
NAGY PIENARU

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa colectivului de redacție al revistei „Revista istorică”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71 247 — București, tel. 50 72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM 1, NR. 4
Aprilie 1990

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

APOSTOL STAN, Originile liberalismului politic în România	321
EUGEN GLÜCK, Uncle informații privind istoria României cuprinse în izvoarele narrative ebraice medievale	335
ALEXANDRU MADGEARU, Observații asupra condiției juridice a autohtonilor în Dacia romană	347

ISTORIE UNIVERSALĂ

MIHAI MANEA, De la diplomația secretă la echilibrul european în secolul al XVIII-lea	361

DOCUMENTAR

NICOLAE DASCĂLU, Contribuția Biroului pentru Servicii Strategice (O.S.S.) al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite (1941–1945) (3)	373
MIHAEL MIHALCU, MIHAELA DIRĂGĂNOIU, RADU OCTAVIAN MAIER, Observații cu privire la unele tehnologii folosite la obținerea unor materiale în activitatea atelierelor medievale românești	386

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

Mărturii ale unui participant la Conferința româno-sovietică de la Viena (1924) (I) (<i>Mihai Oprîescu</i>)	393

OPINII

Opiniile interzise (<i>George Corbu</i>)	403

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

O direcție majoră a investigației istorice: mentalitățile (<i>Iolanda Tighiliu</i>); Gânduri din exil (<i>Adolf Armbuster</i>); Al V-lea Congres internațional de istorie economică și socială a Turciei (<i>Mihai Maxim</i>)	411

,Revista istorică”, tom 1, nr. 4, p. 317–424, 1990

RECENZII

GHISLAIN DE DIESBACH , <i>La prințesă Bibesco</i> , Librairie Académique Perrin, Paris, 1988, 591 p. (Ion Grecescu)	417
General TRAIAN MOȘOIU , <i>Memorial de război (august—octombrie 1916)</i> , ediție, studiu introductiv și note de Al. Dragomirescu și Marius Pop, Colecția Testimonia, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 150 p. (Valeriu A. Giuran)	418
PIERRE ALEXANDRE , <i>Le climat en Europe au Moyen Âge</i> , Paris, 1987, 803 p. (Ileana Căzan)	419
SILVIA RIVERA CUSICANQUI , <i>Oprimidos pero no vencidos. Luchas del campesinado aymara y quechwa de Bolivia, 1900—1980</i> , Ginebra, 1986, 225 p. (Eugen Denize)	422

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE
TOME 1, N° 4
Avril 1990

S O M M A I R E

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

APOSTOL STAN, Les origines du libéralisme politique en Roumanie	321
EUGEN GLÜCK, Plusieurs informations concernant l'histoire de la Roumanie dans les sources narratives hébraïques médiévales	335
ALEXANDRU MADGEARU, Observations sur la condition juridique des autochtones dans la Dacie romaine	347

HISTOIRE UNIVERSELLE

MIHAI MANEA, La diplomatie secrète et l'équilibre européen au XVIII ^e siècle	361

DOCUMENTAIRE

NICOLAE DASCĂLU, La contribution du Bureau pour les Services Stratégiques (O.S.S.) des États-Unis à la victoire des Nations Unies (1941—1945) (3)	373
MIHAL MIHALCU, MIHAELA DRĂGĂNOIU, RADU OCTAVIAN MAIER, Observations concernant l'utilisation de certaines technologies pour la préparation de certains matériaux nécessaires dans l'activité des ateliers roumains au Moyen Âge	386

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

Témoignages d'un participant à la Conférence roumano-soviétique de Vienne (1924) (I) (<i>Mihai Oprîescu</i>)	393

OPINIOS

Opinions interdites (<i>George Corbu</i>)	403

LA VIE SCIENTIFIQUE

Une direction majeure de la recherche historique: les mentalités (<i>Iolanda Tighiliu</i>); Méditations de l'exil (<i>Adolf Ambruster</i>); Le V ^e Congrès d'histoire économique et sociale de la Turquie (<i>Mihai Maxim</i>)	411

COMPTES RENDUS

GILLISAIN DE DIESBACH, <i>La princesse Bibesco</i> , Librairie Académique Perrin, Paris, 1988, 591 p. (Ion Grecescu)	417
Général TRAIAN MOȘOIU, <i>Mémorial de guerre (août—octobre 1916)</i> , édition, étude introductive et notes par Al. Dragomirescu et Marius Pop, Collection Testimonia, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 150 p. (Valeriu A. Giuran)	418
PIERRE ALEXANDRE, <i>Le climat en Europe au Moyen Âge</i> , Paris, 1987, 803 p. (Ileana Căzan)	419
SILVIA RIVERA CUSICANQUI, <i>Oprimidos pero no vencidos. Luchas del campesinado aymara y quechua de Bolivia, 1900—1980</i> , Ginebra, 1986, 225 p. (Eugen Denize)	422

ISTORIA ROMÂNIEI

ORIGINILE LIBERALISMULUI POLITIC ÎN ROMÂNIA

APOSTOL STAN

Liberalismul este un mod de gîndire politică apărut în epoca de descompunere a orînduirii feudale și de ascensiune a burgheziei. El este opus absolutismului care concepe conducerea societății în funcție de interesele exclusive ale unei singure clase dominante, nobilimea sau boierimea. Guvernarea societății sub regimul absolutist se realizează conform unor tradiții, cutume și principii politice imuabile, a unor deprinderi de a vedea în majoritatea copleșitoare a populației o masă amorfă de simpli contribuabili, incapabilă de a afirma idei politice și de a dovedi voință comună de schimbare. Frământările și convulsiuniile sociale sint considerate simple acțiuni anarhice, reflectînd pretenții mărunte și de interes local, incapabile de a se ridica pînă la nivelul înțelegerii unor comandamente majore ale dezvoltării social-politice, acestea constituind apanajul guvernului absolutist.

În lipsa unui sistem politic instituționalizat prin care să se sondzeze aspirațiile și necesitățile autentice ale diferitelor categorii și clase sociale, frământările și mișcările violente care răzbat uneori la suprafața societății, dar și diferitele memorii și plingeri adresate guvernului absolutist pot constitui indici semnificativi pentru direcția ameliorărilor și schimbărilor devenite imperioase. Regimul absolutist realizează însă înnoiri numai în măsura în care nu i se periclitează dominația asupra societății. El reprimă, de aceea, spiritul contestatar și refuză orice comunicare directă cu societatea prin intermediul unor doleanțe formulate de jos, în numele diferitelor categorii și clase sociale. Singura formă posibilă de comunicare concepută de regimul absolutist este de sus în jos, dar aceasta redusă la transmiterea unor dispoziții imperitative către locuitori. Din aceste motive, un asemenea sistem politic de guvernare privește mareala masă a populației nu ca pe niște oameni liberi, cetățeni, ci ca pe niște simpli supuși.

Bazîndu-se pe dogme imuabile și pe autoritate, regimul politic absolutist este incompatibil cu gîndirea liberă, descătușată de orice idee preconcepă și ancorată în realitatea social-economică. El poate cel mult să practice un luminism, să se inspire în măsurile sale și în administrație dintr-o cunoaștere mai apropiată a societății, a nevoilor de schimbare a acesteia, să realizeze unele înfăptuiri chiar în interesul maselor populare spre a le face mai ușor guvernabile și a evita seisme sociale, în intenția însă de a perpetua guvernarea absolutistă, domnia unei elite asupra celei mai mari părți a locuitorilor.

Dar tocmai pentru că guvernarea este considerată apanajul unei minorități, în condițiile inexistenței unor instituții politice adecvate prin

care să se exprime clar interesele și năzuințele diferitelor categorii și clase sociale, se ivește o mișcare de combatere a dogmelor politice, de afirmare deschisă a criticii sau chiar a opoziției față de stările de lucruri constituite. Sunt începurile unei mișcări care, opusă stărilor de lucruri pietrificate, preconizează o anumită libertate de exprimare a părerilor și ideilor nu numai de clasa conducătoare, ci de reprezentanții tuturor stărilor sociale. Liberalismul contribuia astfel la ștergerea frontierelor despărțitoare dintre clasele sociale, la schimbul de idei dintre acestea, punind bazele unui nou cadru politic instituțional. În societate apar astfel oameni care își propun nu numai să abolească cutume sau anacronisme feudale, ci formulează chiar adevărate programe politice. Societatea simte astfel nevoia de a se deschide în raport cu diferite idei, dar afirmarea acestora devine greoaie deoarece guvernul absolutist ia măsuri drastice de represiune. Din aceste motive, gîndirea politică liberă se refugiază în cercuri politice secrete, în reunii intime și închise în care se întreprinde o autentică evaluare critică a realităților social-politice, formulîndu-se prin confruntare programe de schimbare. Aceleași reunii secrete care concentrează oameni proveniți din diferite medii sociale, tocmai pentru că puterea absolutistă refuză cu îndărătnicie să se transforme, să instituționalizeze comunicarea de jos în sus, pun la cale chiar modalități de răsturnare violentă a unui asemenea regim. Revoluția, pregătită sub raport ideologic în aceste reunii secrete dominate de modul liberal de gîndire politică, survine numai atunci cînd guvernul absolutist refuză schimbările radicale formulate de reprezentanții societății. Recurgerea la violență apare astfel unica modalitate de a îndepărta de la putere un regim politic anacronic, rupt de preocupările și aspirațiile maselor populare considerate simpli contribuabili și supuși docili.

Modul liberal de gîndire politică este indisolubil legat de luminism¹. O societate este mai ușor dominată de un regim autocratic în condițiile în care cei mai mulți locuitori sunt ignoranți sau posedă prea puțină știință de carte. Dar, concomitent cu dezvoltarea forțelor de producție, cu ascensiunea pădurilor mijlocii, a elementelor burgeze de la orașe și sate care acționează pentru schimbări social-economice, survine un fenomen de luminare științifică și culturală, în grade diferite, în rîndul unor numeroși locuitori².

Luminarea prin cultură apare mai întii în mediul clasei politice conducătoare, al nobilimii sau boierimii, fapt care-i permite să înțeleagă mai bine resorturile și mecanismele social-economice, să detecteze anumite măsuri politice imperioase, deprinzînd-o totodată cu o atitudine critică față de stările de lucruri existente și chiar să tolereze păreri deosebite de aceleia oficiale. Dezvoltarea învățămîntului public și a culturii naționale constituie însă elemente esențiale în ridicarea nivelului intelectual al maselor populare, îndeosebi al burgheziei urbane și rurale, această devenind factorul cel mai activ nu numai pe tărîm economic, ci și sub raportul conduitei față de regimul politic. Survine astfel în sinul burgheziei o atitudine activă în raport cu puterea. Tocmai luminarea prin știință de carte și cultură, dar totodată și performanțele economice fac din burghezie un element social conștient de rolul ei în societate. Din aceste motive, realitățile social-economice sunt privite cu un mai pronunțat

accent critic, formulindu-se chiar păreri cu privire la modalitățile de a face societatea mai guvernabilă în raport cu năzuințele maselor populare.

Prin luminile culturii și științei de carte toate clasele sociale înțeleg mai bine nu numai interesele individuale, ci și imperativele generale de dezvoltare, acționind pentru schimbări menite să pună capăt unei guvernări absolutiste. Liberalismul se dovedește astfel tributar lumanismului, acesta din urmă fiind un însotitor permanent al gîndirii politice pentru impulsivarea dezvoltării societății.

Societatea românească sub regimul fanariot pare dominată de totală resemnare, de „indiferență completă pentru tot ceea ce se numește interesele țării”³. Este epoca unei apatii politice, a unui dezinteres față de situația țării și soarta locuitorilor ei. O asemenea mentalitate nu trebuie să provoace mirare, deoarece regimul fanariot afectase profund și în măsură considerabilă instituțiile celor două Principate, iar autonomia politică a acestora, chiar dacă formal era menținută, în fapt fusese grav știrbită⁴. Din aceste motive, „interesele țării” se confundă cu interesele străinilor: Imperiul otoman, domnii fanarioți și numeroasa lor clientelă care-i antura. Dacă adevăratale aspirații ale țării nu sint identificate și formulate sub forma unor programe de guvernare, ele se regăsesc uneori în intențiile și tendințele unor membri proeminenți ai clasei politice conducătoare, aceasta din urmă dobândind ea însăși transformări structurale sub raport etnic⁵.

În ciuda marilor discrepanțe și deosebiri sub raport material și spiritual, toate clasele sociale au drept trăsătură negativă de mentalitate „absența aproape totală a gîndirii”, iar ca elemente pozitive comune ale sensibilității suferința, nemulțumirea și încistarea fiecărei categorii sociale în ea însăși⁶. Toți membrii societății sunt obsedați de satisfacerea nevoilor lor proprii, fiind preocupăți nu de viitor, ci exclusiv de „ziua de azi”. Pe drept cuvint o asemenea epocă a fost numită a „egoismului îngust fără limită”, a vieții „de azi pe miine”⁷ lipsită de orice perspectivă, a cantonării societății într-o activitate măruntă menită a asigura subzistența pentru cei mai mulți locuitori, ori a perpetua un privilegiu social și politic pentru boierime care putea oricind să fie suprimat de o domnie cu prerogative absolutiste. Sub raport politic, în epoca fanariotă, societatea românească apare astfel ca un agregat ale căruia elemente nu îndeplinesc decât o funcție limitată, energia lui consumindu-se pentru satisfacerea unor interese individuale sau pur și simplu epuizindu-se în gol.

Ceea ce era paralizant pentru societatea românească în epoca fanariotă consta în imposibilitatea de a inova, de a realiza schimbări în concordanță cu nevoile imperioase de dezvoltarea social-economică. Deși Constantin Mavrocordat prin reformele socială și fiscală realizase unele schimbări⁸, acestea erau efectuate îndeosebi cu scopul de a consolida pozițiile clasei politice conducătoare din jurul domniei, de a aboli unele privilegii și autonomii locale, în tendință de a consolida puterea statului și a aparatului administrativ, spre a face din acesta un instrument capabil de a supune pe locuitori la numeroase exigențe fiscale. Structurile politice existente care configurau un regim politic de despoteie orientală nu puteau fi modificate fără consimțămîntul Porții otomane, puterea suzerană care le impusese. Din aceste motive, cele mai multe elemente sociale care veneau în atingere cu regimul politic nu-și propuneau schim-

barea acestuia, ci acomodarea la un mecanism care numai el putea să le asigure ascensiunea. În asemenea condiții, regimul fanariot era incompatibil cu ideile politice moderne, refuzând să tolereze în sinul lui păreri și concepții contrare, luând măsuri de a opri în față orice tentativă de înnoire.

Cu toate preocupările domniei pentru menținerea structurilor social-politice anchilozate, în 1733 domnitorul muntean, Constantin G. Racoviță, emitea un hrisov prin care acorda deplină libertate de credință pentru protestanți⁹. Era, astfel, făcut un prim pas către o societate deschisă, marcându-se astfel calea de străbătut: de la toleranța religioasă la toleranță politică pentru cei care împărtășeau idei diferite de cele oficiale. Dar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tocmai pentru că domnia nu îngăduia exprimarea liberă a altor păreri politice, la Iași și București se semnalau reunii secrete la care participau oameni influențați de masonerie. Aceștia recurg chiar la organizare în loji, fiind astfel cunoșcuți în limbajul curent al epocii ca „farmasoni”¹⁰. Aceste elemente răsărite în sinul societății românești constituie primul contingent de oameni care acționează pentru emanciparea gîndirii politice, pentru constringerea regimului fanariot să accepte exprimarea și-a altor idei decit cele oficiale. Este evident vorba de o primă manifestare de liberalism în sinul societății românești în plin regim fanariot.

Liberalismul politic găsește însă un important precursor și suport în iluminism care deschide un profund și îndelung proces de contact al societății cu știința de carte, de luinirea a minților unui număr cît mai mare de locuitori. Introducerea limbii române în biserică, răspândirea învățămîntului în limba națională și o oarecare ascensiune culturală — cu toate vicisitudinile regimului fanariot — constituie condiții preliminare indispensabile pentru receptarea ideilor luminiște aparținînd epocii¹¹.

Aceiași domni fanarioti au realizat, printre altele, multiplicarea legăturilor culturale cu Apusul, stimulind traducerile și chiar publicarea unor opere literare și filozofice, contribuind astfel la „surparea zidului impenetrabil care despărțea la mijlocul secolului al XVIII-lea societatea românească de Europa lumenilor”¹². În plus, se observă o tendință de a scoate Principatele din izolare și de a le apropia de Occident, cel puțin sub raportul interesului clasei boierești. Se deschidea astfel „marea campanie a europenizării țării și a asimilării rapide a civilizației moderne”¹³. Boierii din Principate, indiferent de rang, denumesc țările occidentale pentru care își fac un obiect de admiratie, cu numele conun de Europa¹⁴. Moda, obiectele de artă sau ideile — dacă vin din Occident — sint europene. Tot astfel, francezi, italieni, germani, englezi sint, de asemenea, „europeni”. Expresii ca a trăi „europenește”, a primi o educație „europenească”, a dansa „europenește” devin tot mai frecvente. Pentru boierii munteni și moldoveni, Europa se identifică, în consecință, cu o comunitate occidentală de țări „civilizate”, ei — în momentul cînd utilizau asemenea termeni — neconsiderîndu-se parte integrantă a Europei. Cuvîntul acesta nu mai avea un sens geografic, ci unul care desemna o civilizație mai avansată, modernă.

Angrenați într-un asemenea proces de contact cu civilizația occidentală, animați de ideea de a se „europeniza”, o parte a boierimii din Moldova și Țara Românească devineea receptivă la o serie de scrisori apar-

ținind luminismului. Rousseau, Voltaire, Klopstock, Leibnitz, Fénelon, Descartes, Locke¹⁵ etc. devin tot mai cunoscuți în Principate, ca și în Transilvania. Despre operele lui Voltaire, de pildă, se credea în 1777 că erau „destul de răspîndite”¹⁶ în Moldova și Tara Românească.

Contactul Principatelor cu luminismul și raționalismul francez continuă și după triunful revoluției din 1789 prin intermediul unei emigrării care deși nu prea numeroasă, dar alimentată în permanență cu noi efective, a contribuit, totuși, la impulsarea spiritului public modern în Moldova și Tara Românească¹⁷. Boierii mai ales, impresionați de evenimentele și desfășurările politice europene, preocupați în asenenea condiții de largirea orizontului politic al țărilor lor, fac din emigranții francezi unul din pivoții principali ai pregătirii intelectuale a tineretului aparținând acestei categorii sociale. Aceiași emigranți francezi angajați în Principate ca preceptori sau profesori au contribuit, printre altele, la dezvoltarea gustului pentru citit, la trezirea interesului pentru o serie de lucrări din literatura clasică franceză sau din filosofia luministă. Se poate aprecia, astfel, că emigranții francezi, deși ostili revoluției, prin literatură și prin ideile răspîndite în Principate, au pus la îndemina fiilor de boieri aceleasi teineuri ideologice care contribuise la provocarea evenimentelor revoluționare în Franță¹⁸.

Unele din scrisoarele luministilor și raționaliștilor francezi pătrunse în Principate în imprejurările menționate au constituit neîndoilenic pentru o parte a boierimii un obiect de îndelungată reflecție, o revelație a unor stări de lucruri blamabile și o prefigurare a unei societăți mai drepte. Toate aceste impresii furnizate de lectura unor cărți sau de povestirile preceptorilor și profesorilor francezi corroborate în tabloul detestabil al vieții sociale și politice din Principate, s-au impregnat puternic în mintea unor oameni, îndeosebi a unor tineri, stimulându-se dezvoltarea spiritului critic față de stările de lucruri existente, primul pas spre formularea unor proiecte și măsuri de îndreptare.

În contextul acesta al unei mai largi difuziuni a filosofiei luminilor din Occident survine și o mai puternică influență exercitată de opera luministilor aparținând reprezentanților școlii ardelene. Aceștia, prin accentul pus asupra școlii și tipăriturilor culturale de toate felurile, ofereaun conaționalilor din Principate nu numai exemplu de urmat, ci și modele în activitatea concretă¹⁹. Aceiași români de peste munci dezvoltă o operă luministă cu puternice rădăcini în fondul comun de lucrări care făceau parte integrantă din patrimoniul național. Apoi în tot timpul activității lor exponenții acestei școli nu omit legăturile cu Moldova și Tara Românească fie directe, fie mediate, prin operele lor istorice și filologice, criticind uneori chiar regimul fanariot²⁰.

Luminismul devine astfel o doctrină culturală nu numai pentru românii din Transilvania, ci și pentru o parte a acelora din Principate, din imboldurile lui apărind o serie de inițiative cu rezultate deosebite pe planul propășirii politice ulterioare²¹. La finele secolului al XVIII-lea, în Moldova se constituie un grup de cărturari — precursorii intelectualității moderne — care contribuie la introducerea unor idei preluate din scrisori luministe europene²². Acești cărturari cărora li se alătură și o parte a marii boierimi selectează unele opere pe care le difuzează în rîndul citi-

torilor, dezvăluind prin intermediul acestora oamenilor preocupați de soarta civilizației române noi orizonturi social-politice. Cu concursul cărților și manuscriselor sănt vehiculate astfel unele idei moderne, biblioteci particolare devenind mici focare de iradiere a unor asemenea idei²³.

Mișcarea luministă moldoveană se radicalizează la finele secolului al XVIII-lea sub impactul unor mișcări populare, însotite ulterior de intervenții pe plan extern. Începe astfel să se facă o distincție netă între „pământeni” și „străini”, adică între oamenii preocupați de propășira patriei – numiți patrioti – și cei indiferenți de soarta acesteia, străinii sau complicii lor din interior²⁴. O asemenea distincție era înregistrată sub influența revoluției franceze, unele idei ale acesteia fiind cunoscute prin traducerea unor acte fundamentale.

Ionică Tăutu este cel mai influentat în scrierile lui de asemenea idei care dobîndesc o direcție socială virulentă²⁵. Se constată astfel că „pațrionii” moldoveni din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, deși luminiști, fac un pas mai departe pe planul activității politice²⁶. Ei nu se multumesc numai cu relevarea unor aspecte pozitive din trecutul istoric al poporului lor în scopul promovării unei mișcări de regenerare, ci prin intermediul lecturilor și al diverselor surse de informare receptează idei europene dintre cele mai avansate. Cărțurarii fac astfel un pas decisiv înainte spre activitate politică, demonstrând că luminisnul este nu numai precursor dar și însotitor al liberalismului.

Luminismul politic ca componentă a liberalismului incipient se manifestă în Principate și sub forma iosefinismului²⁷, adică a unui absolutism luminat. Încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea, prin reformele sale, Constantin Mavrocordat – deși urmarea sporirea capacitatii statului de a percepe dări de la contribuabili – deschidea seria unor mici reglementări social-economice care în curgerea timpului exprimau nevoi imperioase de schimbare. O politică de absolutism luminat promovată de Austria și Rusia la finele secolului al XVIII-lea – tocmai în vederea evitării unor seisme revoluționare de care era zguduită Europa occidentală – părea să ofere un model de împăcare în anumite limite a necesităților de dezvoltare social-economică cu sistemul monarhic de guvernare. În ochii unor boieri din Principate îmbibați de concepții retrograde, legați strâns de un regim politic de tip despotic oriental, dar doritori să realizeze schimbări în structura societății fără a altera radical elementele de bază ale acesteia, răsare astfel clar o cale acceptabilă menită să răspundă la anumite nevoi. Calea aceasta părea cu atit mai bună cu cît țările române se aflau sub influența acestor mari puteri care ele însele încercau să se modernizeze prin evitarea unor mutații revoluționare. Din motivele menționate, iosefinismul se conturează ca un model politic demn de urmat pentru numeroase elemente lumiinate din sinul boierimii care și propuneau să contribuie la dezvoltarea societății.

Dar sub același regim fanariot, au fost stabilite primele punți de contact cu Franța revoluției de la 1789, fapt care a permis cunoașterea unor idei social-politice avansate și precipitarea procesului de reconsiderare a înseși bazeilor societății românești²⁸. Prin intermediul grecilor care au receptat rapid și nuanțat sensurile revoluției franceze din 1789, Principatele române ajung să cunoască o serie de idei dintre cele mai avansate. La puțin timp de la triumful revoluției franceze, pe străzi și în case din

București se auzeau rostite fragmente din cînteccele revoluției franceze. În 1793, un comerciant francez cu orientație politică republicană, stabilit în Principate, consemnată-exagerind, firește — că toți locuitorii din București erau niște „sans culottes”²⁹. Se acumulau și se răspindeau astfel numeroase știri, unele definind realități exacte, în timp ce altele, amplificate și deformate, erau menite să contrarieze și să nedumerească.

Incepînd din 1789, influența revoluției franceze se va exercita la Iași și București prin însiși agenții oficiali ai republicii franceze acreditați pe lîngă domnitorii fanarioți³⁰. Era pentru prima dată cînd Franța republicană se interesa de Principatele române. Consulul francez de la București, Flûry, desfășoară o susținută activitate pentru propagarea idealurilor revoluției, stabilind contacte cu sudiții francezi, dar și cu locuitori ai Tării Românești, cu boieri îndeosebi, devenind astfel „cojilul răsfățat al societății bucureștene”³¹. Concomitent, la Iași, consulul Parrant stabilea și el legături cu un anumit număr de boieri, difuzind ideile revoluției. El însuși relata că unii boieri considerați capabili „să judece” erau interesați să dobîndească amânunte despre revoluția franceză, exprimînd chiar plăcerea de a afla fapte și întimplări mai interesante despie aceeași revoluție. Același consul francez găsea în îndul tineretului din Moldova mediul cel mai receptiv față de noile idei, considerînd că acesta va suferi neîndoielnic „dulcea și binefăcătoarea lor influență”³².

Influența franceză în Principatele române se exercită într-o măsură și mai mare sub regimul napoleonean³³. Timp de mai bine de 15 ani — cit s-a aflat la suprafața evenimentelor politice și a dominat Europa — Napoleon a stîrnit atracție în îndul unui anumit număr de boieri din Principatele române³⁴. Discuțiile despre proiectele și infăptuirile acestuia au apărut nu numai în familii, ci și în saloane, în cercuri politice boierești unde se puneau la cale diferite modalități de propășire. Napoleon a acționat astfel asupra imaginației, gândurii și atitudinii unor cercuri politice din Moldova și Tărâ Românească, contribuind prin înseini infăptuirile lui europene, la precipitarea și cristalizarea unor concepții politice esențiale.

Sub raportul impactului revoluției franceze și răzăoajelor napoleoniene asupra dezvoltării spiritului public în Principat le române, trebuie observat că într-un răstimp relativ scurt, s-a ajuns de la atitudini inițial confuze la poziții bine conturate, treptat, în raport cu succesele franceze³⁵. Fenomenul acesta de linjezire politică a boierilor celor mai luminați din Moldova și Tărâ Românească se desfășura concomitent cu un altul similar născut în rîndul elementelor grecești din Principatele române. Grație tocmai ivirii în proiectele de acțiune a unor scopuri mai înalte, nu numai individuale, ci generale, care priveau țara ca un ansamblu de interes și ca o expresie de tendințe sociale multiple, boierii din cele două state românești intrau ei însiși întîi în stadiu de măre iluminație, de ducuță sau de reacție³⁶.

Drept consecință, în ultimele luni ale șederii la București a consilului republicii franceze, Flûry, spiritul public marca o nouă treaptă de, afirmare. Dacă la început boierii români care receptaseră ideile franceze erau amestecați cu grecii, se produce apoi o desprindere de aceștia, o delimitare în funcție de interesele specifice ale Principatelor. Apărea, astfel sub formă embrionară un partid național³⁷ — denumire nouă și necunos-

cută pînă atunci — care concentra un număr restrîns de oameni politici animați de idealul emancipării de sub dominația regimului fanariot. De remarcat că la început gruparea aceasta politică alcătuită din boieri luminati nu manifestă nici o preocupare pentru transformarea structurilor sociale, semn că revoluția franceză avusese asupra acestora o influență limitată. Din numeroasele idei vehiculate nufuseseră reținute inițial decît acelea cu caracter național : emanciparea de dominația grecilor fanarioși.

Preluată mai întii indirect, cu concursul literaturii germane, influența franceză pătrundea destul de adinc și în Transilvania. După ideile enciclopediștilor care la finele secolului al XVIII-lea contribuiseră la provocarea revoluției din 1789, s-a impus ulterior influența acesteia. Epoca napoleoneană a constituit, de asemenea, pentru o parte a intelectualității române din Transilvania un obiect de reflecție. Gheorghe Șincai și Gh. Lazăr, de pildă, erau printre admiratorii lui Napoleon, precum și alți intelectuali cu rol determinant în activitatea politică de peste munți ³⁸.

Grație unor asemenea schimbări în mentalitatea unor oameni se constată că la finele secolului al XVIII-lea, în societatea românească se infiripase un anunț spirit politic preocupat de interesele superioare ale celor două Principate ³⁹. În 1791, de pildă, într-un memoriu adresat delegaților rusoaustro-turci la tratativele de pace de la Sîstov, după ce se afirma că românii constituiau o „nație”, se propunea printre altele, „conducerea țării de către un domnitor ales nu numai de boieri, ci de cele trei stări (ecou al evenimentelor desfășurate, la Versailles în 1789) cu participarea celor „trois états” ⁴⁰.

Dar frămîntările politice în vederea realizării unor schimbări depășeau cercul limitat al marii boierimi preocupată cu precădere de îmbunătățirea situației ei ca clasă politică conducătoare în stat. În iulie 1796, elemente ale miciei boierimi și burghezii din Moldova solicitau mitropolitului o acțiune în vederea lichidării „abuzurilor și extorcărilor practicate de marea boierime cu acordul domniei” ⁴¹. Înseși clasele de la baza societății afirmau deschis la finele secolului al XVIII-lea nevoie unor schimbări. La 1/12 martie 1799, reprezentanți ai tărănimii libere din Moldova solicitau mitropolitului și boierimii ameliorarea administrației țării, avertizind că în caz contrar poporul va acționa violent ⁴².

În confruntarea aceasta de idei politice care se afirmă în cercurile boierești tot mai insistent sub impactul revoluției franceze sunt formulate unele proiecte de organizare a înseși bazelor instituțional-politice ale statului. Boierul moldovean Dimitrie Sturdza preconiza, în 1802, ca sistem de guvernare o republică „aristo-democraticească”, o formă hibridă de stat condus de boierime cu ajutorul unor „organe colegiale” ⁴³. Era vorba, astfel, de un sistem politic liberal în sinul clasei conducătoare.

Numai că o asemenea formă de guvernanță era inacceptabilă pentru celelalte clase și pături sociale. Nu este de aceea surprinzător că, din mijlocul acestora au pornit inițiative politice de un caracter social mai larg. În noiembrie — decembrie 1802, într-un memoriu către Poartă, alte categorii de boieri din Moldova propuneau să se respecte cel dintii dintre drepturile obștești prevăzîndu-se „pentru toți deopotrivă, fără de nici o deosebire” ⁴⁴. Se exprima astfel clar ideea egalității de drepturi politice, un principiu

revoluționar bazat pe egalitatea, libertatea și garantarea persoanei. În timpul domniei lui Alexandru Moruzi (1802–1806), mica boierime din Moldova acționează pentru egalitate politică cu marea boierime.

Dar, mai important pentru avansul luat de ideile liberale erau unele pamflete politice difuzate la Iași, remarcate îndeosebi pentru spiritul lor critic față de stările social-politice. În 1804, boierimea mare și cu pre-cădere cercurile oficiale au fost iritate profund de o „scrisoare” anonimă în care se adresa o critică sistematică asupra structurilor social-politice existente și se formulau „cereri de reformă sub amenințare de răscoală”⁴⁵. Din acest motiv, boierii mari s-au reunit în Divan, redactând o anaforă prin care dovedeau intoleranță față de alte păreri politice și solicitau măsuri drastice împotriva acelora care contestau regimul bazat pe privilegiul unei singure clase. „Scrisoarea” susmenționată, tocmai pentru tonul ei critic, era blamată pentru că era străbătută de „un cuget al nesupunerii franțuzești”⁴⁶.

Ascensiunea liberalismului în contextul unor asemenea frămîntări politice este facilitată și de manifestarea primilor germeni ai democratismului. Sunt concluzante în această privință două scrisori – una din 2 iulie 1804 și alta din 28 iunie 1805 – ale lui Vasile Mâlinescu adresate mitropolitului Moldovei, Veniațian Costache⁴⁷. Se făcea vădită astfel o preocupare pentru evitarea unei revoluții, dar cu condiția de a se asculta glasul „norodului” și de a se cerceta fără patimă „starea țărănilor și boierilor”. Erau, totodată, adresate boierilor îndemnuri să țină cont nu numai de „însuși al lor folos”, ci și de interesul „a tot norodul”⁴⁸. Era, în consecință, clar afirmată ideea că un regim politic nu mai putea să se ocupe doar de asigurarea privilegiilor unei singure clase sociale, ci el era dator să aibă în vedere întreaga societate. Se introduce astfel în terminologia politică conceptul de popor prin care erau desemnate clasele de jos ale societății, țărănamea îndeosebi, ale cărei interese trebuiau satisfăcute cu prioritate.

Din aceleași scrisori adresate mitropolitului Moldovei se degajă o altă idee importantă pentru liberalismul politic, anume aceea de reprezentare. Regimul politic trebuia reorganizat astfel încit să se găsească o cale legală „spre descoperirea voințelor și a nevoilor a fiecărei stări de oameni”⁴⁹. Atunci cînd diferențele categorii sociale opriniate nu găseau o formă adecvată de exprimare a doleanțelor lor existau condiții de generare a violenței, a unor acțiuni care zguduiau societatea din temelii și periclitau grav însăși poziția clasei dominante, a boierimii. Căci spiritul revoluționar „se cuibărește în inimile oamenilor cari n-au drum legiuitor de a-și arăta ahturile și necazurile sale, ca o scînteie ce se tăinuiesce în cenușe”.

Se formula în același context nu niciu un program de relativă liberalizare politică, ci și unul de reformă socială în scopul de a se aboli relațiile agrare bazate pe „silă”. Pentru aceasta însă boierii erau chemați „să dea locuitorilor cîte o bucată de loc de ajuns din moșiele lor, unde pururea, fără strămutare, să se hrănească”⁵⁰. Încă din 1804 apare astfel clar afirmată ideea unei improprietări a țărănilor pe moșile boierești, o cugetare aproape singulară la acea dată, cu un profund caracter democratic legată indisolubil de acțiunea de schimbare a structurilor politice.

Dar, predominantă rămîn preocupările în domeniul transformării regimului politic, cum rezultă în 1807 dintr-un memoriu moldovean

adresat lui Napoleon. După ce erau evidențiate o serie de necesități în domeniul introducerii egalității politice, preconizindu-se un stat național român guvernăt de o constituție prin care să se creeze un regim „blind, neopresiv și prob”⁵¹ se cerea abolirea regimului absolutist și autoritar și asigurarea unor condiții de concretizare a libertății individuale. Se vădea astfel un interes major în realizarea priorității unor instituții politice moderne bazate pe coexistența diferențelor idei politice în cadrul unui sistem constituțional coherent.

Dar, ceea ce constituie latura esențială pe planul activității politice în Principatele române sub impactul revoluției franceze și al războaielor napoleoniene este ideea de organizare a acestor autohtoni purtători de idei înnoitoare într-o formățiune politică. Se conturează astfel clar în împrejurările amintite conceptul de partid sau partid național din Moldova și Tara Românească, care reprezintă prima cristalizare modernă sub raport organizatoric a elementelor boierești. Dezbărăte parțial de interesele egoiste aparținând clasei lor, își propun o activitate care se identifică cu aspirațiile întregii națiuni. De aici și denumirea purtată de formățiunea lor politică înjgebătă efemer sub flamura unor interese naționale.

O asemenea formățiune politică apărută în stare embrionară în condițiile menționate se deosebea radical de factiunile boierești specifice evului mediu. După cum arată A. D. Xenopol, mobilul activității acestora din urmă îl constituia ocuparea tronului, ele cristalinindu-se în jurul persoanei unui demnitar și tînzind să creeze pentru acesta o bază internă și externă pentru ocuparea domniei⁵². Dar, concomitent cu ascensiunea noilor forțe productive, cu afirmarea luptei împotriva agresiunii străine, factorii care grupăază diferenți oameni politici se dezbară parțial de interesele personale. Partida sau partidul național implantat în societatea românească la începutul secolului al XIX-lea — deși alcătuit din boieri exprima tendințe generale ale întregii națiuni, nu interese de grup ca în cazul factiunilor boierești care se confruntau asociindu-se pentru domnie sau alte intenții specifice.

După ce Napoleon devinea prim consul, în ambele Principate române apar astfel grupări politice care — încercind să facă din Franța elementul de sprijin extern se reunesc în ceea ce s-a numit partid național. Boieri munteni ca Scarlat Câmpineanu, Știrbei, Gr. și Dim. Ghica, Nicolae Dudescu, Văcărescu etc. constituie o asemenea formățiune politică, în timp ce în Moldova o grupare similară se încheagă în jurul unor nume ca Sturdza Catargiu, Beldiman⁵³ etc. Se ajunge chiar la o cooperare între cele două partide naționale de la Iași și București, acestea constituind o delegație unică pe care o trimiteau la Paris în 1800, în frunte cu munteanul Nicolae Dudescu, spre a dobîndi concursul Franței napoleoniene⁵⁴. Grupul de boieri munteni și moldoveni acționau împotriva domnitorilor fanarioți și pentru înălțarea dominației otomane și tăriste. În sinul acestor membri ai celor două partide naționale încolțea o licărire de speranță că prin ajutor francez, români s-ar putea descătușa de opresiunea straină.

Politica oscilantă a lui Napoleon față de Principatele române, intenția acestuia de a ajunge cu Rusia la o împărțire a zonelor de influență în

Europa afirmată la Tilsit și răspândită în diferite cercuri politice, inclusiv în rîndul acelora din Principate, provoca o dezamăgire a membrilor „partidei naționale”, o descurajare. Cei căriva boieri scosî un moment „din trîndăvia lor, din amortea lor intelectuală, din vechile lor deprinderi”, determinați să se angajeze într-o acțiune care depășea interesele individuale meschine și care viza reclădirea unei patrii și recistigarea libertății săint astfel demoralizați și descurajați, constrinși să se întoarcă „la viața lor obscură, fără relief, fără aspirații”⁵⁵, preocupindu-se doar de interesele lor mărunte specifice momentului.

În ciuda lipsei de receptivitate a lui Napoleon, în Moldova mai ales — unde se instalase occupația rusă și teama de o anexiune — partizanii „partidei naționale” devineau numeroși, activitatea acestora desfășurîndu-se prin apelul la răspindirea ideilor revoluției franceze. În diferite cercuri politice din Moldova, tot mai mulți oameni — în răstimpul 1806—1812 — se declarau adepti ai Franței și ai „nemuritoarei revoluției”, unii aveau pretenția de a fi „republicani”, „frondeuri” sau chiar „iacobini” precum și partizanii ai „marelui Napoleon”. Erau reactualizate cîntecile iacobine introduse în Tara Românească încă din 1793, la seratele organizate la Iași intonîndu-se „Marsilieza, Carmagnola și alte refrene de pe vremea Terorii”⁵⁶.

Datorită acestei aderențe a ideilor revoluționare franceze în rîndul locuitorilor din Moldova care făceau parte din „partidul național” mitropolitul Veniamin Costache, partizan al rușilor, a trimis un emisar la Petersburg să ceară sfat împotriva unor eventuale răscoale țărănești stîrnite în condițiile accentuării pătrunderii influenței franceze⁵⁷. Prin atitudinea sa, mitropolitul Moldovei dădea glas unei tendințe conservatoare⁵⁸, acțiunea lui fiind o măsură specifică a forțelor sociale vechi care se opuneau cu înverșunare transformării societății⁵⁹.

Societatea românească apare, încă de la începutul secolului trecut, în contact cu primele elemente de liberalism politic care zdruncină temeliile sistemului absolutist de guvernare. În fața impactului noilor idei, boierimea mare se scindează. Elementele ei cele mai refractare schimbărilor se retranchează în imobilism, în timp ce partea mai luminată din sinul ei devine clasa politică angajată în lupta împotriva vechilor structuri statale ale privilegiului exclusiv. Un proces ireversibil de schimbări radicale era astfel inaugurat.

N O T E

¹ Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des lumières*, Paris, 1971, 504 p.

² Vlad Gorgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750—1831*, Edit. Academiei, București, 1972, 227 p.

³ Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, Edit. Univers, București, 1982, p. 108.

⁴ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor 1711—1821*, Iași, 1892, Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Centuries*, vol. I, Cambridge, 1983, p. 101—103.

⁵ Dan Berindei și Irina Gavrilă, *Mutății în sinul clasei dominante din Tara Românească în perioada de destrămarea orînduirii feudale*, în „Revista de istorie”, tom. 34, nr. 11, 1981, p. 2029—2046.

⁶ P. Eliade, *op. cit.*, p. 108.

⁷*Ibidem*.

- ⁸ Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, Edit. Academiei, București, 1972; Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 106 și urm.
- ⁹ Radu Anastasiu, *Istoria Francmasoneriei române*, București, 1936, p. 20.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 20–23.
- ¹¹ Adrian Marino, „*Luminile*” românești și descoperirea Europei, în „Revista de istorie și teorie literară”, 1979, 1, p. 27–48; Lauro Grassi, *Per una storia della penetrazione dei „lumi” nei Principati Danubiani (1740–1802)*. Note e appunti, în „Nuova Revista storica”, Milano, 1979, I–II, 1–32; *La culture roumaine à l'époque des lumières*, coordonator Romul Munteanu, Edit. Univers, Bucarest, 1982.
- ¹² Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 53 și urm.
- ¹³ Idem, *De la Alexandrescu la Eminescu*, Edit. pentru literatură, București, 1966, p. 13.
- ¹⁴ P. Eliade, *op. cit.*, p. 305–306.
- ¹⁵ Valeriu Sotropa, *Proiecte de constituție, programe de reforme și petițiile de drepturi din ţările române*, Edit. Academiei, București, 1976, p. 116.
- ¹⁶ A. D. Xenopol, *Înfluența franceză în România*, București, 1887, p. 11–12.
- ¹⁷ P. Eliade, *op. cit.*, p. 216; Alexandru-Florin Platon, *Imaginea Franței în Principatul română. Modalități de difuzare (secolele XVIII–XIX)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, XVIII, 1981, p. 201–210.
- ¹⁸ P. Eliade, *op. cit.*, p. 225.
- ¹⁹ Ion Lungu, *Scoala ardeleană*, Edit. Minerva, București, 1978, p. 106, 123.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 226 și urm.
- ²¹ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I₁, București, 1910, p. 29–31.
- ²² Al. Duțu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii”, tom. 19, 1966, nr. 5, p. 919.
- ²³ *Ibidem*, p. 923.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 921.
- ²⁵ Ionică Tăutul, comisul (1795–1830), *Scrieri social-politice*, ed. Emil Virtosu, Edit. științifică, București, 1974.
- ²⁶ Al. Duțu, *Mișcarea iluministă*, p. 922.
- ²⁷ Ion Lungu, *Scoala ardeleană*, p. 283. Vezi și Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 134 și urm.
- ²⁸ A. D. Xenopol, *Înfluența franceză în România*, p. 4; P. Eliade, *op. cit.*, p. 268; vezi și Paul Cornea, *Originile romanismului românesc*, p. 43–48.
- ²⁹ P. Eliade, *op. cit.*, p. 164–166.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 173.
- ³¹ *Ibidem*, p. 187–189.
- ³² *Ibidem*, p. 185–186.
- ³³ Al. Duțu, *L'Image de la France dans les pays roumains pendant les campagnes napoléoniennes et le Congrès de Vienne*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, vol. III, București, 1965, p. 219–235.
- ³⁴ P. Eliade, *op. cit.*, p. 213–214.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 298.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 168.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 190.
- ³⁸ Andrei Radu, *Cultura franceză la români din Transilvania pînă la Unire*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 48.
- ³⁹ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769–1830*, București, 1970.
- ⁴⁰ Valeriu Sotropa, *Proiecte de constituție*, p. 38.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 39.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ V. Sotropa, *op. cit.*, p. 41–42.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 40–41.
- ⁴⁵ A. D. Xenopol, *Primul proiect de Constituție a Moldovei din 1822. Originile partidului conservator și a celui liberal*, București, 1898, p. 43–45.
- ⁴⁶ *Ibidem*.
- ⁴⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1800–1834, tom. IV (XI), București, 1900, p. 24–27.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*.

- ⁵⁰ *Ibidem*.
⁵¹ E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii”, tom. 18, nr. 2, p. 410.
⁵² A. I. Nenopol, *Originile partidului național în România*, București, 1906, p. 1–19.
⁵³ Idem, *Istoria partidelor politice*, I, p. 42; P. Eliade, *op. cit.*, p. 192–193.
⁵⁴ *Ibidem*.
⁵⁵ P. Eliade, *op. cit.*, p. 203.
⁵⁶ *Ibidem*, p. 205.
⁵⁷ *Ibidem*, p. 196.
⁵⁸ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, București, 1925, p. 7–8.
⁵⁹ An. Iordache, *Originile conservatorismului politic din România*, Edit. Politică, București, 1987, p. 8 și urm.

LES ORIGINES DU LIBÉRALISME POLITIQUE EN ROUMANIE

Résumé

Les débuts du libéralisme politique roumain remontent aux années d'agonie du régime phanariote, lorsque des groupes de la haute noblesse plus évoluée du point de vue culturel et intellectuel sous l'impact de la Révolution française — se mettent à contester le système absolutiste de gouvernement. Dans ce contexte, bien que dans des milieux restreints, on met en circulation des idées politiques qui envisageaient l'association au gouvernement de pays — aux côtés du prince et des boyards — de représentants des structures inférieures de la société. Des éléments de la petite noblesse et de la bourgeoisie sont entraînés eux aussi dans le même processus de transformation. En même temps, on élabore des projets d'organisation des bases institutionnelles de l'Etat par la création d'un système politique libéral à l'intérieur des couches dirigeantes. On exprime clairement l'idée de l'égalité en droits politiques fondée sur l'égalité, la liberté et la garantie de la personne. La critique est dirigée aussi contre les états sociaux ankylosés, ce qui provoqua l'attitude intolérante de la noblesse réactionnaire par des mesures fermes contre ceux qui diffusaient l'idée de l'égalité politique.

Le libéralisme naissant rend possible l'apparition des premiers germes de l'attitude démocratique, à savoir les premières manifestations (en 1804 et 1805) concernant l'amélioration de la situation du peuple. On exprimait l'opinion selon laquelle un régime politique libéral devait avoir en vue le spectre social en entier, en supprimant les relations fondées sur l'exploitation par la transformation des paysans en propriétaires de la terre.

Le groupe restreint de boyards réformateurs s'associe en vue de la lutte pour atteindre le but poursuivi, en jetant les fondements d'un parti national. La voie vers la transformation institutionnelle par l'élaboration de nouvelles structures d'Etat était ainsi inaugurée dès le début du XIXe siècle. Ultérieurement, cette voie fut aplatie par la diffusion plus ample des idées libérales dans la société roumaine.

www.dacoromanica.ro

UNELE INFORMAȚII PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI CUPRINSE ÎN IZVOARELE NARATIVE EBRAICE MEDIEVALE

EUGEN GLÜCK

Limba ebraică a făcut parte în epoca medievală și chiar la începuturile timpurilor moderne din aşa zisele „limbi sfinte”. Prin intermediul ei s-a desfășurat o intensă mișcare culturală care a cuprins atât continentul nostru cît și Nordul Africii precum și sud-vestul Asiei.

Circuitul cultural ebraic are în esență două componente majore. Unul din acestea a cuprins oamenii de cultură care au ajuns în contact cu productele culturii și civilizației iudaice încă de la începuturile creștinismului. Astfel, Augustin, episcopul de Hippo, care a trăit în secolul al IV-lea, i.e.n. face referiri la izvoare ebraice, deși el personal nu cunoștea limba respectivă, dar care era indispensabilă în argumentările lui exegetice și intra în sfera lucrărilor patristice.¹

O cunoaștere mai intensă a textelor ebraice are loc începând cu secolul al XIII-lea, în special în lupta de idei care urmărea convertirea mozaicilor la religia creștină. Acest proces a fost mai intens în Peninsula Iberică unde înfloreau sub stăpînirea maurilor și chiar după reconqista în statele spaniole și Portugalia puternice comunități evreiești pînă ce în 1492, un ordin legal îi obliga să părăsească patria lor. Cea mai mare parte a evreilor sefarzi a găsit apoi, azil în Imperiul Otoman.

Epoca Renașterii prezintă o perioadă de interes major pentru lucrările ebraice și în general pentru limba respectivă, alături de latină și greacă. Un impuls deosebit a dat acestor străduințe carteaua lui Iohannes Reuchlin instituată *Rudimenta hebraica*, apărută în Haga în 1506.² Aceasta este urmată tot la Haga în 1518, de importanța lucrare cunoscută sub titlul *De accentibus et ortographia linguae hebraicae*.³ Răsunetul acestor cărți în rîndurile umaniștilor a fost largită de Reformă îndată după răspîndirea luteranismului și apoi a calvinismului, ea punind temelia cultului pe biblie, refuzînd tradiția creștină. Protagoniștii Reformei preconizau reîntoarcerea la textele originalelor inclusiv a *Vechiului Testament*. Totodată, crește interesul și pentru comentariile rabinice privind cărțile sfinte mozaice.

În acest context cele mai importante universități europene dețin catedre pentru predarea limbii ebraice ca de pildă Wittenberg, Heidelberg, Upsala sau Cracovia. Chiar și universitatea spaniolă de la Salamanca a promovat studiul limbii ebraice. Predarea limbii ebraice și a productelor culturale, realizate în această limbă în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, se făcea în școlile superioare din Cluj, Sibiu, Aiud, Alba-Iulia, etc. La Alba-Iulia în 1635, profesorul Alstedius publică manualul intitulat *Rudimenta linguae hebraicae et chaldaicae in usum scholae Albensi*.⁴

¹ „Revista istorică”, tom 1, nr. 4, p. 335–345, 1990

Nu este deci întîmplător că anumiți cercetători înclină să credă că editorii *Paliei de la Orăștie* (1582) s-au folosit cel puțin parțial și de texte ebraice.⁵ La fel, pe izvor ebraic se temeliește direct *Psaltirea de la Bălgard* (1651), sau *Istoria sfintă*, editată în 1716, la București de Alexandru Mavrocordat în limba elenă.⁶

Limba ebraică a fost cunoscută cel puțin de unii umaniști români. Astfel, în biblioteca lui Mihai Halici din Sibiu se găseau cărți ebraice (1674). Aici este cazul să amintim și faptul că cercetările recente confirmă intensa circulație a cărților ebraice sau și subiect iudaic, religioase și laice, în țara noastră dovedită de mulțimea manuscriselor și tipăriturilor de acest fel ce se găsesc în bibliotecile documentare din Alba-Iulia, Sibiu, Timișoara, Aiud, Oradea, etc.

Celălalt element de bază al formării circuitului cultural ebraic medieval se temelua pe viața și activitatea neîntreruptă a comunităților mozaice din Diaspora și pe resturile rămase în Palestina. Ei erau interesați în mod nemijlocit de păstrarea și dezvoltarea acestei culturi care a fost reprezentată de oameni de talia lui Moysos Maimonides (1135–1204), Solomon Jitachi (1040–1105), Abraham Ibn Ezra (1088–1167), David Kimhi (1160–1202).⁸

Realizările importante ale perioadei feudalismului timpuriu și chiar dezvoltat sunt legate de comunitățile din Spania și Portugalia. În urma prăbușirii acestora la sfîrșitul secolului al XV-lea, centru vieții spirituale îndăice se transpune în Italia și pe teritoriile stăpinate în afara ei de statele peninsulci Apenine, ca de exemplu pe insula Creta, de sub guvernare venețiană. În epoca Reformei și a revoluțiilor burgheze timpurii comunități evreiești înfloresc mai ales în Tările de Jos, în special la Amsterdam. La fel, se renăște spiritualitatea sefardă în Imperiul Otoman, centrul principal fiind Salonica. În schimb în centrul Europei se dezvoltă un nucleu cultural la Praga, aceasta este însă de factură askenază.⁹

Pe ospitalierul pămînt al țărilor române iau ființă comunități mai mici sau mai mari, mai ales în secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Dintre ele se remarcă cele de la Alba-Iulia, Timișoara și Iași.¹⁰

În mișcarea culturală ebraică se încadrează și activitatea unor cronicari, opera lor având o largă circulație în lumea cărturarilor europeni. În acest context devine mai lîmpede importanța datelor referitoare la patria noastră înregistrate de acești cronicari care la rîndul lor au constituit surse de informație pentru numeroși oameni de cultură.

Materialul referitor la țările române din cronicile amintite au fost pînă în prezent puțin studiate. R.P. Hașdeu și-a despre relatările lui Elia ben Elkanah Capsali privind războiul antiotoman purtat de Ștefan cel Mare, textul fiind reprodus și valorificat de atunci de mai multe ori.¹¹ Mai putem menționa lucrarea rabinului Moses Almosnino cu referire la războiul moldo-otoman din 1538.¹² Alte fragmente au fost semnalate într-un volum de documente și o dare de seamă despre izvoarele narrative.¹³

În ceea ce privește datele cuprinse în cronică în primul rînd amintim cartea intitulată *Iesippón*, care relatează evenimentele istorice începînd cu construirea celui de al doilea templu mozaic la Ierusalim, redactată pe la anul 900 e.n. menționînd Dunărea chiar în contextul teritoriului patriei noastre.¹⁴ Iosef ben Maimon, tatăl lui Moyses Maimonides a cunoscut existența minelor de sare din Transilvania și Munții Carpați. Acest rabin și diacon al comunității evreiești din Cordoba a fost nevoit să părăsească

reședința califatului în 1149, refugiindu-se în Provence și apoi, în 1160, în Maroc. El a redactat lucrarea intitulată *Yggeret ha Nehamah* în limba arabă pe la 1165 – 1170, înregistrând acolo datele amintite.¹⁵ Nu putem ignora nici mențiunea rabinului Taku Moses ben Hisdar, fiul lui Chizkia, care a trăit în Polonia în secolul al XIII-lea. Într-o responsă dată în legătură cu dezlegarea unei controverse el face aprecieri privind orientarea comerțului practicat de evrei caraïti arătînd „ei practică comerțul între Bizanț și Rusia și Polonia traversind Bulgaria și țările dunărene”¹⁶. Această informație subliniază importanța drumurilor comerciale ce străbăteau teritoriul țărilor române extracarpatice și oglindește plămădirea condițiilor social-economice ce au premerg formarea statelor feudale românești de sine stătătoare Țara Românească și Moldova.

O pleiadă de cronicari evrei apăie în epoca Renașterii mai ales în Italia.¹⁷ Reprezentanții cei mai de seamă au fost Zakute Abraham, Usque Samuel, Solomo ibn Verga, Iosef ha Kohen, Azarya ben Rossi, Gedalya ibn Iachia, Samuel, Sulami, Elich ben Elkanah, Capsali, etc.¹⁸ Prin activitatea lor ei au adus o contribuție prețioasă de o din istoric mai ales pentru secolul al XVI-lea, continuată apoi în forme mai modeste în secolele următoare : al XVII-lea și chiar al XVIII-lea, în Europa, Asia și Africa. Dintre cronicarii extraeuropeni se remarcă lucrările lui Babai ben Lutf și Babai ben Farhad.¹⁹

O parte din lucrările cronicărești din epoca Renașterii au fost publicate în ediții contemporane, iar altele au devenit cunoscute în cercurile mai largi prin ediții moderne, în special pregătite de Adolf Neubauer, colaborator al bibliotecii „Bodleiana” din Oxford, de altfel originar din Baia-Mărie.²⁰

Interesul larg pentru textele amintite a determinat traducerea unora în limba latină sau alte limbi de circulație mondială. Ca exemplu, amintim traducerea latinească realizată de Johannes Meyer, intitulată *Chronicon Hebracorum maius et minus*, editată la Amsterdam în 1648 și reeditată în același oraș în anul 1699.

Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, orizontul istoriografilor se lărgește încit David Gans devine autorul primei lucrări cu caracter „universal”.

Eliah ben Elkanah Capsali (1489 – după 1555) a fost original din Creta pe atunci stăpînată de republica venețiană. Acest fapt ii facilitează frecvențarea studiilor talmudice la Padova sub directa îndrumare a gaonului Meir Katzenellenbogen, începînd cu anul 1508. În 1524, se întoarce în Creta și devine rabinul-șef al insulei.²¹ Rabinul Capsali menține bune legături și cu otomanii, beneficiind chiar de o anumită influență chiar la curtea sultanului. Foarte probabil el a recomandat sultanului și pe medicul evreu Iosef Hamon.²²

Cea mai de seamă lucrare istorică a lui Capsali este *Istoria Imperiului Otoman*, redactată pe la 1520, în limba greacă, publicată pentru prima dată doar parțial în 1869, la Padova de Moses Lattes, după manuscrisul aflat la Oxford.²³ Ca atîtea alte lucrări ea a circulat în evul mediu în manuscris, copiat de nenumărate ori.

Deși lucrarea este indeocentrică el a inclus și unele date ce privesc istoria României, redate bineînțeles cu optica și exactitatea izvoarelor ce i-au stat la dispoziție și ce provineau cu precădere din surse otomane.

Un asemenea pasaj se referă la asediul Belgradului de către otomani în anul 1456. După cum se știe acțiunea otomanilor a eşuat, ei fiind înfrinți și puși pe fugă de Iancu de Hunedoara. Rabinul Capsali nu pomenește numele principalului arhitect al eșecului otoman, marele conducător de oști Iancu de Hunedoara, în schimb el comunică unele date inedite ce merită să fie luate în seamă, deoarece ele ar putea explica cel puțin parțial lipsa de disciplină în rândurile armatei otomane cu ocazia luptelor din 1456. Se menționează că între ieniceri și spahii s-a iscat un diferend armat, motivat de împărțirea prezumtivă a teritoriului încă înainte de a fi fost cucerit. Asemenea frământări nu au fost singulare în oștile sultanului. După cum se știe și la asediul Vienei din 1683, armata otomană a fost mult slabită de lipsa de disciplină a trupelor componente. Autorul mai subliniază și faptul că după înfringerea suferită la Belgrad multă vreme otomanii nu s-au mai incumetat să asedieze fortăreața amintită ce bara drumul lor spre centrul Europei.

Lucrarea istorică a lui Capsali pomenește și despre eroicele lupte antiotomane conduse de Ștefan cel Mare. Referindu-se la domnul Moldovei autorul arată că el s-a situat în tabăra celor opuși Imperiului Otoman. „Astfel cînd a aflat (Ștefan cel Mare) că Zucha-Zan (corect Usum-Hassan) a plecat (la război) împotriva stăpînului său, sultanul Mehmet, el s-a pus a unelti tot felul de planuri. Pe ascuns a îndepărtat supunerea și a eliberat umeni de sub apărarea sa...” preciza cronicarul Capsali. Referindu-se tot la Moldova se arată că „Tara sa e mică și populația este puțin numeroasă dar toți sănătoși, care se adăpostesc în munți și văi”. Descrierea războiului condus de sultan împotriva Moldovei o identificăm cu campania din 1476. Se dă o descriere relativ corectă a tacticii de luptă moldovenesti, de a evita lupta pe câmp deschis hărțuind trupele sultanului și pîrjolind totul în fața lor. „În aceste zile turcii mureau de foame, sete și lipsa tuturor lucrurilor” — preciza Capsali. Descrierea bătăliei ce s-a desfășurat într-o vale, unde moldovenii au creat o fortăreață, pare să se refere la cea de la Valea Albă. Desnodămîntul războiului este redat într-o formă confuză, inspirată dintr-o cronică otomană care consideră retragerea turcilor ca o încheiere a misiunii lor de pe urma victoriei de la Valea Albă. În realitate izvorul ce a stat la dispoziția autorului a evitat să prezinte înfringerea finală a turcilor. De aceea în ciuda relatării privind victoria otomană într-o luptă în text nu avut curajul să mai adauge ceva despre vreo supunere a moldovenilor.²⁴

Cel mai de seamă istoriograf medieval evreu a fost Iosef ha Kohen (1496–1575).²⁵ Născut la Avignon în Franța într-o familie sefardă, se stabilește că părinții lui pe la 1501–2, pe teritoriul Republicii Genova. În tinerețe studiază medicina, dobândind chiar o cultură multilaterală. În 1516, evreii sunt expulsați din capitala republicii, iar familia lui se stabilește în orașul Novi. Peste opt ani de zile ei sunt în situația de a se putea întoarce la Geneva. Noi persecuții îl constringă să se mute la Voltaggio apoi, la Costoletto Montferrat. În sfîrșit în anul 1571, se restabilește la Genova, unde a rămas pînă la moarte. Iosef ha Kohen a fost preocupat nu numai de însănătoșirea bolnavilor lui, ci și de soarta evreilor care au căzut în captivitate genoveză în cursul numeroaselor lupte din bazinul Mării Mediterane. Caracterul lui ireductibil s-a evidentiat mai ales cu ocazia expulzării evre-

ilor din Voltaggio, cînd a refuzat posibilitatea oferită, de a putea rămîne în oraș.²⁶

Între lucrările lui științifice merită atenție în special traducerea ebraică a lucrării lui Ioannes Binemus, precum și opera lui originală intitulată *Sefer Emek ha-Bakha* (Valea plingerii), tipărită la Venetia în anul 1554. Această lucrare din urmă a cunoscut de atunci mai multe ediții, ultima cunoscută de noi fiind cea de la Uppsala din 1981.²⁷ Ea a fost tradusă în mai multe limbi de circulație. Cea mai cunoscută sănătă versiunea germană, elaborată de M. Wiener și cea engleză semnată de A. Biallobotzky.²⁸

Lucrarea lui Ioannes Boemus *Omnium gentium mores, leges et ritus* apărut la Augsburg în anul 1520, a fost transpusă în limba ebraică în 1555, primind titlul de *Matzov gehulot Ammin*.²⁹ În partea referitoare la România se transmite cititorului o serie de informații de mare însemnatate. În ceea ce privește originea românilor se subliniază romanitatea poporului și latinitatea limbii. De asemenea se preia din autorii Renașterii italiene cunoscuta informație nefondată cu privire la crearea coloniei lui Flaccus, înființată pe teritoriul patriei noastre după victoria lui Traian. Din acest nume derivă și termenul de „Valachia”. Cu privire la limba românilor se menționează că ea este de fapt o latină „coruptă”. În religie români au acceptat ritul „grec”. Granițele Țării Românești sunt bine fixate. Autorul știa și de luptele interne dintre partidele boierești ale dăneștilor și draculeștilor în care s-a amestecat și Iancu de Hunedoara.

La redactarea lucrării lui, intitulată *Sefer Emek ha-Bakha* autorul a utilizat izvoare ebraice la care a mai adăugat surse germane, franceze și latine ca de pildă *Cosmographia* a lui Sebastian Münster. I-au stat la dispoziție și izvoare otomane.

În aprecierea datelor pe care ni le furnizează Iosef ha Kohen trebuie să avem în vedere faptul că judeca evenimentele în funcție de interesele marilor puteri medievale. Totuși nu omite să amintească, desfășurări legate de patria noastră, acordindu-le o anumită importanță.

Prima informație de interes pe care o reține este legată de un moment de răscruce în viața evreilor din Transilvania. În anul 1360, Ludovic de Anjou, regele Ungariei, care vădise o atitudine intolerantă și față de români ortodocși, în special în Banat, i-a expulzat pe evrei de pe teritoriile aflate sub jurisdicția lui politică.³⁰ La anul 1373, vorbind despre campania otomană autorul amintește că ostile sultanului au pătruns în Țara Românească și s-au purtat fără milă față de locuitori.³¹

Mult mai amănunțit este prezentată expediția de la Nicopole. Se arată că cruciații au dispus de o armată numeroasă, dar incapabilă să cucerească cetatea asediată. Bătălia ce a avut loc între cele două tabere a fost cîștigată de Bayazid, un rol de seamă revenind cavaleriei ușoare. La fel se menționează eșecul cavaleriei grece neputincioasă față de un adeversar neobișnuit.³²

Vorbind despre anul 1419, cronicarul amintește într-o formulare generală invazia forțelor otomane de sub ordinile sultanului Mahomed I (1413–1421), ce s-a produs după moartea lui Mircea cel Bătrân (1418) și înscăunarea fiului său Mihail. În realitate turci au pornit două atacuri, ambele respinse de români.³³

Autorul amintește despre campania otomană inițiată de sultanul Murad al II-lea împotriva „Ungariei, Bosniei și Valachiei” (1442–43). De această dată este vorba despre victoriile lui Iancu de Hunedoara repartite în Transilvania (1442) precum și lupta comună a țărilor române ce a dus la biruința de pe Ialomița și dezlănțuirea „campaniei lungi” în munții Balcani (1443) condusă de voievodul Ardealului.³⁴

Cronicarul avea informații despre demersurile diplomației papale, în speță despre misiunea cardinalului Giulio Cesarini privind organizarea unei campanii antiotomane, încălcind chiar tratatul de armistițiu între Ungaria și Poartă. Iosef ha Kohen oferă o descriere amplă a luptei de la Varna (10 noiembrie 1444). El menționează nominal prezența lui Iancu de Hunedoara ca șef al trupelor creștine în cale desigur erau cuprinse și ostile Țării Românești. La fel, se face mențiune despre episcopul din Oradea care a jucat un rol pozitiv încercând să întoarcă în luptă pe cei ce fugeau. Se relatează pe larg despre actul nesocotit al regelui Vladislav care s-a aruncat în luptă fiind omorit de ieniceri. Iancu de Hunedoara a căutat să-i salveze cadavrul dar nu a reușit. Capul regelui a fost infipt de turci într-o prăjină.³⁵

Aceeași cronică semnalează și luptele de la Belgrad (1456) unde Iancu de Hunedoara a repurtat cea mai mare victorie, „Mahomed s-a întors cu rușine, inima lui a fost umilită și de atunci nu a mai glăsuit atât de îngîmat ca mai înainte, deoarece în susfletul său era amărît. De ori de cîte ori s-a grăbit deșprî Belgrad totdeauna a devenit mînios”. Autorul vorbește și despre asediul cetății „Severinului” situat în apropierea Dunării.

O atenție deosebită merită informațiile furnizate de Iosef ha Kohen cu privire la crearea principatului autorom al Transilvaniei (1541). Cronicarul dedică un amplu pasaj luptelor antiotomane și antihabzburgice ce au caracterizat primele două decenii de existență acestei țări. În descrierea acestor evenimente autorul a folosit izvoare otomane ce au exagerat succesele turcești.³⁶ În final, se amintește despre alegerea principelui Ștefan Báthori ca rege a Poloniei (1575).³⁷

În istoriografia română pînă nu de mult a rămas necunoscută cronică rabinului Moses Almosino ben Baruch intitulată *Extremos y Grandezza de Constantinopla*, tipărită la Madrid în anul 1638.³⁸ Savantul rabin (cca 1515–cca 1580) a fost cunoscut astronom, filozof și predicator care a trăit în Salonicul stăpinit de otomani.

El a făcut incursiune și în domeniul istoriei. În amintita lui carte găsim un pasaj, referitor la campania lui Soliman Magnificul împotriva Moldovei în anul 1538, deși expunerea oglindește optica otomană. „Al șaselea război care s-a dat a fost împotriva domnului Bogdaniei, cel care negîndu-și supunerea refuzase să plătească tributul pe care îl datora, părindu-i-se că poate rezista puterii sale absolute. Marele stăpin ... a pornit împotriva lui cu armata sa, însotit de cei mai mari și mai puternici din regatul său și cu forța armelor a supus acel regat ...” Nu e greu de desifrat din acest text reacția otomană la politica lui Petru Rareș tot mai independentă față de sultan cît și mânia acestuia pentru orientarea Transilvaniei și a Moldovei spre dușmanii săi ca și uciderea la Mediaș a favoritului său Gritti (1534). La fel, se menționează trădarea marii boierimi care s-a raliat sultanului.³⁹

Ultimul reprezentant de seamă al istoriografiei evreiești din epoca Renașterii este David Gans ben Slone, născut în 1541, în orașul Lippstadt

din Westfalia și decedat la Praga în anul 1613. Învățat cu felurile preocupați științifice, ca toți savanții epocii s-a dedicat pe lingă istorie în principal matematicii și astronomiei, petrecind cea mai mare parte a vieții lui în capitala Cehiei. El s-a bucurat de stima și aprecierile lui Iohannes Kepler și a lui Tycho de Brache.⁴⁰

Cea mai de seamă lucrare istorică ce îi aparține se intitulează *Temach David*. Cronică cuprinde de fapt două părți dintre care prima începe cu „facerea lumii” și povestește istoria evreilor pînă la 1421.

A doua parte a lucrării este de fapt prima cronică universală scrisă de un evreu și tratează evenimentele pînă în anul 1592.⁴¹ Datele sunt prezентate cronologic, de fapt singurul fir căluzitor dat cititorului. Fiind vorba de o prezentație răspîndită în timp și spațiu, autorul nu a avut posibilitatea de a descerne temeinic izvoarele ce i-au stat la dispoziție. De aceea în general a rămas tributar izvoarelor de altfel variante. Lucrarea amintită a fost imprimată pentru prima dată la Praga în 1592.⁴² Interesul pentru conținutul său a dus la retipărire operei peste un secol la Frankfurt am Main și Amsterdam (1692), fiind cunoscute pînă în anul 1966, alte 12 ediții. Textul original ebraic a fost tradus în limba idiș în 1698, la Frankfurt am Main și parțial în limba latină de către W. H. Vorst (Vorstius) și publicat în 1692.⁴³ În anul 1890, a apărut și traducerea germană.

Deși în atenția autorului au stat politica și acțiunile marilor puteri ale Europei, totuși în perioada 1444–1592, citează în 13 ocazii evenimente legate de istoria României.

Astfel în anul 1444, vorbește despre o mare victorie a lui Iancu de Hunedoara repurtată asupra sultanului Murad al II-lea, ca izvor figurind *Böhmischa Cronică* a lui Martin Borek, editată la Wittenberg în 1587. Se arată că turci au pierdut 20.000 oameni și doi conducători cu 4 000 combatanți au fost duși în captivitate. Fără indoială este vorba despre campania victorioasă din 1442, încoronată cu bătălia de pe Ialomița, care a dus la alungarea otomanilor din Țara Românesăcă.

David Gans prezintă oferta de pace otomană aprobată de regele Ungariei la propunerea lui Iancu de Hunedoara încălcată apoi, la îndemnul nuștiului papal. Autorul amintește și despre lupta de la Varna (1444) arătând că confruntarea a durat trei zile și trei nopți, victoria fiind de partea otomanilor. Oștile lui Iancu de Hunedoara au pierdut 80.000 oameni, iar otomanii 30.000, desigur cifre exagerate. Cronicarul mai amintește și despre alegerea lui Iancu de Hunedoara în postul de guvernator al Ungariei (de fapt în 1446), spre a suplini tronul vacant de pe urma morții regelui Vladislav în bătălia de la Varna.⁴⁴

David Gans la anul 1448, amintește despre o bătălie pierdută de Iancu de Hunedoara. Este vorba despre lupta de la Cîmpia Mierlei. Se mai arată că Iancu de Hunedoara a fost prins și a scăpat din captivitate în condiții oneroase, fără să știe David Gans că de fapt el fusese prizonierul despotului Serbiei.⁴⁵

La anul 1470, David Gans face o incursiune în istoria Moldovei nominalizînd pe domnitorul Ștefan cel Mare. Se arată că după invadarea Poloniei tătarrii au încălcat hotarele Moldovei. „După aceasta Ștefan principale Valahiei și-a adunat oastea, lovește puternic tătarrii, îi pune pe fugă, dar pe mulți dintre ei îi duce în captivitate printre care și pe fiul regelui tătar” – precizează David Gans. Desigur este vorba despre victoria de la

Lipnic. În continuare urmează o prezentare împrumutată din domeniul legendelor, relatindu-se faptul că printre prizonierii capturați de români a fost și fiul hanului. Acesta trimise la Ștefan cel Mare o ambasadă compusă din 100 membrii, cerindu-i să elibereze odrasla, adăugind grave amenințări. Domnul Moldovei nu a crutat nici pe fiul, nici pe solii hanului. Doar unul dintre soli a fost retrimis la stăpînul lui să-i relateze cele întâmplate.⁴⁶

De data aceasta autorul s-a folosit de lucrarea lui Heinrich Rättel, în fond traducătorul în germană a cronicii latinești redactată de Ioachim Curaeus, intitulată *Schlesische und der weitberühmten Stadt Bretzlaw General-Chronica* (1578). Ce-i drept, traducătorul a mai adăugat textului inițial și unele date la edițiile din 1585 și 1587.⁴⁷

Tot din lucrarea lui Rättel provin informațiile referitoare la luptele din Transilvania din 1479. Se arată cu exagerare că sultanul Mohamed trimisese 100.000 de luptători. „Matei (Corvin) a pornit împotriva lor și a făcut un mare măcel printre ei și i-a tăiat pe toți și a dus cu el în captivitate doar 50 de turci”. De fapt este vorba de victoria de la Cimpia Piinii (azi Sibot) în care rolul conducător l-a avut Paul Chinezul, banul Timișorii.⁴⁸

David Gans amintește și despre decesul lui Matei Corvin, calificându-l un om „doct, drept și iubitor de adevăr”. Desigur, aici transpiră izvorul silezian a lui Rättel, provincia respectivă fiind stăpinită de Matei Corvin spre mulțumirea locuitorilor.⁴⁹

Anul 1494, este marcat de campania regelui polonez Ioan Albert în Moldova, pentru că în realitate a avut loc în 1497. De fapt este vorba de apărarea eroică a Sucevei și apoi de surprinderea armatei poloneze de către moldoveni în Codrul Cosminului. „Ioan Albert, regele Poloniei a mers în război împotriva lui Ștefan principale Valachiei, însă a suferit o mare infrângere” — subliniază David Gans.⁵⁰ Cronicarul avea informații și despre incursiunea moldovenilor în sudul Poloniei, care a avut loc în 1498, urmată de încheierea păcii. Expunerea lui David Gans și de această dată se inspiră din materialul lui Rättel.⁵¹

O știre lapidară și puțin explicită apare la anul 1506, ce relatează despre campania regelui polon Sigismund August împotriva domnului „Basilius Magnus”, domn al Tării Românești. Credem însă că în fond este vorba despre vreuna din acțiunile organizate împotriva lui Bogdan cel Orb (1504–17), în anii 1506–9, de pe urma diferendelor iscate între cele două țări vecine, terminate cu pacea din 1510, amintită și de autor. În acest caz autorul indică ca izvor lucrarea lui G. Caesius. Nu este clar însă care din operele acestuia a fost utilizată. Probabilitatea cea mai mare se leagă de *Catalogus...* editată la Nürnberg în 1579.⁵²

Un pasaj amplu este dedicat războiului tăranesc din 1514, condus de Gheorghe Doja.⁵³ Autorul arată că s-a constituit o armată compusă din 40.000 oameni și care a pornit împotriva nobililor, Răsculații declarau: „acum vrem ca să fim noi domni și ei slugile noastre”. Cronicarul menționează faptele răsculaților hotărît să se răzbune împotriva feudalilor care-i impilau. Un spațiu cuvenit se acordă înăbușirii răscoalei. Se dau amănunte privind executarea lui Gheorghe Doja, relatindu-se infometarea tovarășilor lui de luptă ca să măñince din carnea conducătorului. Expunerea lui Gans, se bazează pe datele oferite de Boreck, Caesius și Rättel. Găsim în cronică și unele date cu privire la luptele antiotomane ce au urmat după

constituirea principatului autonom al Transilvaniei (1514). Dintre acestea la anul 1564, scoate în evidență recucerirea cetăților Satu-Mare și Ardud, ocupate vremelnic de trupele sultanului.⁵⁴ În realitate evenimentul a avut loc în 1566, an la care David Gans menționează încă odată evenimentul.⁵⁵

Tot la anul 1566, vorbește de cucerirea cetății Giula (azi R. P. Ungaria) de către oștile sultanului ceea ce a dus la supunerea întregului teritoriu de pe cursul inferior al Crișului Alb și Negru.⁵⁶

Ultima informație se referă la anul 1575, dată la care Ștefan Báthori ocupă tronul Poloniei, ceea ce a consolidat poziția internațională a principatului Transilvaniei.⁵⁷ Bănuim că în acest caz știrile au fost culese din gazetele epocii numite „avisi”.

În concluzie trebuie să subliniem faptul că datele furnizate de amintiții cronicari în general nu aduc informații inedite cu privire la istoria României. Nivelul lor științific nu depășește pe cel al cronicarilor vremii. Importanța lor—așa cum s-a mai subliniat—constă în faptul că ei au introdus pentru prima dată în circuitul cultural medieval ebraic o serie de date privind trecutul patriei noastre și existența cit și importanța țărilor române în contextul luptelor conduse de Imperiul Otoman. Ei au consemnat prin datele furnizate unele elemente ale luptelor de independentă și libertate ale țărilor române, caracteristică majoră a istoriei patriei. Ei au remarcat figurile lui Ștefan cel Mare și a lui Iancu de Hunedoara ale căror acțiuni militare s-au ridicat la importanță europeană. În tot cazul cronicarii evrei au contribuit la ridicarea prestigiului internațional al poporului român.

NOTE

¹ Umberto Eco: *Typologie der Fälschungen*, Comunicare prezentată la Congresul Institutului Monumenta Germaniae Historica, München, 1986 (broșură), p. 11.

² Exemplare la Biblioteca Bruckenthal Sibiu, Biblioteca Centrală de Stat, secția Batthyaneum, Alba-Iulia.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ne referim la cercetările recente ale profesorului Neaga din Sibiu.

⁶ Exemplare la Biblioteca Academiei R.S.R., București și B.C.S. secția Batthyaneum Alba-Iulia..

⁷ Muzsnai László, *Uj adatok Halici Mihály életéhez és hagyatékához* (Date noi cu privire la viața și lăsământul lui Mihai Halici), Nyelv és Irodalomtudományi Kozlemények, anul IV (1960), nr. 1–2, p. 62 și urm.

⁸ Cu privire la circulația operei lui Maimonides v. Eugen Glück: *Contributii la circulația operei lui Maimonides în România* în „Revista Cultului Mozaic”, anul 30, nr. 588 din 15 noiembrie 1985, p. 6.

⁹ Bernard Dov Coopermann, *Jewish Thought in the Sixteenth Century*, Cambridge, Massachusetts and London-England, 1983, passim.

¹⁰ Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, I, București, 1986, passim.

¹¹ B. P. Hașdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, București 1968, 79–80; Nicolae Iorga, *Istoria evreilor din țările noastre*, în Analele Academiei Romane. Sect. ist. vol. 36 (1913), p. 4; Ș. Papacostea, *Stephen the Great, Prince of Moldavia 1457–1504*, București 1981, p. 41–43.

¹² Un nou izvor referitor la prima domnie a lui Petru Rareș, „Studii”, anul 29, nr. 1/1973, p. 137–144.

¹³ Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, I. București, 1986, Eugen Glück Izvoare ebraice despre români, în „Magazin istoric”, anul 17, nr. 9 (198), sept. 1983, p. 24–25

¹⁴ Encyclopedie Iudaica, vol. X., p. 296.

¹⁵ The Dark Ages. Jews in Christian Europe (711–1096), London, 1966, p. 317.

¹⁶ Verus: Der Chassidismus, Pleschen, 1907, p. 132 (Comunicată de prof. I. Kara).

- ¹⁷ Irina Sedinova, *Non Jewish Sources in the Chronicle by David Gans*, Tsemah David., *Judaica Bohemiae*, vol. 1 1972, p. 5, Julius Fürst, *Biblioteca Judaica, Bibliographisches Handbuch der Gesammten Jüdischen Literatur*, vol. I (Historiographie), Hildesheim, 1900, Shuram Shlomo, *Bibliographies*, Ed. II. Jerusalem f.a. I. 45.
- ¹⁸ *History of Jewish Literature, Italian Jewry in the Renaissance Era*, New-York, 1974, p. 61—87.
- ¹⁹ W. Bacher, *Les Juifs de Perse au XVII-e et au XVIII-e siècles d'après les chroniques politiques de Babai B. Louïf et Babai B. Farhad*, „Revue des études Juives”, tom 51, nr. 102 (1 apr. 1906), p. 266—267.
- ²⁰ *Medieval Jewish Chronicles* (ed. A. Neubauer), vol. I. Oxford, 1887, vol. II. Oxford, 1895.
- ²¹ *History of Jewish Literature*... p. 79.
- ²² *La famille juive de Hamon* in „Revue des études Juives”, tom 56 (1908), p. 8.
- ²³ *De vita et scriptis Elise Kapsali*, Padua, 1869.
- ²⁴ M. A. Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun Hassan contre Mohamed II. d'après la Chronique de la Turquie du candiot Elie Capsali — 1523*, Extras din „*Studia et Acta Orientalia*”, tom. I. (1957), p. 194—196.
- ²⁵ Iosef Laeb, *Hacohen et les chroniqueurs juives*, Paris, 1888 (Publicat în fragmente și în „Revue des études juives”, tom. 16), p. 70—76, 79—103.
- ²⁶ *History of Jewish Literature* ... p. 74—78.
- ²⁷ Joseph Ha-Kohen, *Sefer Emeq Ha-Bakha* (ed. Karin Ahmbladt) „*Studia Semitica Uppsaliensis*”, nr. 5, Uppsala, 1981.
- ²⁸ Emek Habacha von R. Joseph ha Kohen, Ed. M. Wiener, Leipzig, 1858, *Chronicles of Rabbi Joseph ben Josuha ben Moir the Sephardi*. Ed. C. h. F. Biallobotzky, I, London 1836. (in cont. Wiener respectiv Biallobotzky).
- ²⁹ Exemplarul a fost identificat în Biblioteca Regală din Kopenhaga *History of Jewish Literature* ... p. 62—63.
- ³⁰ Wiener, p. 54.
- ³¹ Biallobotzky, p. 249.
- ³² *Ibidem*, p. 250—251.
- ³³ *Ibidem*, p. 258.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 267.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 272—273.
- ³⁶ *Encyclopædia Judaica* (ed. Ierusalim) vol. 11. p. 670, E. Glück, *op. cit.* p. 25.
- ³⁷ Wiener, p. 122.
- ³⁸ Un nou izvor referitor la prima domnie a lui Petru Rareș, p. 137—144.
- ³⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, p. 27.
- ⁴⁰ În legătură cu biografia lui David Gans a se vedea I. Sedinova, *op. cit.* p. 1—4, Weisz Mór, *Gans David élete* (Viața lui David Gans), Vác, 1912.
- ⁴¹ David Gans, *Chronartige Weltgeschichte unter den Titel Zemach David*, Ed. Klemperer, Praga, 1890 (in cont. Klemperer).
- ⁴² Exemplare de acest fel au fost văzute de noi la Biblioteca Națională a Cehoslovaciei de la Strahov-Praga, Biblioteca Națională Austriacă de la Viena și Biblioteca universitară din Lund (Suedia).
- ⁴³ *Chronologia sacra-profana. A mundi conditia ab annum M. 5352 vel Christi 1592 diecē generis Davidis autore R. David Gans...*
- ⁴⁴ Klemperer, p. 60—61.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 61—62.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 70.
- ⁴⁷ I. Sedinova, *op. cit.* p. 10—11.
- ⁴⁸ Klemperer, p. 74.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 76.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 80.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 81.
- ⁵² I. Sedinova, *op. cit.* p. 10.
- ⁵³ Klemperer, p. 85—86.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 113.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 115.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 114.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 120—121.

PLUSIEURS INFORMATIONS CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE DANS LES SOURCES NARRATIVES HÉBRAÏ- QUES MÉDIÉVALES

Résumé

Les chroniques juives appartenant à la diaspora hébraïque à l'époque de la Renaissance ont contribué par leurs œuvres à la circulation des données concernant le rôle et la place des Roumains dans l'histoire du sud-est européen. Bien qu'elles ne renferment pas des informations tout à fait inédites (les données proviennent souvent d'autres sources), les premières chroniques hébraïques ont introduit pour la première fois dans le circuit culturel médiéval hébreux des données et des informations concernant les relations des Roumains avec les peuples voisins, notamment avec les Ottomans. L'historiographie roumaine n'a pas étudié ni utilisé les sources narratives hébraïques, bien que leur large circulation dans la culture européenne ait représenté une source d'information pour de nombreux esprits cultivés.

L'auteur met en évidence les passages d'où il résulte le rôle décisif des voïvodes roumains Mircea l'Ancien, Iancu de Hunedoara, Étienne le Grand dans l'action de bloquer l'expansion ottomane. Les livres hébraïques médiévaux à contenu laïque ou religieux furent largement diffusés dans les Pays Roumains, leur circulation étant démontrée par la richesse de manuscrits et d'ouvrages imprimés qui existent dans les bibliothèques de Sibiu, Alba-Iulia, Timișoara, Aiud, Oradea.

www.dacoromanica.ro

OBSERVAȚII ASUPRA CONDIȚIEI JURIDICE A AUTOHTONILOR ÎN DACIA ROMANĂ

ALEXANDRU MADGEARU

Tragica înfrângere a lui Decebal, soldată cu importante pierderi umane și materiale, nu a însemnat și dispariția populației dacice în teritoriul care a devenit provincie romană. Studierea izvoarelor literare, dar mai ales tot mai numeroasele descoperiri arheologice vin să demonstreze ceea ce este o condiție *sine qua non* a etnogenezei românești : continuitatea dacilor în Dacia Romană¹. O chestiune care merită a sta în atenția cercetătorilor este și cea a condiției juridice pe care au dobândit-o dacii în cadrul provinciei romane. După cum se știe, potrivit dreptului roman, oamenii liberi erau împărțiti în trei categorii : cetățeni romani, peregrini și *dediticii*. Aceștia din urmă, aflați într-o stare de inferioritate, erau : populațiile care s-au opus Romei, au fost înfrințate și s-au predat (au făcut *deditio*) ; libertății care pe timpul sclaviei suferiseră condamnări grave ; barbarii stabiliți pe teritoriul Imperiului (și care au făcut, de asemenea, un act de *deditio*). Întrebarea la care vom încerca să răspundem este dacă dacii au devenit peregrini obișnuiți sau *dediticii*, și dacă de-a lungul timpului au intervenit schimbări în condiția lor juridică.

Izvoarele nu ne oferă nici o informație directă, astfel că punctele de vedere asupra acestei probleme — atitea căte există — nu depășesc nivelul unor afirmații generale. Astfel, M. Macrea arăta că „masa dacilor de rînd a fost pusă de la început într-o situație de netă inferioritate față de noii veniți” ; de asemenea, preciza că în afara cetățenilor (o minoritate), în provincie mai trăiau peregrini și *dediticii*, aceștia din urmă fiind „probabil populație colonizată pe solul provinciei din afara Imperiului”². Se subînțelege că, după M. Macrea, dacii autohtoni ar fi devenit peregrini obișnuiți după cucerire. Arătind că marea masă a populației libere din Dacia era compusă din peregrini și *dediticii*, Vl. Hanga nu prezizează însă cărei condiții aparțineau autohtonii, ori dacă ei erau cumva împărțiti între cele două categorii.³ Regretatul H. Daicoviciu aprecia, de asemenea, că „o parte din daci, în special din rîndurile aristocrației, vor fi dobândit destul de repede cetățenia romană”, dar amintea și de existența unor „discriminări consecutive cuceririi”, fără a preciza despre ce putea fi vorba.⁴ În schimb, eticianul Stelian Stoica, într-o lucrare dedicată valorilor morale ale lumii geto-dace, consideră că : „fiind îndeobște cunoscută îndelungată și eroica rezistență opusă de către Decebal armatelor lui Traian, e firesc să presupunem (...) că majoritatea strămoșilor noștri (în afară poate doar de aceia care, în 105, au pactizat cu Traian) au fost transformați în peregrini *dediticii*.⁵

Este într-adevăr curios că nimeni înaintea acestui din urmă autor nu a încercat să aplique definiția *dediticiilor* în cazul dacilor, care s-au luptat

¹ „Revista istorică”, tom 1, nr. 4, p. 347–359, 1990

cu romani și în cele din urmă au capitulat. Căci juristul din sec. al II-lea e.n. Gaius (*Institutiones*, I, 14) îi definea astfel de *dediticii*: „aceia care cîndva, ridicînd armele împotrivă poporului roman și apoi fiind învinși, s-au predat”. Această definiție nu este însă suficientă pentru a dovedi că dacii au putut deveni *dediticii*; ea nu ne spune nici dacă ei au rămas în permanență în această condiție. Dacă ne-am mulțumi cu această constatare, nu am depășit nici în această abordare nivelul afirmațiilor generale. Desigur că în lipsa mărturiilor directe despre condiția juridică a autohtonilor în Dacia Romană, orice puncte de vedere pe marginea acestui subiect nu pot fi decit niște ipoteze de lucru.

Mai întîi este necesar să amintim prin ce se caracterizau *dediticii*. Același Gaius (*Inst.* I, 26–27) mai spunea: „Libertatea cea mai rea este a acelora care fac parte din categoria *dediticilor* și prin nici o lege, nici un senatusconsult sau nici o constituție imperială nu li se dă lor acces la cetățenia română. Ba chiar le este opriți să se stabilească în orașul Roma și nici pe o rază de 100 de mile în jurul Romei (...)"⁶. *Dediticii* nu puteau alcătui comunități recunoscute juridic de către autoritatea romană, adică ei nu făceau parte dintr-o *civitas* anume (așa cum spunea juristul Ulpian (*Regulae*, XX, 14): *(dediticius) nullius certae civitatis civis est*). Desigur, *de facto*, *dediticii* trăiau în anumite comunități care supraviețuiau din trecutul preroman și care, în practică, se puteau bucura de o anumită recunoaștere tacită. Teoretic însă aceste comunități nu erau recunoscute de dreptul roman. Dacă o comunitate autohtonă primea autonomia, ea ieșea *ipso facto* din condiția de *dediticia*.⁷ Adevărul este că statutul de *dediticius* era temporar, el putind fi înlocuit după o vreime cu cel peregrin obișnuit, iar acesta cu cetățenia romană, în funcție de politica adoptată de la caz la caz în provincii.⁸ Așa cum aprecia Maxime Lemosse, „les vaincus ont un droit (...) mais dans le mesure où Roine ne leur applique pas sa volonté discrétionnaire ; et si elle l'impose, alors il s'agit de ceux qui restent *dediticii*."⁹ S-a arătat că statutul de *dediticii* era asociat cu plata unui impozit (*stipendium*) care a fost inițial o contribuție de război. *Stipendium*, alcătuit dintr-un impozit funciar (*tributum soli*) și o capitație (*tributum capitis*)¹⁰, distingea populațiile supuse de cele care și-au păstrat autonomia Tertullian (*Apologeticum*, 13) îl numea *nota captivitatis*. *Stipendium* (mai exact *tributum capitis*) era un semn al subjugării, iar cei care-l plăteau în urma cuceririi romane erau considerați *dediticii*.¹¹ Nu toți cercetătorii admit asocierea dintre plătirea unui *tributum capitis* și condiția de *dediticii*, deoarece se constată că în multe cazuri și peregrinii obișnuiți, ba chiar și cetățenii plăteau *tributum capitis*,¹² alături de *tributum soli* (acesta din urmă fiind plătit de orice provincial care nu beneficia de *jus Italicum*). Dar trebuie să subliniem că, întrucât condiția de *dediticii* era temporară, statul roman ar fi pierdut importante venituri dacă, odată cu acordarea condiției peregrine obișnuite, ar fi renunțat la perceperea impozitului specific *dediticilor*. De aceea, s-a ajuns la concluzia că foștii *dediticii* au continuat să plătească *tributum capitis* și după ce au depășit această condiție.¹³ În *Tabula Banasitana* (a doua jumătate a secolului II e.n.), prin care era acordată cetățenia romană unor fruntași berberi, se preciza că aceasta se face cu menținerea tributului (*sine deminutione tributorum et vectigalium populi et fisci*).¹⁴ Deci orice populație care plătea *stipendium* era *dediticia*, ori a trecut prin condiția de *dediticia*. În fond, acesta era cazul

*majorității populațiilor supuse de-a lungul timpului de către romani.*¹⁵ După cum spunea Acad. Emil Condurachi, „tutti se dediderunt dopo la sconfitta, tutti erano diventati dediticii, ad accezione delle civitates foederatae”,¹⁶ dar cu observația esențială că, dat fiind caracterul în general temporar al acestei condiții, unii au devenit ulterior peregrini obișnuiți.

În privința dacilor, credem că o aluzie la transformarea lor în *dediticii* după cucerirea romană poate fi deslușită într-un pasaj din scrierea lui Lactanțiu, *De mortibus persecutorum* (cap. XXIII.5). Vorbind despre severul recensămînt făcut de Galeriu în 297, Lactanțiu se arată indignat atât de maniera brutală în care a fost efectuat, cât și de faptul nemaipomenit și revoltător al impunerii locuitorilor Italiei și Romei la capitalie. El mai are grija să adauge: *Quae veteras adversus victos iure belli fecerant, et ille adversus Romano Romanisque subiectos facere ausus est, quia parentes eius censui subiugati fuerant, quem Traianus Daciis assidue rebellantibus poenae gratia vitor imposuit.* Adică, în traducerea din FHDR, vol. II, p. 7: „El (Galerius) a îndrăznit să procedeze cu romanii și cu supușii lor la fel cum au procedat strămoșii noștri cu cei învinși, conform legilor războiului, deoarece părinții lui au fost supuși recensămîntului pe care Traian, după ce i-a învins pe dacii care reluaseră luptele cu încăpătinare, l-a introdus drept pedeapsă.”

Desigur, Lactanțiu este un izvor dubios datorită atitudinii extrem de ostile față de Galeriu, căruia cauta să-i pună în seamă toate nelegiurile posibile. Am mai avut prilejul să arătăm că este o invenție a lui Lactanțiu ostilitatea antiromână a lui Galeriu; impunerea capitaliei în Italia a fost dictată de grava criză financiară și de nevoia uniformizării fiscale a Imperiului.¹⁷ Lactanțiu nu a putut inventa și faptul istoric la care se referă. Mai intii, el formulează o afirmație generală: felul în care au procedat romanii cu cei învinși, conform legilor războiului. Am amintit că tributum capititis, semnal subjugării, era plătit ca o contribuție de război care devinea un impozit permanent. El era fixat printr-un riguros recensămînt (*census*) al bunurilor și persoanelor.¹⁸ Mai departe, Lactanțiu se referă la un eveniment istoric cert: Traian i-a învins pe dacii care reluaseră luptele. Este vorba de declanșarea celui de-al doilea război daco-roman, prin încălcarea păcii din 102. Încălcarea păcii și inversunarea în luptă ar fi fost deci motivele pedepsei aplicate de Traian dacilor: recensămîntul. Deci, acest recensămînt a avut un caracter punitiv. În general, *stipendium* era considerat *victoriae praemium ac poena belli* (Cicero, *Contra lui Verres*, III, 6, 12).¹⁹ Recensămîntul lui Traian a fost, potrivit lui Lactanțiu, similar cu cel efectuat de Galeriu; el a fost deci un recensămînt care privea atât bunurile, cât și persoanele, având drept scop fixarea *stipendiumului*. Deci dacii au fost impuși la plata unui *stipendium*. Astfel explică și J. Moreau pasajul respectiv, în comentariul său la *De mortibus persecutorum*: dacii au fost impuși „à titre de pénalité” la capitalie, care era o „marque de déchéance et de servitude”.²⁰ Or, aceasta înseamnă că dacii au fost transformați în *dediticii*, având în vedere că, din punct de vedere fiscal, condiția de *dediticii* se traducea prin plata unui tributum capititis.

Acest fapt era firesc, ținind seama de evenimentele care l-au precedat. Dintru început, războaiele daco-romane au avut, dincolo de motivele economice și strategice, un caracter punitiv, subliniat de propaganda română.²¹ Or, pedeapsa pe care romanii trebuiau să-o aplice dacilor — care

umilisera Roșia pe vremea lui Domițian, iar apoi încălcaseră pacea — era tocmai transformarea în *dediticii*. Același lucru reiese și din monedele cu legenda DACIA CAPTA emise după cucerirea Daciei.²² Reprezentarea unui dac într-o poziție de umilință și supunere nu este o simplă expresie a infringerii, ci este expresia chiar a actului de *deditio*, de transformare a dacilor în *dediticii*.

Să mai adăugăm că unii cercetători arată că getii dobrogeni au devenit *dediticii* după cucerirea romană.²³

Este posibil ca nu toți dacii să fi devenit *dediticii*. În timpul războaielor, în cadrul aristocratiei dacice a apărut o partidă filoromană, fapt care a fost consecința tendințelor centrifuge.²⁴ Romanii au putut acorda cetățenia membrilor ei, aşa cum și în alte cazuri s-a întîmplat cu elitele autohtone dispuse să colaboreze cu romani.²⁵ S-a remarcat că marele număr de Ulpii, apoi Aelii și Aurelii din inscripțiile din Dacia se poate explica și prin acordarea treptată a cetățeniei romane unor daci.²⁶ (Desigur, doar unii dintre purtătorii acestor gentilicii erau daci de origine). Ulpii aparțin unor familii care au primit cetățenia încă din vremea lui Traian și care au fost, cel mai probabil, membre ale partidei filoromane (în cazul în care acei Ulpii erau daci de origine). S-au putut identifica pînă acum doi Ulpii de origine sigur dacică : M. Ulpius Peregrinus (tribun al legiunii I Italica, originar din „Napuea”) și M. Ulpius Celerinus (interpret de limbă dacă în legiunea I Adiutrix).²⁷ Izvoarele ne arată că alături de această grupare aristocratică, și unele triburi sau grupuri de populație dacică au trecut în masă de partea romaniilor, la începutul celui de-al doilea război (Cassius Dio, LXVIII, 11, 1). Unele din scenele Columnei confirmă aceste treceri de partea romaniilor, petrecute în cursul ambelor războaie. Este de presupus că romani au tratat în mod diferențiat populația dacică, după cum în Gallia unii autohtonii au fost declarati *foederati* (aliați ai poporului roman), iar alții *dediticii*, în funcție de atitudinea lor față de cuceritor.²⁸ Ce-i drept, nu știm cum au ieșit din război acele comunități dacice care au trecut de partea lui Traian. Dacă între ele și romani nu s-a încheiat un *foedus*, ci a avut loc o *deditio*²⁹ (o capitulare necondiționată), este firesc că și acești daci au devenit *dediticii*, ca și cei care au luptat pînă la capăt. Trebuie să amintim însă că *dediticii* care au rezistat pînă la capăt erau tratăți cu mai multă severitate decât cei care se predaseră mai repede.³⁰

Important de știut este cât timp a rămas marea masă a dacilor înfrînti în condiția de *dediticii*. Depășirea acestei condiții era consecința unei schimbări de atitudine a autoritatilor romane față de autohtonii cuceriti. Dacă actul de *deditio* însemna trecerea în puterea românilor a tuturor elementelor care defineau identitatea politică și religioasă a unei comunități, abolirea condiției de *dediticii* implica restituirea sau, mai bine zis, recunoașterea existenței acestor elemente. Puterea romană hotără dacă va restitui sau nu drepturile comunităților locale și simbolurile lor religioase. De această decizie depindea durata menținerii condiției de *dediticii*. În cazul în care cuceriti devineau peregrini obișnuiți, lor le erau recunoscute elementele care le defineau personalitatea politică și religioasă (autonomia comunităților, folosirea dreptului cutumiar local, simbolurile religioase specifice), elemente care oricum supraviețuiau mai mult sau mai puțin în „ilegalitate”.³¹

O schimbare de atitudine față de dacii cuceriti poate fi surprinsă în ultima parte a domniei lui Traian și la începutul celei a lui Hadrian. Începând din 112 dispar monedele cu legenda DACIA CAPTA, locul lor fiind luat de o nouă reprezentare: Dacia este personificată de o femeie îmbrăcată în portul autohton, ținând în mîna stîngă o acvilă, fiind însotită și de doi copii care poartă struguri și spice. Noua legendă este DACIA AUGUST(I) PROVINCIAE. Reprezentări similare există pe monedele emise în timpul lui Hadrian, când apare un element nou: femeia ține în mînă și o sabie curbă dacică, interpretată ca un simbol al constituirii unităților militare auxiliare dacice.³² S-a mai remarcat că în inscripțiile din Dacia din vremea lui Hadrian, numele lui Traian nu este însotit niciodată de epitetul Dacicus. Potrivit lui H. Daicoviciu, aceasta exprima „voiința lui Hadrian (conformă întregii sale politici) de a rupe cu politica de cucerire și cu opoziția dintre invingători și învinși și de a-i trata pe daci ca pe toți ceilalți locuitori ai provinciei, scutindu-i de reamintirea recentei lor infringeri.”³³ Mai tîrziu, sub Antoninus Pius (și apoi în sec. III), pe monede va apărea chiar și standardul dacic (*draco*), fapt care „exprimă în chipul cel mai pregnant concepția română despre integrarea populației locale în Imperiul Roman”.³⁴ Constatăm, că, treptat, poziția autorităților romane față de autohtoni s-a schimbat. Mai întîi, a dispărut reprezentarea infringerii Daciei, apoi au fost recunoscute și oficializate o serie de elemente specifice lumii dacice, culminând cu simbolul „național” (și probabil și religios) al dacilor: standardul cu balaur. Or, tot acest proces început încă de pe la 112 nu este altceva decât „l'integration des Daces vaincus dans les nouvelles formes de vie, dans le système social-économique et politique-militaire de l'Empire”.³⁵ Alt fapt care trebuie înțeles în întreaga sa semnificație este atribuirea numelui Sarmizegetusa Coloniei Ulpia Traiana după 118. Această inițiativă este considerată „un element al acțiunii de pacificare întreprinse de Hadrian”, o schimbare de atitudine față de populația dacică pe care „Hadrian voia să o integreze în noile rînduieri și să atragă de partea sa prin proclamarea continuității dintre vechea capitală dacică din Munții Orăștiei și noua capitală provincială din Țara Hațegului”.³⁶ Credem că toate măsuri luate de autoritățile romane pot fi explicate ca efecte ale scoaterii dacilor sau a unei părți a lor din condiția de *dediticii*, încă la scurtă vreme după cucerire. Era în interesul stăpinirii romane să adopte o atitudine mai binevoitoare față de dacii care puteau să se răzvrâtească. De altfel, este posibil ca atribuirea numelui Sarmizegetusa capitalei provinciei să fi fost legată de atacurile sarmatice asupra Daciei din 117–118, atacuri care au fost poate conjugate cu o răscoală (nedovedită însă) a dacilor din provincie.³⁷

Deci, este posibil ca dacii să fi ieșit din condiția de *dediticii* în ultima parte a domniei lui Traian și la începutul celei a lui Hadrian. Trebuie să amintim însă două fapte care complică situația. Prima problemă este neatestarea în Dacia a vreunei *civitas*, de felul celor cunoscute în multe alte provincii.³⁸ Prin *civitas* înțelegem o comunitate teritorială *rurală* autohtonă, locuită de un anumit trib (*gens*), căreia autoritatea romană îi recunoșteau existența, o anumită autonomie și folosirea dreptului cutuminar local.³⁹ În fond, aceste *civitates* nu erau altceva decât obștile și uniunile de obști ale autohtonilor care supraviețuiau în spatele formelor economico-sociale romane.⁴⁰ În șchip firesc, și dacii trăiau în cadrul unor asemenea

comunități teritoriale (acolo unde nu se înființaseră comune rurale de drept roman), indiferent de faptul că autoritatea romană recunoștea sau nu acest lucru.⁴¹ M. Macrea consideră că vechile comunități tribale sau teritoriale „au fost probabil, spre deosebire de alte provincii, desființate, ca urmare a resentimentului și neîncrederei față de daci, datorită îndelungatei lor rezistențe. Mai târziu, cînd, începînd chiar cu Hadrian, adversitatea față de autohtoni se atenuează, încercîndu-se o reconciliere, întemeierea lor din nou nu mai era posibilă și nici nu intra în programul politiciei imperiului față de provincie, care urmărea mai degrabă o uniformizare în organizarea provinciilor.”⁴² Așa cum aminteam mai sus, comunitățile autohtone n-au putut fi distruse în urma actului de *deditio*, ci au fost doar puse în afara legii, nefiind recunoscute drept *civitates*. O schimbare a atitudinii oficiale față de întreaga populație autohtonă ducea la „legalizarea comunităților teritoriale autohtone”.

I. I. Russu a emis ipoteza că triburile dacice din provincie, menționate în harta lui Ptolemeu (bazată pe un izvor databil în 106–117) ar fi, de fapt, „formații de caracter teritorial, legate prin situații și interese economice și social-politice, un fel de *civitates peregrinae*.⁴³ Este cert că Ptolemeu a avut în vedere niște comunități teritoriale, dar nimic nu dovește că pentru romani acestea constituiau niște *civitates*. Ele nu pot fi socotite decît niște *gentes* dacice. Oricum, harta lui Ptolemeu reflectă situația din primii ani ai provinciei romane; ulterior au putut interveni schimbări. Totuși, lipsa oricărora dovezi ne impiedică, în actualul stadiu al cercetării, să afirmăm că în Dacia a fost recunoscută oficial existența comunităților autohtone, dîndu-li-se epitetul de *civitates*. Dimpotrivă, în Dacia sînt atestate două *regiones* (*regio Ansamensium* și probabil *regio Anartorum*)⁴⁴, care — ca teritorii administrate de către un comandant militar roman — sînt tocmai contrare organizării autonome în *civitates*. Întrucît descoperirile arheologice atestă existența populației dacice în provincie, lipsa mențiunii vreunei *civitas* nu poate fi interpretată în sensul inexistenței sau numărului foarte mic al autohtonilor în provincie.

Inexistența organizării în *civitates* era caracteristică *dediticiilor*. S-ar putea astfel trage concluzia că dacii au rămas mai multă vreme *dediticii*. Evident că descoperirea unei inscripții care ar atesta o *civitas* ar infirma o asemenea concluzie, pe care, de altfel, nu o susținem decît ca o ipoteză, căci neatestarea vreunei *civitas* nu înseamnă cu necesitate și inexistența vreunei *civitas*. Pe de altă parte, s-a exprimat și opinia că românii au recunoscut autonomia și pentru unele *gentes*, fără ca acestea să fie desemnate prin termenul de *civitas*.⁴⁵

O a doua problemă legată de durata menținerii dacilor în condiția de *dediticii* este cea a prezenței cultelor autohtone în Dacia Romană. Chiar dacă ar fi adevărat că în spatele unor divinități romane venerate cu precădere în Dacia s-ar ascunde, prin *interpretatio Romana* divinități dacice (fapt încă nedovedit), trebuie să remarcăm că nu se cunosc nume și epitete dacice ale acestor zeități, așa cum se întîmplă în mai toate provinciile. Această lipsă a unui „sincretism manifest între divinitățile autohtone și cele romane” se poate explica prin intoleranța romanilor față de cultele dacice, intoleranță relevată de distrugerea sanctuarelor. M. Bărbulescu sublinia că acesta a fost un caz rar în istoria romană și „contrar politiciei religioase obișnuite care recomanda receptarea noilor culte pe măsura

extinderii granițelor romane.” Faptul ar fi legat de dispariția preoțimii dacice.⁴⁶ Și D. Protase consideră că desființarea organizației preoțești dacice a anihilat „orice posibilitate sau tendință de manifestare cu caracter etnic dacic. Mai tîrziu, cînd adversitățile etnice dintre învingători și învinși au dispărut, și cînd populația indigenă a putut să-și exprime în voie sentimentele sale religioase, ea s-a folosit de formele numele și reprezentările figurate ale divinităților greco-romane.”⁴⁷ Presupunind că autohtonii s-au grăbit să adopte în chip necondiționat formele divinităților romane acest fapt ar fi, cu siguranță, un indiciu al unei romanizări rapide.⁴⁸ Dar lipsa deplină a sincretismului daco-roman exprimat deschis, în monumente și inscripții, poate fi interpretată și ca o interdicție a manifestărilor libere, oficiale, ale cultelor dacice (și nu ca o inexistență a unui asemenea sincretism, care era inevitabil în procesul romanizării).

Această situație ne amintește de actul de *deditio*, prin care simbolurile religioase ale poporului cucerit erau trecute în puterea romanilor. Ele erau restituite sau recomandate oficial doar dacă autohtonii ieșeau din condiția de *dediticii*. Inexistența unor manifestări oficiale ale cultelor dacice pare să indice faptul că romanii nu le-au recunoscut. Pe de altă parte, cel puțin pînă acum nu s-a constatat reluarea funcționării sanctuarelor dacice în epoca romană. Concluzia care s-ar putea desprinde ar fi că masa populației dacice a continuat să rămînă mai multă vreme în condiția de *dediticii*. Trebuie să avem însă în vedere faptul că inexistența unui sincretism religios daco-roman poate fi explicată prin inexistența unor monumente ridicate de autohtoni, care, fiind în imensa lor majoritate țărani, nu au participat, practic, la viața religioasă urbană, la ridicarea de altare, de monumente funerare etc.

Această concluzie pare a veni în contradicție cu schimbarea atitudinii romane față de daci, despre care am amintit mai sus, schimbare care este indiscutabilă. Să observăm, mai întii, că această din urmă concluzie a menținerii condiției de *dediticii* nu poate fi certă, deoarece inexistența unei mărturii despre un anume fapt nu înseamnă și inexistența acelui fapt (organizarea în *civitates* și admiterea cultelor dacice în panteonul provinciei). În al doilea rînd, chiar dacă presupunem că această concluzie ar fi reală, atunci contradicția poate fi soluționată admînind că din condiția de *dediticii* au ieșit numai anumite grupuri ale populației dacice. M. Macrea aprecia, de altfel, că acea schimbare de atitudine a fost „față de unele pături ale populației autohtone din Dacia, cu scopul de a-i face mai ușor de acceptat stăpinirea și a o atrage în sfera vieții romane.”⁴⁹

După cum aminteam mai sus, numărul mare al purtătorilor gentiliștilor imperiale din inscripțiile din Dacia este reflectarea unei destul de ample acordări a cetățeniei romane, proces care trebuie privit în contextul politiciei mai favorabile față de provinciali inițiate de Hadrian.⁵⁰ Evident, noi nu știm cîți anume dintre purtătorii gentiliștilor Ulpius, Aelius și Aurelius erau daci de origine, și cîți dintre ei au primit cetățenia și în alt chip decît prin *honesta missio*. S-a mai observat că procesul de creare de *municipia* și *coloniae* cunoaște un ritm similar cu cel al apariției noilor cetățeni purtători de gentiliști imperiale.⁵¹ Evident că acest intens ritm al urbanizării reflectă o creștere a numărului cetățenilor romani din provincie, dar rămîne de văzut care a fost contribuția cetățenilor proveniți dintre autohtoni în acest proces. Oricum, aşa cum s-a presupus de către mulți

autori, se poate admite că unii dintre noii cetăteni au fost daci. Dacă-i lăsăm la o parte pe cei care au primit cetătenia în urma efectuării stagiului militar, înseamnă că măcar unii daci ar fi ieșit din condiția de *dediticii*, devenind peregrini obișnuiți, căci numai aşa puteau ei accede la cetătenie. Este necesar deci un studiu asupra tuturor purtătorilor gentiliciilor imperiale, pentru a stabili în ce măsură există daci deveniți romani altfel decât prin *honesta missio*.

În lumina celor spuse pînă acum, se cuvine să tragem cîteva concluzii. În timp ce unii aristocrați daci au primit probabil cetătenia romană imediat după cucerire, marea masă a populației dacice a fost încadrată în condiția inferioară de *dediticii* (cu excepția poate a acelor comunități care trecuseră de partea romanilor). După 112 și mai ales după 118, în atitudinea oficială față de autohtoni intervine o schimbare care traduce depășirea condiției de *dediticii*. Ceea ce deocamdată nu se poate preciza este dacă această depășire a privit totalitatea dacilor sau numai o parte a lor.

Constitutio Antoniniana, emisă în 212 sau poate în 213, a schimbat însă situația existentă, oricare ar fi fost ea. Despre acest edict care generaliza cetătenia romană s-a scris enorm⁵², și nu putem oferi aici decât un scurt rezumat al stadiului în care se află cercetările, pentru a lămuri situația *dediticiilor*. Textul edictului s-a păstrat în traducere greacă în papirusul Giessen 40, publicat în 1910. Din păcate, acesta este foarte deteriorat, și tocmai acea parte a textului în care erau menționate condițiile acordării cetăteniei este plină de lacune care au provocat numeroase presupuneri în jurul posibilei lor întregiri. Este vorba de două clauze ale acordării cetăteniei: una prin care se păstra o anumită situație și alta prin care erau excluși *dediticii*. Clauza de păstrare (*μένοντος (. . .) ἀπόντων*) are o lacună de 18 – 21 de litere și nu putem decât presupune ce anume se păstra prin acordarea cetăteniei. Trecind peste variantele incercări de restituire a textului, amintim că soluția cea mai plauzibilă a fost dată pornind de la comparația cu mai sus pomenita *Tabula Banasiana*. Aceasta acorda cetătenia romană unor fruntași berberi cu păstrarea dreptului specific comunității locale, a cutumelor autohtone (*saluo iure gentis*). W. Seston a presupus că aceeași clauză a acordării cetăteniei romane cu păstrarea dreptului autohton s-a aplicat și cîteva decenii mai tîrziu, prin *Constitutio Antoniniana*, la scară întregului Imperiu. Clauza de păstrare a fost restituită astfel: *μένοντος τοῦ δικαίου τῶν πολιτευμάτων* (= *saluo iure civitatum*). Ulterior, W. Seston a propus o altă restituire: *μένοντος παντὸς διφαιου τῶν πολιτευμάτουν* (= *saluo omni iure civitatum*). Potrivit ambelor restituiri, acordarea cetăteniei se făcea deci cu păstrarea în vigoare a comunităților de tip *civitates*, fie ele urbane sau rurale, cu păstrarea în continuare a autonomiei lor.⁵³

O altă mare controversă privește faptul de la care erau excluși *dediticii*; acordarea cetăteniei romane sau clauza de păstrare? Studiile mai vechi nu se îndoiau de faptul că *dediticii* au fost excluși de la acordarea cetăteniei, dar ulterior analiza filologică a textului a stabilit că această clauză se excludere nu se leagă de propoziția în care este menționată acordarea cetăteniei, ci de clauza de păstrare. Deci, *dediticii* au primit și ei cetătenia, dar au fost excluși de la păstrarea drepturilor comunităților – fapt frîesc, căci dreptul roman nu recunoștea comunitățile alcătuite din *dediticii*.⁵⁴ Mai trebuie să ținem seama și de faptul că împăratul

Caracalla nu avea nici un interes să excludă pe cineva de la acordarea cetățeniei. Numeroși cercetători au subliniat motivele fiscale care au stat în spatele acestui edict. Noii cetățeni romani urmău să plătească impozitul pe moșteniri, specific cetățenilor (pe care Caracalla a avut grija să-l și dubleze). Dar s-a arătat că ei continuau să plătească și *stipendium* (ori numai *tributum soli* dacă ei nu provineau din *dediticii* deveniți peregrini obișnuiți).⁵⁵ În același timp, extinderea universală a cetățeniei romane era un act demn de megalomania lui Caracalla⁵⁶, cel căruia îi plăcea să fie numit (într-o inscripție datând chiar din 212) „mîntuitorul întregii lumi” ($\tauὸν σωτῆρα τῆς ὅλης οἰκουμένης$).⁵⁷ Același Caracalla se credea un fel de reîncarnare a lui Alexandru cel Mare. Dacă acesta din urmă cucerise lumea, nedennului său emul îi răminea să-i dea cetățenia romană. Într-adăvăr, în această perspectivă, *Constitutio Antoniniana* apare drept „împlinirea constituțională a proiectului monarhiei universalizante a lui Alexandru”.⁵⁸ Iată, deci că, aşa cum demonstrează studiile recente, nimeni nu a fost exclus de la acordarea cetățeniei romane. *Dediticii* au primit-o și ei, dar fără garantarea dreptului local.⁵⁹

Admitând că dacii ar fi fost menținuți în condiția de *dediticii*, acest fapt nu a avut deci nici o consecință asupra generalizării cetățeniei romane în Dacia, prin *Constitutio Antoniniana*. Se confirmă astfel afirmația lui H. Daicoviciu că „în cele din urmă, *Constitutio Antoniniana* din 212, conferind în masă cetățenia romană, a lichidat, probabil, ultimele discriminări consecutive cuceririi”,⁶⁰ dar cu observația că noii cetățeni au continuat să plătească *stipendium*.

În încheierea acestui studiu, trebuie să spunem cîteva cuvinte despre relația dintre condiția juridică a dacilor și procesul de romanizare a lor. Chiar admitând că o mare parte a dacilor a rămas în condiția de *dediticii* pînă la 212 (ceea ce, repetăm, nu este sigur), nu putem considera că această situație ar fi avut ca efect neparticiparea lor la viața provinciei romane. Stabilirea unor relații economice, lingvistice și culturale între daci și coloniștii romani este o realitate istorică sigură, dovedită de descoperirile arheologice. Integrarea autohtonilor în civilizația romană este dovedită în chip indiscutabil, și doar cei cercetați cu obiectivitatea științifică o pot contesta.⁶¹ Nicăieri în Imperiu, romanizarea juridică nu s-a identificat cu romanizarea propriu-zisă. Bunăoară, în lumea elenistică elitele locale au primit cetățenia romană, dar ele au continuat să aparțină prin limbă și cultură elenismului. Nu dobîndirea unui nume roman l-a făcut pe un autohton roman, ci adeziunea sa la valorile culturii romane. Dimpotrivă, se apreciază că generalizarea cetățeniei prin *Constitutio Antoniniana* a fost legată de recunoașterea stadiului de romanizare atins de peregrini⁶², care s-au romanizat fără a fi romani din punct de vedere juridic.

Mai este un aspect demn de luat în considerare. Generalizarea cetățeniei romane prin edictul din 212 a avut ca efect o înflorire a specificului provincial, datorită menținerii autonomiilor locale. Provincialii au devenit cu toții romani, dar ei au continuat să uzeze de vechile lor denumiri etnice și regionale preromane, deoarece originea autohtonă, neromană, a încetat să mai fie considerată înjosoitoare în această unitate în diversitatea lumii romane.⁶³ După cum aprecia Vasile Pârvan, „nicăieri în Imperiul Roman, după ce Căracalla a dat cetățenia tuturor locuitorilor liberi fără deosebire, n-a mai pus cineva vreun preț deosebit pe titlul de *civis Romanus*.

Dimpotrivă, tendința particularistă, patriotic locală — existentă mai dinainte — a indicării provinciei ori orașului de naștere, ca origine „națională”, s-a răspândit din ce în ce mai mult și, înăuntrul Imperiului, nu s-au mai întîlnit decât „*cives*” provinciali.⁶⁴ Este posibil însă ca acei locuitori cărora nu li s-a recunoscut autonomia comunităților teritoriale foștii *dediticii* — să nu fi dezvoltat în aşa măsură acest patriotism local, ei neavând o „dublă cetățenie”. Dacă dacii s-au aflat într-adevăr în această situație, înțelegem de ce nu au supraviețuit nici numele Daciei, nici vreun nume regional, aşa cum s-a întâmplat în alte părți ale lumii romane, în Hispania de pildă.

Dar, dincolo de aceste considerații, rămîn deschise cîteva probleme. Dacă statutul juridic al dacilor nu se poate confunda cu gradul atins de romanizarea lor, nu este mai puțin adevărat că studierea evoluției acestui statut juridic poate contribui la înțelegerea atitudinii oficiale a Romei față de autohtonii în curs de romanizare. Rămîne deci deschisă problema duratei menținerii dacilor în condiția de *dediticii*. Rămîne, de asemenea, de precizat cîțu daci au putut deveni cetățeni romani înainte de 212. Atunci cînd vom putea răspunde la aceste întrebări, vom avea o imagine destul de bine conturată despre aspectele sociale ale romanizării în Dacia⁶⁵.

NOTE

¹ Din bogata bibliografie amintim: Ligia Bârzu, *La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie*, București, 1980, p. 30—42; D. Protase, *Autohtonii in Dacia*, vol. I, București, 1980.

² M. Macrea, *Viața in Dacia Romană*, București, 1969, p. 259, 271. Vezi și în *Istoria Românică*, vol. I, București, 1960, p. 419.

³ *Istoria dreptului românesc* (coordonator Vl. Hanga), București, 1980, p. 95—96.

⁴ H. Daicoviciu, *Etnogeneza românilor*, în vol. *Năjuna română. Geneză, afirmare, orizont contemporan* (coord. Șt. Ștefănescu), București, 1984, p. 140, 143.

⁵ Stelian Stoica, *Viața morală a daco-geților*, București, 1984, p. 160—161.

⁶ Gaius, *Instituțiile dreptului privat roman*, trad. A. N. Popescu, București 1982, p. 72.

⁷ Th. Mommsen, *Le droit public romain*, vol. VI/1, Paris, 1889, p. 352; A. H. M. Jones, *Another Interpretation of the Constitutio Antoniniana*, „Journal of Roman Studies”, XXVI, 1936, 2, p. 229—230, 232; F. De Martino *Storia della Costituzione romana*, vol. II, Napoli, 1973, p. 377; Alfred Boilă și Emilia Doruțiu-Boilă, *Discuții recente cu privire la „Constitutio Antoniniana”*, „*Studii clasice*”, XIV, 1972, p. 181.

⁸ A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 232; A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Oxford, 1939, p. 224; G. De Sensi, *Problemi della Constitutio Antoniniana*, „*Helikon*”, Roma, IX—X, 1969—1970, p. 257; F. De Martino, *op. cit.*, p. 94—95; A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 182—183.

⁹ Maxime Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le Haut Empire Romain*, Paris, 1967, p. 206, nota 83. Idem, „*Ktema*”, 6, 1981, p. 354.

¹⁰ A. Bouché-Leclercq, *Manuel des institutions romaines*, Paris, 1886, p. 235

¹¹ Gino Segré, *L'Editto di Caracalla sulla concessione della cittadinanza romana*, în *Studi in onore di S. Perozzi*, Palermo, 1925, p. 163—171; V. Capocci, La „*Constitutio Antoniniana*”, „*Atti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei. Memorie della Classe di scienze morali, storiche e filologiche*”, 322, 1925, p. 131; M. Besnier, *L'Empire Romain de l'avènement des Sévères au Concile de Nicée*, Paris, 1937, p. 72; V. Arango-Ruiz, *L'application du droit romain en Égypte après la Constitution Antoninienne*, „*Bulletin de l'Institut d'Égypte*”, XXIX, 1946—1947, p. 90; Victor Tcherikover, *Syntaxis and Laographia*, „*The Journal of Juristic Papirology*”, IV, 1950, p. 192—194.

¹² G. De Sensi, *op. cit.*, p. 258; A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 183, 192; Maria Greco, *Alcune considerazioni sulla „Constitutio Antoniniana”*, „*Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo*”, XXXV, 1975—1976, p. 155—157.

- ¹³ G. Segré, *op. cit.*, p. 182–184; V. Capocci, *op. cit.*; p. 105; V. Tcherikover, *op. cit.*, p. 204–205.
- ¹⁴ Despre *Tabula Banasitana* vezi de ex. A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.* p. 184.
- ¹⁵ A. H. M. Jones, *op. cit.*, p. 232; V. Tcherikover, *op. cit.*, p. 203.
- ¹⁶ Emil Condurachi, *La Costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell'Impero Romano*, „Dacia, N. S.”, II, 1958, p. 305–306.
- ¹⁷ Al. Madgearu, *Specific provincial și ideologie imperială la împărații romani de origine traco-dacă* (sec. III e.n.), „Revista de istorie”, 39, 1986, 2, p. 184–185.
- ¹⁸ G. Humbert, *Census*, în Ch. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. I/2, Paris, 1877, p. 1007; J. Marquardt, *De l'organisation financière chez les Romains*, Paris, 1888, p. 268, 275. F. F. Abbott, A. C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, New York 1968, p. 119–120.
- ¹⁹ R. Cagnat, *Stipendium*, în Ch. Daremberg, E. Saglio, *op. cit.*, vol. IV/2, p. 1515.
- ²⁰ Lactance, *De la mort des persécuteurs*, ed. J. Moreau, vol. II, Paris, 1954, p. 335.
- ²¹ Eugen Cizek, *Epoca lui Traian*, București, 1980, p. 259. Vezi și interesantele observații ale lui Jean Gagé, *Quelques remarques sur la décapitation du roi Décébale*, „Studii clasice”, XXIV, 1986, p. 119–124.
- ²² Iudita Winkler, *Personificarea Daciei pe monedele romane imperiale*, „Studii clasice”, VII, 1965, p. 226–229.
- ²³ Em. Condurachi, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 498; Radu Vulpe, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 165; Idem, *Le problème des Lai*, în *Studia Thracologica*, Bucarest, 1976, p. 286.
- ²⁴ E. Cizek, *op. cit.*, p. 313–314.
- ²⁵ P. A. Brunt, *The Romanization of the Local Ruling Classes in the Roman Empire*, în *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, Bucarest-Paris, 1976, p. 161–173.
- ²⁶ C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, III, 1936–1940, p. 227; I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, *ibidem*, IV, 1941–1943, p. 196; C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în Idem, *Dacia*, Cluj, 1969, p. 432; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 140.
- ²⁷ I. I. Russu, *Daco-gejii în Imperiul Roman*, București, 1980, p. 37, 44.
- ²⁸ Fustel de Coulanges, *La Gaule Romaine*, Paris, 1922, p. 85.
- ²⁹ Cum crede I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 177.
- ³⁰ G. Gayet, G. Humbert, *Dediticii*, în Ch. Daremberg, E. Saglio, *op. cit.*, vol. II/1 Paris, 1892, p. 45.
- ³¹ Th. Mommsen, *op. cit.*, vol. VI/1, p. 61–62; P. Frezza, *Le forme federative e la struttura dei rapporti internazionali nell'antico diritto romano*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris”, Roma, IV, 1938, p. 413; F. De Martino, *op. cit.*, p. 56–58, 376–377.
- ³² I. Winkler, *op. cit.*, p. 229.
- ³³ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 142.
- ³⁴ I. Winkler, *op. cit.*, p. 230.
- ³⁵ D. Protase, *Les rapports entre Romains et Daces dans la province de Dacie*, în *Assimilation et résistance*..., p. 499.
- ³⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 266; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 373; E. Cizek, *op. cit.*, p. 305; H. Daicoviciu, *Etnogeneza românilor*, p. 142.
- ³⁷ D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 209.
- ³⁸ M. Macrea, *op. cit.*, p. 116; H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis 40 I*, Köln, 1976, p. 255; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu *Développement urbain et romanisation dans la province de Dacie*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 158.
- ³⁹ Vezi asupra lor studiul recent al lui Al. Avram, *Observații cu privire la autonomie rurală din Dobrogea română* (sec. I–III e.n.), SCIVA, 35, 1984, 2, p. 158–169.
- ⁴⁰ Em. Condurachi, *La Costituzione Antoniniana*..., p. 310.
- ⁴¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orănduirea feudală*, București, 1964, p. 19; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 39; Ștefan Olteanu, *Cu privire la începăturile Evului Mediu în istoria României (II)*, „Revista de istorie”, 39, 1986, 10, p. 987.
- ⁴² M. Macrea, *op. cit.*, p. 116.
- ⁴³ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 182–183.
- ⁴⁴ D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 39–40.
- ⁴⁵ M. Lemosse, *op. cit.*, p. 205; A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 187–188.
- ⁴⁶ M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 206–208.
- ⁴⁷ D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 242.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 241; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 209; H. Daicoviciu, *Etnogeneza*, p. 147.

⁴⁹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 266.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 267.

⁵¹ C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Développement urbain...*, p. 158; H. Daicoviciu, *Dacians and Romans in Trajan's Province*, în vol. *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucharest, 1975, p. 49

⁵² Principalele lucrări au fost deja citate în notele precedente.

⁵³ W. Seston, M. Euzennat, *La citoyenneté romaine au temps de Marc-Aurèle et de Commode d'après la Tabula Banasitana*, „Comptes-Rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles Lettres”, 1961, p. 320 (= W. Seston, *Scripta varia*, Roma, 1908, p. 80); W. Seston, *La citoyenneté romaine în XIIIe Congr. int. des sciences historiques*, Moscou, 1970 (= *Scripta varia*, p. 16): Vezi și A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 191.

⁵⁴ A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 191.

⁵⁵ V. Tcherikover, *op. cit.*, p. 205–206; Angelo Segre, *La Costituzione Antoniniana e il diritto dei „novi cives”*, „Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico”, XVII, 1966, 1, p. 2; M. Greco, *op. cit.*, p. 153–154.

⁵⁶ A. N. Sherwin-White, *op. cit.*, p. 222–223.

⁵⁷ Vezi H. Wolff, *op. cit.*, p. 14. Exemple asemănătoare la L. Vidman, *Caracalla e Sarapide in una inscrizione di Efeso*, „Studi clasică”, XXIV, 1986, p. 143–147.

⁵⁸ Al. N. Cizek, *Eroi politici ai Antichității. Modele ideologice și literare*, București, 1976, p. 232. Vezi și Gino Segre, *op. cit.*, p. 181.

⁵⁹ A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 187–190.

⁶⁰ H. Daicoviciu, *Etnogeneza...*, p. 143.

⁶¹ Dintre lucrările recente semnalăm: L. Bârzu, *op. cit.*, p. 30–42; D. Protase, *Au-tochtonii...*, p. 228–252; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 190–195; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 203–212; H. Daicoviciu, *Etnogeneza...*; Al. Suceveanu, *în legătură cu unele discutii recente privind procesul de romanizare*, „Thraco-Dacica”, VI, 1985, p. 105–115; C. C. Petolescu, *Simbioză daco-romană și romanitate carpato-dunăreană*, „Revista de istorie”, 38, 1985, 7, p. 635–648; I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985, p. 13–46; E. Cizek, *Sinteză daco-romană*, în *Romană-Dacia I. Izvoarele antice ale istoriei României* (coord. E. Cizek), Universitatea București, 1986, p. 7–50. De asemenea, trebuie amintite unele lucrări mai vechi care rămân fundamentală: C. Daicoviciu, *Problema continuuității în Dacia*, p. 216–233; Idem, *Romanizarea Daciei...*; H. Daicoviciu, *Dacians and Romans...*; N. Gudea, *Citeva aspecte și probleme în legătură cu procesul de romanizare în Dacia*, „Apulum”, XII, 1975, p. 96–111.

⁶² F. De Visscher, *La Constitution Antonine (212 après J. C.) et la persistance des droits locaux*, „Cahiers d'histoire mondiale”, Paris, II, 1955, 4, p. 801.

⁶³ Vezi Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 180.

⁶⁴ Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 92–93.

⁶⁵ Textul a fost cules înainte ca autorul să fi putut ține seama de comunicarea d-lui A. Suceveanu (Inst. de Arheologie, 12 ian. 1990), care propune o nouă interpretare a lacunei din edictul lui Caracalla.

OBSERVATIONS SUR LA CONDITION JURIDIQUE DES AUTOCHTONES DANS LA DACIE ROMAINE

Résumé

En analysant Lactance, *De mort. pers.* XXIII.5, l'auteur montre qu'après la conquête romaine les Daces ont été imposés au paiement d'un *tributum capitii*. Plusieurs chercheurs ont prouvé que cette capitation (marque de soumission) a été associée avec la condition juridique de *deditio*. (Si une communauté dépassait cette condition, en devenant pérégrine, elle continuait à payer le *tributum capitii*). Donc, les Daces ont été déclarés *deditio* (à l'exception du groupe aristocratique filo-romain). Puisque cette condition était provisoire, nous devons nous demander quelle était sa durée. Les représentations figurées sur les monnaies, ainsi que le surnom Sarmizegetusa de la capitale de la province romaine, indiquent un changement d'attitude envers les Daces, ayant

lieu à la fin du règne de Trajan et au commencement de celui d'Hadrien. Ce changement peut être mis en liaison avec l'affranchissement des Daces (ou d'une partie de la population dace) de la condition de *dediticii*. Cet affranchissement signifiait la reconnaissance de l'individualité politique et religieuse d'une communauté autochtone, donc la reconnaissance de l'autonomie, de l'usage des droits coutumiers, ainsi que la reconnaissance des dieux et des sanctuaires propres. Mais, en Dacie, nous ne connaissons pas de communautés rurales autochtones (*civitates peregrinae*) et pas même des dieux daces inclus dans le panthéon de la province (c'est une situation différente par rapport à beaucoup d'autres provinces). Il est donc possible que la grande partie des Daces fût maintenue plus long temps dans la condition de *dediticii*. C'est une hypothèse, puisque l'inexistence des communautés autochtones autonomes n'est pas prouvée par l'inexistence des témoignages. Dans ce sens, le changement d'attitude envers les Daces impliqua seulement certaines catégories de la population, surtout l'élite des communautés rurales.

La Constitution Antoninienne changeait la situation existante, quoi que ce soit elle.

Les recherches récentes ont montré que les *dediticii* ont reçu aussi la citoyenneté romaine. Même si nous acceptons l'hypothèse que la plupart des Daces restait dans la condition de *dediticii* jusqu'en 212, ce fait n'a pas eu aucune portée sur la romanisation. L'intégration des Daces dans la vie de la province romaine est catégoriquement prouvée par les découvertes archéologiques. La romanisation, en tant que processus d'acculturation, n'était pas conditionnée par la „romanisation juridique”, c'est-à-dire par l'octroi de la citoyenneté romaine. La tâche des prochaines recherches est de préciser la durée de la condition de *dediticii* et aussi de déterminer combien de Daces ont reçu la citoyenneté romaine avant 212. Lorsque nous saurons ces choses, nous aurons une image plus claire sur les aspects sociaux de la romanisation en Dacie.

www.dacoromanica.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

DE LA DIPLOMAȚIA SECRETĂ LA ECHILIBRUL EUROPEAN ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

MIHAI MANEA

La sfîrșitul secolului al XVII-lea filosoful Leibnitz consemna referindu-se la starea de spirit că „*finis saeculi novam rerum faciem aperuit*”. Și într-adevăr perioada ce a urmat a fost marcată de „o reînnoire intelectuală, economică și politică”¹. Renovarea viziunii politice într-o perioadă de „pace armată”² nu a exclus conflictele militare în marginea expansiunii economice și coloniale, a pretențiilor dinastice³. Diplomația europeană „nu a reușit nici în stabilitate, nici în moralitate; despotismul țarilor și țarinelor, militarismul prusac, mercantilismul britanic nu au ridicat tonul conversației diplomaticice”⁴. Încălcând brutal tratatele de pace, suveranii au conferit războiului atributul permanenței, iar păcii relativitatea. Reprezentanții diplomației, a căror rol a sporit masiv în desfășurarea unei diplomații moderne, au căpătat și calitatea de agenți secreți, căci nu în puține ocazii interesul dinastic și recompensa materială au ghidat activitatea în relațiile internaționale⁵. O depeșă bavareză din 1773 consemna laconic că „nu ajungi departe fără bani”⁶. Întreținerea unui aparat diplomatic complex și structurat ierarhic a costat mult bugetele marilor puteri. Imperiul Habsburgic a cheltuit în 1785 2 025 000 florini, la care s-a adăugat suma necesară curierilor, adică 800 000 florini⁷. La jumătatea secolului, guvernul britanic a rezervat 67 000 livre anual pentru serviciul diplomatic⁸. Între 1745 – 1749 lordul Hynford, ambasador în Rusia a irosit 1 500 livre anual pentru cadori⁹. În funcție de importanța postului rezidenții au primit, după cum urmează: la Madrid și Paris, 100 livre săptămînal și 6 800 livre pentru cheltuieli, la Berlin și Haga 8 livre și 3 500 livre pentru cheltuieli curente¹⁰. Personalul diplomație al curții de la Versailles a solicitat mari eforturi financiare. În 1750 Franța a consumat 8 555 000 livre repartizate astfel¹¹:

Nr. crt.	Reședința ambasadorului	Sume de bani pentru întreținere
1	Viena, Londra, Madrid	200 000 livre anual
2	Roma, Haga	150 000 „ „
3	Constantinopole	140 000 „ „
4	Torino, Neapole, Lisabona	100 000 „ „
5	Stockholm	90 000 „ „
6	Veneția	72 000 „ „
7	New York	72 000 „ „
8	Dresda, Copenhaga, Parma, Geneva, Bruxelles, Ratisbona, Măiența, Trier, Hamburg	760 000 „ „
9	Genova, Danzig, Frankfurt	52 000 „ „
	TOTAL:	1 636 000 livre anual

Circa 18 secretari de ambasadă au încasat fiecare între 1 500 — 10 000 franci¹². S-au alăturat 333 000 livre pentru cheltuieli de cancelarie și 555 000 livre pentru gratificări și curieri¹³.

Documentele au înregistrat părerea contemporanilor conform căreia activitatea secretă a fost parte componentă a misiunii desfășurate de ambasadori în capitalele în care erau acreditați. Robert Campbell, trimis al guvernului de la Londra într-o misiune exploratorie în 1757 la Stockholm scria că „este privit de suedezi ca un spion cu scrisori de acreditare”¹⁴. Charles Hanbury-Williams, ambasador al Marii Britanii la Petersburg raporta la 22 martie 1757 Foreign Office-ului : „Principala acuzație pe care mi-a adus-o Împăratateasa este că sunt în serviciul regelui Prusiei, la care unii au adăugat..., că ar trebui să mă privească mai mult ca un spion prusac decât un ambasador britanic”¹⁵. Oricum însă faptele au relevat că diplomații s-au preocupat de obținerea de informații, ce ar fi fost utile guvernelor lor și pe alte căi decât cele obișnuite. Același Hanbury-Williams amintea în 1750 despre un informator de origine poloneză, ce a avut bune raporturi cu mareșalul Mauriciu de Saxa și primul ministru al electorului de Saxonie, contele Heinrich Brühl¹⁶. Rezidentul unei case comerciale engleze la Dresda, Wich a fost informat cu regularitate de acțiunile de politică externă ale lui August al III-lea de către Iacob Deilling, stipendiat anual, cu 60 lire sterline¹⁷. Lordul Bolingbroke a utilizat serviciile reprezentantului Sardiniei la Londra, plătit cu 300 lire sterline¹⁸. La fel a procedat și ministrul britanic la Haga, Malmesbury, ce s-a folosit de serviciile consulului Sardiniei la Amsterdam¹⁹. Dintre informatorii diplomatici ai Londrei în secolul al XVIII-lea pot fi menționați și George Cressner, rezident la Liège în 1747, trimis pe lîngă electorul de Colonia între 1755 — 1759 și expulzat apoi de francezi, ministrul pe lîngă dieta imperială de la Ratibona în 1763, Richard Wolters, agent regal la Amsterdam, James Jefferyes, trimis la Petersburg și apoi la Danzig, Richard Cakes, însărcinat cu afaceri la Petersburg și apoi ministru la Varșovia²⁰. Regele Prusiei, Frederic al II-lea a uzitat de o rețea de informatori constituită din secretarul său August Wilhelm Eichel, contele Marischall, ambasador la Madrid, Maximilian de Weingarten, secretarul ambasadorului austriac la Berlin, Menzel, funcționar al arhivelor Saxoniei din Dresda, ce a furnizat Berlinului o copie a tratatului secret din 1746 între Austria și Rusia²¹. Dar în 1774 abatele Georgel, secretarul ambasadei franceze la Viena a transmis la Paris copiile sau originalele corespondenței între același Frederic al II-lea și agenții săi la Paris și Viena^{21 bis}. Gradul de pătrundere al secretelor de stat de către diversi informatori este ilustrat și de raportul lui George Cressner cu privire la posibilitatea unei acțiuni navale de amploare a marinei franceze refăcută de ducele de Choiseul. „Sunt convins că regele dorește sincer să evite războul, încît planurile ducelui de Choiseul și măsurile adecvate au întîrziat mult. Vasele construite și fortificațiile reprezintă o formidabilă forță navală, dar nu sunt marinari suficienți decât pentru a arma 60 nave de linie și multe dintre ele trebuie să-și recruteze echipajele de pe navele comerciale; dezvoltarea comerțului maritim va duce la formarea de marinari, dar aceasta este o chestiune de timp, încît totul face ca Franța să prelungească pacea,... mai ales că Spania nu dă sem-

ne să se grăbească;... în acest caz presupunem că cele două flote unite ar fi ... superioare ca forță marinei engleze”²³. Semnificativă este și activitatea diplomatică a lui Voltaire și Mirabeau. Filosoful de la Ferney, mereu solicitat de miniștri și diplomați a dezvoltat strânsă legături cu Frederic al II-lea. Călătoriile sale în Prusia nu au fost întreprinse doar pentru discuții filosofice, ci mai ales tratative diplomatice²⁴. În 1740 Parisul l-a desemnat să prezinte felicitări regelui prusac cu ocazia încoronării. Ulterior diplomația franceză a căutat să afle prin intermediul lui Voltaire scopurile reale ale politicii externe prusace²⁵. La rîndul său, Mirabeau a călătorit în Germania în 1786 și 1787. Agent diplomatic, Mirabeau a sondat opinia publică germană în legătură cu imaginea Franței în străinătate după „afacerea colierului”. Dar, totodată a sugerat lui Calonne o apropiere franco-engleză „pentru garantarea posesiunilor... și fiecărei puteri”²⁶.

Într-un secol de primordialitate a forței, interceptarea curierilor diplomatici și citirea corespondenței a devenit o uzanță a practicii politico-diplomatice. Ambasadorul englez la Paris, lordul Bedford menționa în 1760 că „practica deschiderii scrisorilor se răspindește pe zi ce, trece; nu există scrisoare care să vină din Germania și să nu fie citită”²⁷. Corespondență diplomatică spaniolă, citează numeroase cazuri de atacuri asupra curierilor diplomatici în Neapole. În Germania, poșta din Hanovra a interceptat toată corespondența dintre Paris și Stockholm. Alte centre de control poștal au funcționat la Eisenach, Augsburg, Ratibona, Maiența, Frankfurt, Nürenberg. Cancelarul Kaunitz a organizat temeinic serviciul de descifrare, Geheime Kabinet-Kanzlei condus de Ignatiu de Koch și care întocmea cinci copii după fiecare document, una pentru cancelar, una pentru Maria Tereza, cîte una pentru Iosif al II-lea și Leopold, una pentru contele Stahremberg la Bruxelles²⁸. În 1720 pe fondul înrăutățirii relațiilor anglo-ruse, Joshua Kentworthy, negustor și agent regal a fost întrebuințat pentru lecturarea corespondenței și efectuarea de copii la Danzig după scrisorile expediate de diplomații francezi în Rusia²⁹. Asigurarea deplasării curierilor transpare și din scrisoarea lui Ludovic al XV-lea către Tercier în 1762 privind recrutarea în cadrul „Secretului Regelui” a lui Orneca, bancher din Amsterdam, ce urma să vegheze la trecerea curierului diplomatic spre Hamburg în drum spre Rusia³⁰. În 1774, printul de Rohan, ambasadorul francez la Viena a descoperit că întreaga sa corespondență era citită de oficialii habsburgi³¹. Mita și subsiidiiile în diversele sale forme au fost adjuvante intrinseci ale diplomației europene în secolul al XVIII-lea. În 1706 Franța a achitat Bavariei, Suediei, Coloniei și mișcării ungurilor condusă de Emeric Thököly 3 400 000 livre³². Între 1757 — 1769 Austria a primit din partea Franței suma de 75 milioane livre, deși cardinalul de Bernis se plingea că Viena „profită fără scrupule de imensul nostru ajutor ce epuizează statul lăsind să iasă din regat numerosi bani”³³. Într-o scrisoare trimisă la 21 septembrie 1755 ministrului saxon la Londra, Wiedmarckter, contele Brühl îl anunță că Franța a oferit Saxoniei un tratat de subsizii, sperind să-și consolideze influența în electorat³⁴. În 1758 nobilul polonez Jacobowsky a fost stipendiat cu 300 ducăți de către guvernul de la Paris, perfect interesat în creșterea acțiunilor sale pe malurile Vistulei³⁵. Lupta pentru dominație politică în Suedia a atras

ca protagonisti Rusia, Franța și Marea Britanie, care s-au întrecut să cîștige favorurile cercurilor conducătoare. În 1746 în ciuda corupției ruse și britanice dieta de la Stockholm a fost aleasă cu majoritate francofilă, ceea ce l-a determinat pe ambasadorul britanic să se retragă. Două decenii mai tîrziu, în urma apelului Louisei Ulricha, sora regelui Adolf Frederic de Holstein-Gottorp, Anglia l-a delegat pe John Goode-ricke, ambasador în capitală suedeza. Acestea a estimat la 17 682 livre „ajutorul” necesar pentru o dietă favorabilă intereselor Londrei. Versaillesul a contracararat oferind Suediei 300 000 livre și mai ales răspîndind zvonul că Anglia încerca să provoace ruina economiei suedeze³⁵. Gustav al III-lea a fost incurajat de Vergennes în instaurarea domniei sale autoritare și prin cele 800 000 livre, pe care guvernul francez „le-a donat” la Stockholm³⁶. Remarcabila venalitate a curții de la Petersburg l-a decis pe lordul Chesterfield să-l autorizeze pe ambasadorul Hembury-Williams în 1755 „să dăruiască” cancelarului Bestujev 5 000 lire sterline și să-i promită încă 5 000³⁷. Scrisoarea diplomatului britanic din 3 iulie 1755 dezvăluia că „Bestujev se plinge că împăratessa îi dă doar 7 000 ruble pe an, ceea ce nu este destul ca să fie independent. Dacă regele Angliei ar vrea să-i facă o pensie de 2 500 lire sterline, îl va servi în viitor și-i va fi în întregime devotat”³⁸.

Manevrînd între ambițiile Prusiei, neliniștea Austriei, decăderea Turciei și afirmarea Rusiei diplomația franceză s-a interesat de păstrarea barierei răsăritene – Suedia, Polonia, Imperiul Otoman, în care a vrut să ademenească și Prusia, ca o contraponere la pretențiile Rusiei și Habsburgilor. În același timp, ea a avut conștiința permanentului pericol reprezentat de englezi. În 1754 Ludovic al XV-lea nota că „englezii au fost tot timpul dușmani permanenti și implacabili ai singelui și Casei noastre; nu am avut alții mai periculoși”³⁹. Din 1747 Ludovic al XV-lea a fost dominat de părerea că politica externă a Franței era nesigură și că influența sa a diminuat masiv. Neîncrederea monarhului în sfaturile ministrilor, pe care îi dizgrația repede, a impus o politică contradictorie și echivocă, expresie a capriciilor personale, dar și a influenței favoriților. Într-un moment decisiv în cursa pentru suprematie politică, economică și colonială s-a născut un sistem ciudat, în care politica secretă s-a suprapus celei oficiale generind prin „Secretul Regelui” îndoieri și ezitări în buna desfășurare a politicii externe⁴⁰. Cu începere din 1748 a ființat la Paris o diplomație secretă, ce a sustras importante fonduri financiare⁴¹. Personajul recrutat a fost numeros și a cuprins între alții pe printul de Conti, Tercier, Lebel, contele de Broglie, contele de Vergennes, baronul de Breteuil, cavalerii d'Eon și de Saint-Priest, generalul Monnet⁴². Lista de pensii acordată la 10 septembrie 1774 de Ludovic al XVI-lea înscrie 19 nume ale membrilor diplomației secrete⁴³.

Aceștia au alcătuit o diplomație personală, care a preluat în secret copii ale tuturor actelor ministerului de interne. La 27 noiembrie 1771 Ludovic al XV-lea cerea baronului de Breteuil să-i expedieze „copii ale tuturor depeșelor voastre către ministrul meu al afacerilor externe și după răspunsurile pe care le veți primi”⁴⁴. „Secretul Regelui” a urmărit consolidarea alianței răsăritene prin unirea Saxoniei și Poloniei și realizarea unui echilibru politic în Imperiul German. Piatra sa unghiu-

Nr. crt.	Numele	Quantumul pensiei anuale
1	Gerault	3 300 livre
2	Mokronsky	20 000 livre
3	Jacobowsky	3 300 „
4	Dl. și Dna Monnet	8 375 „ + 1 650 livre
5	Durand	6 000 „
6	Marbeau	2 000 „
7	Girault	2 000 „
8	Hennin	3 000 „
9	Bombelles	3 000 „
10	Tercier	2 000 „
11	Nardin	2 400 „
12	Drouet	1 100 „
13	De la Rozière	6 000 „
14	Sevin	720 „
15	Rossignol	3 000 „
16	d'Eon	12 000 „
17	De Bon	6 000 „
18	Favier	6 000 „
19	Dubois Martin	6 000 livre
TOTAL:		97 845 livre

ară a fost întărirea Poloniei, mai ales că cardinalul de Fleury a neglijat-o în scopul menajării curții de la Viena, iar acordul din 1726 între Austria și Rusia a prevăzut prezența republicii nobiliare în sfera de influență a celor două state⁴⁵. Dar Polonia s-a aflat în secolul al XVIII-lea în plină criză de structură. Rousseau declară că „Polonia este un stat mare înconjurat de state încă și mai mari, care prin despotismul și prin disciplina lor militară au o mare forță ofensivă. Din contra slab prin anarchia sa, el este... ţinta tuturor atacurilor”⁴⁶. Mereu atent la evoluția raportului de forțe din Polonia, Ludovic al XV-lea pretendea la 26 octombrie 1758 lui Tercier să susțină gruparea aristocratică din Seim favorabilă Parisului⁴⁷. Pentru aceasta Parisul a acordat Poloniei între 1771–1772 ajutoare de 1 600 000 livre⁴⁸. Privind relațiile cu Rusia, Franța a oscilat între ciștigarea favorurilor Petresburgului și teama față de consecințele expansiunii puterii din răsăritul Europei. În 1755 cavalerul d'Eon a vizitat Rusia din însărcinarea lui Ludovic al XV-lea, pentru a propune țarinei Elisabeta oalianță politică⁴⁹. Numai după un an contele de Broglie s-a pronunțat însă hotărît împotriva legăturilor cu Rusia. „Nu trebuie să încheiem niciodată un tratat cu

această Curte; trebuie să o lăsăm să cadă într-o letargie... și să ne folosim de mișcările interne bine pregătite și poate facilitate”⁵⁰. În 1762 Ludovic al XV-lea reamintea baronului de Breteuil că „scopurile politicii mele față de Rusia este de a o ține atât cât va fi posibil departe de afacerile Europei”⁵¹. De aceea, baronul de Breteuil a fost instruit în calitate de ambasador la Stockholm să supravegheze desfășurarea politicii ruse în nordul Europei⁵². Urmare și a „Secretului Regelui” au fost angajate în 1755 – 1756 tratativele franco-austriice pentru strângerea legăturilor politice și militare, ceea ce a bulversat scena diplomației europene⁵³. În 1755 din ordinul curții de la Viena contele Stahremberg a inițiat unele discuții, dar cardinalul de Bernis a rămas multă vreme neîncrezător, deoarece era de părere că în umbra tratativelor Habsburgii pregăteau consolidarea relațiilor cu Marea Britanie, Olanda și Rusia⁵⁴. Alianța franco-austriacă parafată la Versailles la 1 mai 1756 a fost secretă încât nu a fost adusă nici la cunoștința ambasadorului francez la Viena. D'Aubaterre afirma în 1756 că „nu este vorba de nici un tratat între curtea Franței și cea de la Viena. Cele două Puteri se află în bună înțelegere, dar nimic mai mult”⁵⁵. La 26 iulie 1756 Voltaire își arăta în schimb satisfacția față de apropierea dintre Viena și Versailles. „Evenimentele actuale vor alcătui probabil un material imens pentru istorici : uniunea caselor Franței și Austriei după două sute cincizeci de ani de dușmănie ; Anglia, care credea că păstrează echilibrul Europei va fi înfrință în șase luni ; o marină formidabilă creată rapid... formează un tablou minunat”⁵⁶. La moartea lui Ludovic al XV-lea diplomația secretă a fost abandonată, dar nu în totalitate, căci mulți dintre funcționarii Ministerului de Externe în timpul lui Ludovic al XV-lea fuseseră formați în „Secretul Regelui”. Mai mult, la 26 noiembrie 1790, Ludovic al XVI-lea a notificat baronului de Breteuil, aflat în emigratie la Soleure, că „v-am desemnat pentru a vă încredența secretele coroanei mele. Cunoașteți intențiile mele. Aprob tot ceea ce veți face pentru a ajunge la ceea ce mi-am propus, adică restabilirea autorității mele legitime...”⁵⁷.

Vis-à-vis de diplomația secretă un rol deosebit în relațiile internaționale în secolul al XVIII-lea l-a jucat și echilibrul european de forte, atât în posesiunile continentale cât și în colonii⁵⁸. Devenind un ideal politic, căruia i s-au dedicat remarcabili oameni politici și cărturari, precum : Philippe de Comines, Francesco Guicciardini, Jean Bodin, Francis Bacon, Carol Quintul, Henric al VIII-lea, Richelieu, Fènelon, Jean-Jacques Rousseau, Daniel Defoe, Voltaire, echilibrul a primit Europa ca o comunitate de state. Fènelon declară că „trebuie deci să contăm pe ceea ce este real și de zi cu zi, pe ceea ce fiecare națiune încearcă să se ridice deasupra celorlalte, ce o inconjoară. Fiecare națiune este deci obligată să vegheze fără încetare pentru a preveni excesiva consolidare a fiecărui vecin, pentru propria sa siguranță. Să impiedici pe vecin să fie prea puternic nu înseamnă să faci un rău ; înseamnă să te păzești de sclavie și... de ceilalți vecini ; însă un evantă înseamnă să acționezi pentru libertate, liniște și salvarea publică. Toți membrii ce compun marele corp al creștinătății sunt datori unui față de alții, pentru binele comun, și... încă față de ei însăși pentru siguranța patriei, pentru a preveni orice mărire a vreunui dintrul membru, ce ar răsturna echilibrul și ar transforma în ruină... pe toți

ceilalți membri ai corpului”⁵⁹. Kahle, într-o lucrare apărută în 1774, a făcut apel la suverani „să renunțe la drepturile lor pentru a menține între ei echilibrul”⁶⁰. Vatel definea în 1758 echilibrul drept „o stare de lucruri prin care nici o putere nu se află în stare să domine absolut, și să facă legile altora”⁶¹. În *Considérations sur l'état présent du corps politique de l'Europe* (1738), Frederic al II-lea afirma că „deoarece politica și prudența printilor Europei au pierdut din vedere păstrarea unui echilibru just între puterile dominante, infățișarea întregului corp politic va avea de suferit”⁶². Jean-Jacques Rousseau a condamnat orice noi anexi teritoriale și a propus drept bază solidă a echilibrului negocierile diplomatice⁶³. Iar Immanuel Kant sublinia în 1784 că „problema realizării unei constituții... depinde de problema unor relații între state guvernate de legi”⁶⁴. În 1758 a văzut lumina tiparului la Altona prima critică a echilibrului politic sub titlul *Die Chimäre des Gleichgewichts von Europa* sub semnătura lui J.H.G. von Justi. Autorul aprecia că dacă echilibrul trebuia să impiedice consolidarea unei formațiuni politice, el era o cale de intervenție în afacerile interne”⁶⁵. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea echilibrul a pivotat între Franța, aliată temporar cu Spania și unele state germane, ca Bavaria și Austria, sprijinite de Marea Britanie și Provinciile Unite⁶⁶. Acestei axi s-au subordonat echilibrul între Suedia și Danemarca în bazinul Mării Baltice, cel dintre Habsburgi și Hohenzollern și cel între statele italiene. Pacea de la Utrecht din 1713 invoca în articolul 2 importanța echilibrului. „Părțile Contractante s-au înțeles să declare că coroanele Franței și Spaniei nu pot fi reunite..., pentru a restabili pacea și liniștea creștinătății printr-un echilibru just de putere”⁶⁷. În preambulul tratatului, franco-piemontez încheiat la 26 septembrie 1733 la Torino din inițiativa lui Chauvelin se preciza: „Este cunoscut lumii că Casa de Austria a abuzat mult timp de puterea la care a ajuns astăzi. Împăratul a ajuns la capătul planurilor sale, care... vizează întotdeauna să dărime echilibrul atât de dorit și necesar”⁶⁸. Anglia a perseverat în statuarea echilibrului european în vederea păstrării dominației sale navele și a imperiului colonial⁶⁹. Aflată în căutarea unui intermediar continental, Londra s-a oprit asupra Provinciilor Unite, Habsburgilor, Palatinatului și Sardiniei, ca potențiali inamici în drumul francezilor către dominație europeană. Tulburările și rivalitățile continentale au slujit politicii britanice în Europa. Încă în 1748 Maria Tereza comunica lui Kaunitz că „sistemul englez este pus la punct. El constă în a asigura pe seama noastră supremăția Prusiei și Sardiniei”⁷⁰. Progresul rapid al schimburilor comerciale internaționale, alături de teoria supremăției navale a conferit comerțului un loc particular în raporturile internaționale. Defoe era de părere că „să fii stăpîn pe mare înseamnă să fii stăpînul întregului comerț în Europa”⁷¹. Choiseul caracteriza sintetic politica britanică specificind că „englezii tot vrind să protejeze echilibrul pe continent cind nimeni nu-l amenință, neglijeză... echilibrul pe mare, pe care nimeni nu-l apără”⁷².

Expresie a deplasării interesului diplomatici europene dintr-o zonă în alta a continentului, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, concepția despre echilibrul european s-a modificat. De fapt, chiar cu începere din epoca domniei lui Ludovic al XV-lea condiția fundamentală de infăptuire a unui raport just de forțe a fost anexarea și împărțirea terito-

rială. În instrucțiunile înmînate în 1753 marchizului d'Aubeterre, ambasador al Franței la Viena erau denunțate proiectele de expansiune ale marilor puteri pe seama echilibrului⁷³. Principiul a fost deseori invocat în secolul al XVIII-lea, pentru a motiva unele decizii politice. Franța a garantat prin tratatul de pace de la Viena din 18 noiembrie 1738 Sanctiunea Pragmatică pentru „a menține liniștea publică și a păstra echilibrul în Europa”⁷⁴. Așadar echilibrul s-a transformat într-o conveniență, ce a girat noile achiziții teritoriale odată cu afirmarea Prusiei și Rusiei. Dar, de cele mai multe ori împărțirea „a sfîrșit prin a uita condițiile menținerii echilibrului”⁷⁵, încît în 1771 Ecaterina a II-a a respins echilibrul, pe care unele state l-au pretextat contra ingerințelor sale în Imperiul Otoman⁷⁶. Prima împărțire a Poloniei în 1772 a fost ocazia nefericită a reinterprețării sensurilor echilibrului european⁷⁷ și a pecetluit noua orientare ca o axiomă la Viena, Berlin și Petersburg. Franța și-a pierdut înriurirea la Varșovia, căci după cum mărturisea în 1772 contele de Broglie, „în timp ce toate puterile au cîștigat ceva... Franța singură, exclusă de la meditație (împărțire - M. M.) și-a pierdut toată influența în Polonia și Suedia și mai poate pierde încă prin intrigile Rusiei și Angliei, comertul din Levant... și încrederea turcilor, ceea ce va arunca asupra sa nenorocirile războiului”⁷⁸.

Forța, amestecul în afacerile interne, cuceririle teritoriale au prelevat în secolul al XVIII-lea cu și mai multă acuitate în relațiile internaționale. Capriciile unor monarhi, interesele dinastilor din statele feudale-absolutiste au deschis drum unei activități secrete cu titlu personal în sinul diplomației, nu lipsită de ambiguități și incoerență. Echilibrul european s-a certificat drept un principiu teoretic, greu de aplicat în practică curentă în fața obtuzității unor oameni politici și dorinței de cucerire a aristocrației. Acestea au potențiat o imagine complexă, în care „dreptul” marilor puteri și-a spus cuvîntul în dauna evoluției firești a popoarelor.

N O T E

¹ Philippe Sagnac, *La Renovation politique de l'Europe au XVIII-e siècle*, în *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne par ses anciens élèves et ses amis à l'occasion de sa quarantième année d'enseignement à l'Université de Gand 1886—1926*, Vromant, Bruxelles, Paris, 1926, p. 435.

² *Ibidem*.

³ Vezi pe larg A. H. Buffington, *The Second Hundred Years War 1689—1815*, New York, 1929; Gaston Zeller, *La politique extérieure de l'Ancien Régime, Les buts et les résultats*, în „L'Information historique”, 1, 1938; E. v. Dietsch, *Das europäische Gleichgewicht*, Leipzig, 1942; H. Butterfield, *British Foreign Policy*, în “The Historical Journal”, 6, 1963, p. 131—140; Matthew Melko, John R. Horst, *Peace in the Western World*, Jefferson, North Carolina, 1984; Jeremy Black, *Natural and Necessary Enemies, Anglofrench relations in the Eighteenth-Century*, Athens, 1987.

⁴ René Pinon, *Histoire diplomatique 1515—1928*, în *Histoire de la nation française*, Tome IX, Sous la direction de Gabriel Hanotaux, Plon, Paris, 1929, p. 287.

⁵ Vezi și A. Cobban, *Ambassadors and Secret Agents*, London, 1954; Lesley Lewis, *Connoisseurs and Secret Agents in Eighteenth-Century Rome*, London, 1961.

⁶ J. W. Thompson, S. K. Padover, *La diplomatie secrète, L'Espionnage politique en Europe de 1500 à 1815*, Payot, Paris, 1938, p. 107.

⁷ *Ibidem*, p. 111.

⁸ *Ibidem*, p. 110.

⁹ *Ibidem*,

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 110—111.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ David Bayne Horn, *The British Diplomatic Service 1689—1789*, At the Clarendon Press, Oxford, 1961, p. 259.

¹⁵ *Ibidem*; vezi și Eadem, *Sir Charles Hanbury-Williams and European Diplomacy 1747—1758*, London, 1930. Grație abilității lui Hanbury-Williams influența franceză la Petersburg susținută de ambasadorul La Chétardie, a fost înlăturată și s-a netezit calea unei apriperi anglo-ruse.

¹⁶ David Bayne Horn, *op. cit.*, p. 261.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 267.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 274.

²¹ J. W. Thompson, S. K. Padover, *op. cit.*, p. 161; Intrat în Dresda în 1756, Frederic al II-lea a sustras un document intitulat *Mémoire raisonné sur la conduite des cours de Saxe et de Vienne et sur leurs desseins dangereux contre le roi de Prusse avec les pieces justificatives*.

²² bis David Kahn, *La guerre des codes secrets, Des hiéroglyphes à l'ordinateur*, Inter Editions, Paris, 1980, p. 51.

²³ J. W. Thompson, S. K. Padover, *op. cit.*, p. 162—163. În vederea unei proiectate debarcări franceze în Anglia, în 1767 colonelul Grant of Blairfindy, scoțian în serviciul Franței, a cercetat coastele de sud ale Angliei și a propus drept zone de debarcare Deal, Rochester, Canterbury, Sandwich. Vezi pe larg A. Bourget, *Le duc de Choiseul et l'Angleterre*, în „*Revue d'Histoire Diplomatique*”, XIV, 1900, p. 508—533; *Les projets de descente en Angleterre*, în „*Revue d'Histoire Diplomatique*”, XV, 1901, p. 433—452; 491—624; XVI, 1902, p. 134—157; M. C. Morrison, *The Duc of Choiseul and the Invasion of England 1768—1770*, în „*Transactions of the Royal Historical Society*”, III-rd Series, IV, 1910, p. 83—115; A. Temple Patterson, *The Other Armada, The Franco-Spanish attempt to invade Britain in 1779*, Manchester, 1960; Annie Briere, *Le duc de Choiseul, La France sous Louis XV*, Paris, 1986.

²⁴ Vezi și *Briefwechsel Friedrichs des Grossen mit Voltaire*, Hrsg. von Reinhold Koser und Hans Droysen, 2 vol., Leipzig, 1908—1909.

²⁵ Le Duc de Broglie, *Voltaire avant et pendant la guerre de sept ans*, Calmann Lévy, Paris, 1898, p. 70—71.

²⁶ Ferdinand Sallo, *Mirabeau en Prusse (1786—1787). Diplomate parallèle ou agent secret?* în „*Revue d'Histoire Diplomatique*”, Quatre-vingt-onzième année, Juillet—Décembre, 1977, p. 347.

²⁷ David Bayne Horn, *The British Diplomatic Service*, p. 279.

²⁸ J. W. Thompson, S. K. Padover, *op. cit.*, p. 112—113.

²⁹ David Bayne Horn, *The British Diplomatic Service*, p. 279.

³⁰ Scrisoarea lui Ludovic al XV-lea către Tercier la 4 mai 1762, în *Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie, Tercier etc...* Par M. E. Boutaric, vol. 1, doc. CXXXIX, Plon, Paris, 1866, p. 274.

³¹ J. W. Thompson, S. K. Padover, *op. cit.*, p. 113.

³² David Bayne Horn, *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century*, At the Clarendon Press, Oxford, 1967, p. 27; vezi pe larg despre politica de subsidii a Franței în secolul al XVIII-lea F. Weiss, *Histoire des fond secrets sous l'Ancien Régime*, Paris, 1940, p. 151—162.

³³ David Bayne Horn, *Great Britain and Europe*, p. 27; Pierre de Nolhac, *Étude sur la cour de France, Madame de Pompadour et la politique, D'après des documents nouveaux*, Calmann Lévy, Paris, 1928, p. 246.

³⁴ Richard Waddington, *Louis XV et le renversement des alliances, Préliminaire de la Guerre de Sept Ans, 1754—1756*, Firmin Didot, Paris, 1896, p. 175, subsol, nota 2; Albert Sorel, *La diplomatie secrète de Louis XV*, în *Essais d'histoire et de critique*, Plon, Paris, 1913, p. 174.

³⁵ Scrisoarea lui Ludovic al XV-lea către contele de Broglie din 25 martie 1758, în *Correspondance secrète*, vol. 1, doc. LII, p. 229. Pentru o informare cît mai completă asupra efortului francez în Polonia, redăm în extenso lista sumelor de bani din anii 1752—1754 încreștinătoare contelui de Broglie, ambasador la Varșovia; *Ibidem*, vol. 1, p. 195, subsol, nota 3.

Ziua	Sume de bani încreștere
16 sept. 1752	63 750 livre
26 oct. 1752	63 750 „,
14 sept. 1753	59 497 „,
11 febr. 1754	11 375 „,
20 apr. 1754	170 333 „,
7 sept. 1754	2 357 „,
14 sept. 1754	2 138 „,
12 oct. 1754	318 750 „,
22 nov. 1754	7 252 „,
TOTAL:	699 202 livre

³⁵ J. W. Thompson, S. K. Padover, *op. cit.*, p. 158—159P vezi și Helle Stiegung, *Ludwig XV: S Hemliga diplomati och Sverige 1752—1774*, Lund, 1961.

³⁶ *Correspondance secrète*, vol. 1, p. 181; pentru reacția Rusiei și Angliei, vezi pe larg E. Amburger, *Russland und Schweden 1762—1772, Katharina II, die schwedische Verfassung und die Ruhe des Nordens*, Berlin, 1943; Michael Roberts, *Great Britain and the Swedish Revolution 1772—1773*, în „The Historical Journal”, 7, 1964, p. 1—46.

³⁷ David Bayne Horn, *The British Diplomatic Service*, p 262.

³⁸ *La Cour de la Russie il y a cent ans 1725—1783, Extraits des dépêches des ambassadeurs anglais et français*, Berlin, 1858, p. 145.

³⁹ *Correspondance secrète*, vol. 1, p. 47.

⁴⁰ Vezi pe larg E. Boutario, *Étude sur Louis XV*, Paris, 1866; Broglie, *La diplomatie secrète de Louis XV*, în „Revue des Deux Mondes”, LXXXVII, 1870, p. 769—820; LXXXVIII, 1871, 257—311; Albert de Broglie, *Le Secret du Roy*, 2 vol., Paris, 1879; Karl Marx, *Secret diplomatic history of the Eighteenth-Century & The Story of the lord Palmerson*, London, 1899; J. P. Samoyault, *Les bureaux du secrétariat d'était des affaires étrangères sous Louis XV*, Paris, 1971.

⁴¹ *Correspondance secrète*, vol. 1, p. 346.

⁴² Memoriul contelui de Broglie privind activitatea diplomației secrete trece în revistă principalii săi reprezentanți — Genova-Henin (1767—1773); Neapole — baronul de Breteuil (1772—1774); Constantinopole — contele de Vergennes și cavalerul de Saint Priest (1756—1773); Viena — Durand (1770—1772); Londra — Durand și cavalerul d'Eon (1764—1774); Amsterdam — marchizul d'Havrincourt și baronul de Breteuil (1768—1770); Stockholm — marchizul d'Havrincourt, baronul de Breteuil, contele de Vergennes (1758—1774); Varșovia și Danzig-Hennin, Gerault, contele de Broglie (1758—1774); Petersburg — cavalerul d'Eon și Douglas (1758—1774). Vezi *Correspondance secrète*, vol. 2, doc. CCCIII, p. 451—452; 452; 452—455; 455—457; 457—458; 458—459; 460—463; 463—465; 465—468.

⁴³ *Ibidem*, vol. 2, doc. CCCXVI, p. 440—441.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. 1, doc. CCCLV, p. 429.

⁴⁵ Vezi și Edmund Cieslak, *Résidents français à Gdańsk au XVIII-e siècle, Leur rôle dans les relations franco-polonaise*, PWN, Warszawa, 1969, p. 3; Nicolae Ciachir și Gheorghe Bercan, *Diplomacia europeană în epoca modernă*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 189.

⁴⁶ Denis de Rougemont, *Vinght-huit siècles d'Europe. La conscience européenne à travers les textes. D'Hésiode à nos jours*, Payot, Paris, 1961, p. 140.

⁴⁷ Scrisoarea lui Ludovic al XV-lea către Tercier la 26 octombrie 1758, în *Correspondance secrète*, vol. 1, doc. LXII, p. 233; vezi pe larg și *Mémoire du comte de Broglie sur l'état de la République de Pologne*, Édité par M. Kurzweill, Paris, 1840.

⁴⁸ *Correspondance secrète*, vol. 1, p. 155—156.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 82—83.

⁵⁰ Albert Sorel, *op. cit.*, p. 174.

⁵¹ Scrisoarea lui Ludovic al XV-lea către baronul de Breteuil la 10 septembrie 1762, în *Correspondance secrète*, vol. 1, doc. CL, p. 283.

⁵² Scrisoarea lui Ludovic al XV-lea către baronul de Breteuil în august 1764, în *Ibidem*, vol. 1, doc. CCXXXIX, p. 329.

⁵³ Richard Waddington, *op. cit.*, p. 284–332; vezi și G. Robitaille, *Les préliminaires diplomatiques de la guerre de sept ans*, în „Proceedings and Transactions of the Royal Society of Canada”, III-rd Series, XXXIII, 1939, p. 109–126; XXXIV, 1940, p. 91–99; Leon Cahen, *Les mémoires du Cardinal de Bernis et les débuts de la guerre de sept ans*, în „Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine”, XII, 1909, p. 73 și urm.

⁵⁴ *Mémoires du Cardinal de Bernis*, Préface de Jean-Marie Rouart, Notes de Philippe Bonnet, Mercure de France, Paris, 1980, p. 143–144.

⁵⁵ Richard Waddington, *op. cit.*, p. 342; pentru contramăsurile britanice, vezi pe larg G. Kuntzel, *Die Westministerkonvention*, în „Forschungen zur Brandenburgisch und Preussischer Geschichte”, IX, 1897; G. Masur, *Deutsches Reich im 18. Jahrhundert*, în „Preussische Jahrbücher”, CCXXIX, 5, 1932; Carl William Eldon, *England’s Subsidy Policy towards the Continent during the Seven Years War*, Philadelphia, 1938.

⁵⁶ Le Duc de Broglie, *op. cit.*, p. 166–167.

⁵⁷ Jacques de Launay, *Histoire de la diplomatie secrète*, vol. 1, 1789–1914, Paris, 1973, p. 18.

⁵⁸ Vezi pe larg Ernst Nys, *La théorie de l’équilibre européen*, în „Revue de droit international et de législation comparée”, 1893; L. Donnadieu, *La théorie de l’équilibre*, Aix, 1900; P. Deschanel, *La succession de Bavière*, *La France et la politique d’équilibre*, Paris, 1931; P. Roberts, *The Quest for Security, 1715–1740*, New York, 1947; G. Quazza, *Il problema italiano e l’equilibrio europeo 1720–1738*, Torino, 1965; Georges Livet, *L’équilibre européen de la fin du XV-e siècle à la fin du XVIII-e siècle*, Paris, 1976.

⁵⁹ Fénelon, *Oeuvres choisies*, Tome IV, Hachette, Paris, 1872, p. 360–361.

⁶⁰ L. M. Kahle, *La balance de l’Europe considérée comme la règle de paix et de la guerre*, Berlin, Gottingen, 1744, p. 143–144; 147.

⁶¹ Vatel, *Le droit des gens*, Ed. Pradet-Fodéré, Tome II, Paris, 1863; p. 389–390; Charles Dupuis, *Le principe d’équilibre et le concert européen. De la paix de Westphalie à l’acte de Algeciras*, Perrin, Paris, 1909, p. 33.

⁶² Gaston Zeller, *Le principe d’équilibre dans la politique internationale avant 1789*, în *Aspects de la politique française dans l’Ancien Régime*, P.U.F., Paris, 1964, p. 183; vezi și Louis Reynaud, *Histoire générale de l’influence française en Allemagne*, Paris, 1915, p. 317 și urm.

⁶³ Elise Constantinescu-Bagdat, *Études d’histoire pacifiste*, Tome II, *De Vauban à Voltaire*, P.U.F., Paris, 1925, p. 290.

⁶⁴ Kant’s Political Writings, Edited by H. Reiss, Cambridge, 1970, p. 47; W.B. Gallie, *Philosophers of Peace & War*, Kant, Clausewitz, Marx, Engels, Tolstoy, Cambridge, 1978, p. 2.

⁶⁵ Matthew Anderson, *L’Europe au XVIII-e siècle*, Ed. Sirey, Paris, 1968, p. 169.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 165.

⁶⁷ Charles Dupuis, *op. cit.*, p. 31.

⁶⁸ Recueil des instructions aux ambassadeurs... Naples et Parme, Édité par Joseph Reinach, Paris, 1893, p. CLVII; vezi și E. Driault, Chauvelin, în „Revue d’Histoire Diplomatique”, VII, 1893, p. 31–74.

⁶⁹ Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Dalloz, Paris, 1972, p. 68.

⁷⁰ René Pinon, *op. cit.*, p. 315.

⁷¹ Daniel Defoe, *A Plan of the English Commerce*, London, 1737, p. 147.

⁷² Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 167; vezi și A. Rein, *Über die Bedeutung der überseischen Ausdehnung für das europäische Staatensystem*, în „Historische Zeitschrift”, CXXXVI, 1928.

⁷³ Gaston Zeller, *Le principe*, p. 182–183.

⁷⁴ Charles Dupuis, *op. cit.*, p. 36.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁷⁶ Uebersberger, *Russlands Orientpolitik*, vol. 1, Berlin, 1913, p. 315–318.

⁷⁷ Vezi pe larg Charles Dupuis, *op. cit.*, p. 38; Gaston Zeller, *Le principe*, p. 183; René Pinon, *op. cit.*, p. 328–332; Jacques Droz, *op. cit.*, p. 141–144.

⁷⁸ Memorabil conteului de Broglie către Ludovic al XV-lea din Remis la 7 iunie 1772, în *Correspondance secrète*, vol. 1, doc. CCCLX, p. 432–435.

LA DIPLOMATIE SECRÈTE ET L'ÉQUILIBRE EUROPÉEN AU XVIIIe SIÈCLE

Résumé

La présente étude se propose de relever certains aspects des relations internationales au XVIIIe siècle, c'est-à-dire la diplomatie secrète et l'équilibre de forces. La diplomatie secrète a imposé des dépenses énormes à l'Angleterre, à l'Autriche, à la Prusse et notamment à la France ; elle supposait un personnel nombreux et beaucoup d'intrigues politiques ; en même temps, une activité intense devait seconder la politique internationale officielle. Elle devait intercepter, déchiffrer et parcourir la correspondance diplomatique, surveiller les hommes politiques et les diplomates corrompus, signalés par les documents de l'époque. La Suède, la Pologne et l'Empire ottoman sont devenus la scène de l'activité des diplomates-agents secrets qui se sont disputé leur contrôle au nom de l'État qu'ils représentaient. L'équilibre européen a essayé de statuer des relations normales entre les États dans l'esprit du droit international. Axiome des hommes politiques, il a évolué à partir du milieu du XVIIe siècle vers la garantie des divisions et des acquisitions territoriales et est resté un principe théorique interprété par les grandes puissances conformément à leurs intérêts.

DOCUMENTAR

CONTRIBUȚIA BIROULUI PENTRU SERVICII STRATEGICE (O.S.S.) AL S.U.A. LA VICTORIA NAȚIUNILOR UNITE (1941 — 1945)

3. OPERAȚIUNI O.S.S. PE TERITORIILE STATELOR DIN AXĂ

NICOLAE DASCĂLU

Italia și Germania, inamicii principali ai Națiunilor Unite în Europa, au fost o țintă de maxim interes pentru activitatea secretă a Biroului pentru Servicii Strategice. Dificultățile existente în calea reușitei au fost însă deosebit de mari, mai ales în cazul Germaniei în care stabilirea unor contacte locale, indispensabile, a fost o piedică aproape de netrecut pînă în fază finală a războiului. La o lună după debarcarea în Africa de Nord, în decembrie 1942 astăzi, a fost plasată pe teren prima echipă O.S.S. în Europa ocupată, anume în Corsica. Aici a acționat timp de şase luni cu foarte bune rezultate. În iunie 1943 o altă echipă a fost lansată în Sardinia, dar a fost rapid capturată, așa încit în septembrie noi echipe să intre înfiltrate pe cale maritimă. După evacuarea Corsicei de către trupele Axei, insula a devenit bază maritimă pentru O.S.S. care infiltra de aici agenți în Italia și Franță¹.

Sicilia a fost un timp zonă interzisă de Comandamentul Forțelor Aliate din Africa, care pregătea noua debarcare, pentru a nu atrage atenția și a nu alerta forțele inamice. După ce debarcarea în Sicilia a reușit, la 9 iulie 1943, O.S.S. Alger a fost prezent în campania de pe această mare insulă dar nu a reușit să atinge funcțiile de sprijinire a operațiilor tactice ale armatei. S-a înregistrat chiar un mare eșec, cind șeful unității O.S.S., din Sicilia a fost capturat în timp ce conducea, fără a fi nevoie să o facă direct, o operație de treiere a liniei frontului a unei echipe de cercetare. În Italia continentală au fost trimise echipe de spionaj de către O.S.S./Alger iar secția Informații speciale/ Italia de la cartierul general din Washington a pus accent pe culegerea de date politice. A lipsit însă coordonarea cu principalele operațiuni militare din peninsula italică, așa încit activitatea din urmă a rămas fără rezultate importante. Ca urmare, personalul adus din S.U.A. direct, a fost în parte repatriat iar cei rămași trecuți la alte secții.

Detașamentul O.S.S. de pe lîngă Armata 5 a participat la debarcarea de la Salerno și a putut apoi să dezvolte tehniciile de sprijinire a trupelor terestre. În special s-a recurs la recrutarea de agenți locali pentru misiuni limitate, de obicei culegere de informații din spatele liniilor inamice, unde patrulele puteau ajunge cu greu. Au fost chiar trimise de către acest detașament O.S.S. echipe de spionaj adine în spatele frontului, inclusiv la Roma.

În iunie 1944, ca urmare a intervenției directe a lui Donovan, are loc reorganizarea activității O.S.S. în Italia, realizată pînă atunci de diverse unități și fără coordonare. Fosta companie 2677/Alger este transformată în Regimentul 2677 O.S.S. cu baza la Caserta, ce avea rolul de comandament și pentru Compania D., aflată în imediata apropiere a frontului și care acționa prin două detașamente integrate în Armata 5 americană și Armata 8 britanică.

Această schiță sumară a structurilor organizatorice se cere a fi urmată de detalii privind activitatea depusă. Primele acțiuni, așa cum precizam, au fost organizate în insulele din Vestul Mediteranei: Corsica, Sardinia, Sicilia. Toate aceste operații au fost inițiate de O.S.S./Alger care, la începutul anului 1943, se extinde prin sosirea unui nou contingent de ofițeri specializați în spionaj și operații speciale ca și a primului agent antrenat în S.U.A. pentru acțiuni pe teritoriul italian (agentul „Sorel”). Sosirea a doi ofițeri, Max Corvo și Vincent Scamporino, americani de origine italiană, a însemnat crearea biroului Italia chiar pe teren. Iar la Washington au fost recruteți și antrenați, dintre italienii americani, 19 agenți care, la sfîrșitul lunii martie 1943 soseau la Tunis. După trei luni urmează o a doua echipă. La jumătatea anului 1943 sosesc la Alger experți în cercetare-analiză, operații morale și contra-spionaj și tot atunci începe întrenarea unor grupuri operaționale pentru acțiuni în teritoriul italian. Pînă la reorganizarea din iunie 1944 principalele acțiuni O.S.S. în Italia au fost conduse de baza din Alger².

Prima echipă O.S.S. infiltrată cu succes în decembrie 1942 în Corsica, s-a instalat la nord de Ajaccio, avind stația de radio „Pearl Harbor”. Primul mesaj este lansat în eter la 25 decembrie și emisiunile continuă apoi cu informații zilnice pînă în mai 1943. Echipa, condusă de agentul „Tommy”, avea trei aparate de radio, un milion de franci, alimente și cîteva serii de documente false. Bine primiți de localnici, agenții au transmis timp de cinci luni multiple informații militare și au pregătit grupe din rezistență corsicană. Cele 202 mesaje trimise sunt considerate un model de rapoarte asupra dislocării unităților inamice, italiene în mare parte. În mai 1943 operatorul radio al grupului a fost capturat, torturat și apoi ucis. A însemnat și căderea celorlăți, despre care nu s-a mai auzit nimic.

După capitularea Italiei, la 8 septembrie 1943, maquisul corsican a ocupat principalele puncte strategice din insulă și a cerut Comandamentului aliat din Alger ajutor. Au fost trimise trupe coloniale și un batalion de soc francez, pe lîngă care au debărcat și cîțiva agenții O.S.S. Urmă o a doua echipă, cu experți în culegerea de informații, cercetare-analiză și în transporturi maritime începutul lunii septembrie 1943 în Corsica se aflau circa 80 000 soldați italieni și o mică unitate germană grupată în jurul unei stații radar. După capitulare, trupele italiene au predat armele iar garnizoana germană a început evacuarea spre Sardinia în urma atacurilor maquisului și ale trupelor aliate sosite la 17 septembrie. Pînă la 4 octombrie, cînd ultimii germani au părăsit portul Bastia, au avut loc lupte grele în care agenții O.S.S. au funcționat ca verigă de legătură între rezistență și trupele aliate și au cules informații, inclusiv despre situația din Franța. Au fost adunate acte, arme și diverse echipamente de origine germană sau franceză pentru a fi utilizate în viitoare operațuni secrete.

O echipă de cinci agenții, inclusiv un operator radio, au fost transportați cu o vedetă rapidă și debarcați în seara de 30 iunie 1943 în Sardinia, pe coasta de nord-vest. Marea, foarte agitată, a dus la pierderea unei părți din echipament și, chiar a doua zi, toți agenții, care erau în uniformă, au fost capturați de o patrulă italiană. Ei nu au fost predăti germanilor dar au fost obligați să emite mesaje false sub controlul Serviciului secret italian. Încă de la primul mesaj operatorul radio a reușit să transmită semnalul de avertizare. Legătura cu echipa s-a menținut de către secția X-2 din Alger pentru a salva viața agenților. Immediat după capitularea Italiei o echipă O.S.S. din patru oameni, comandați de colonelul Serge Obolensky, a fost parașutată în Sardinia, lîngă Cagliari, având uniforme militare. Scopul misiunii: a obține capitularea garnizoanei italiene. Având scrisori de la generalul Eisenhower și de la maresalul Badoglio, colonelul Obolensky obține acordul comandanțului trupelor italiene. Se face legătura cu Alger și în scurt timp are loc debarcarea în bune condiții a unor unități aliate comandate de generalul Theodore Roosevelt. Prima echipă de agenții O.S.S. este eliberată, nevătămată. Germanii, fără luptă, au început evacuarea Sardiniei³.

Sicilia a reprezentat un punct de maximum interes pentru Comandamentul Forțelor Aliate din Africa de Nord care, pe de altă parte, a interzis acțiunile secrete pentru a nu alerta paza coastei. Simultan cu debarcarea aliată, la 11 iulie 1943, agentul „Sorel” a însoțit primul val al Diviziei 3 americane și a acționat mai ales prin interogarea prizonierilor italieni, de la care a obținut informații tactice. Generalul Donovan a asistat la debarcare și în prima zi chiar a condus principală unitate O.S.S., formată din 10 agenți și atașată încă de la jumătate a lunii iulie pe lîngă Secția de informații militară a Armatei 7. Personalul recrutat și instruit în S.U.A., din rîndul italienilor-americani, nu a dat randament în acțiuni, așa încît s-a recurs la metoda recrutării de agenți locali, care cunoșteau bine terenul. În schimb agenții sositi din Statele Unite au fost utili pentru interogatorii, acțiuni de contra-informații și recrutare a localnicilor.

La sfîrșitul lunii iulie 1943 unitatea O.S.S. avea pregătit un plan pentru un sir de sabotaje în spatele liniei inamice, în condițiile în care Palermo căzuse la 22 iulie și germanii se retrageau spre nord-est. La 1 august a început aplicarea planului menționat prin încercarea de trecere a liniei frontului a unei echipe formată din 4 agenți, cu un aparat radio, condusă de doi ghizi și însoțită de șeful unității O.S.S. din Sicilia, nu derulat din Statele Unite. În „țara nimănului” echipa intră într-un teren minat, un agent este rănit, intervine o patrulă germană și în final doi americani, între care șeful unității, sunt luati prizonieri. A fost o pierdere grea deoarece comandanțul unității, care nu trebuia să însoțească echipa, cunoștea multe date despre organizarea cartierului general al O.S.S.⁴.

În faza finală a campaniei din Sicilia unitatea O.S.S. a reușit să treacă mai multe echipe peste linia frontului pentru culegerea de informații tactice, a celnucrat cu Corpul de contrainformații militare și a colaborat cu Guvernul militar aliat instalat după ocuparea insulei. Mai ales ofițerii din secția de spionaj a O.S.S./Sicilia au dezvoltat relații strînsă cu localnicii, inclusiv cu faimoasa Mafia care, atunci, era încă ales o mișcare separatistă ce a cuprins întreaga insulă. Au fost culese date multiple privind liceili și activitatea Mafiai care a încercat să profite de cîndîjii pertinări și să creă o bază de masă și să obțină simpatia

oficialilor aliați, în special a celor britanici⁵. Șeful guvernului militar aliat, colonelul Charles Polleti, a consultat frecvent O.S.S.-ul în chestiuni cu numirea personalului civil sau soluționarea unor probleme de transport public și bursă neagră mai ales. Un ofițer specializat în cercetare-analiză a elaborat planuri pentru interrogarea prizonierilor, a cules din localitățile eliberate documente ce puteau interesa, a antrenat profesorii de la Universitatea din Palermo în elaborarea unor sinteze ample privind Sicilia și Italia, foarte utile apoi guvernului militar.

Secția Informații speciale/Italia, și-a stabilit baza la Palermo și a trimis mici echipe de agenți cu unitățile aliate care au ocupat insulele Stromboli, Lipari, Ventolente, San Stefano și Ponza. Cum o parte din acestea erau și locuri de deportare politică, unii din acești condamnați de către regimul fascist au fost recruitați ca agenți. În Sicilia O.S.S. a dobândit puțină experiență în activitatea de sprijinire a armatei prin acțiuni în spatele frontului inamic. Cea mai mare parte a personalului O.S.S. a fost implicată în soluționarea problemelor ocupației. Eșecurile din Sardinia și Sicilia, datorate deficiențelor de organizare a secției Informații speciale/Italia, au fost aspru criticate de Donovan. De la Palermo și din Corsica au fost inițiate operațiuni de infiltrare în Italia continentală. O activitate lăboroasă a avut unitatea O.S.S. de pe lingă Armata 5⁶.

Înainte de debarcarea de la Salerno O.S.S. nu a participat la acțiuni militare de ampliere deoarece în Tunisia și Sicilia nu a existat timp suficient pentru dezvoltarea tehnicilor speciale de sprijinire a trupelor terestre. Pe de altă parte, în Italia nu au fost infiltrati de la început agenți de către bazele din Africa de Nord. Legăturile cu rezistența italiană, stabilite de la baza din Sicilia nu au fost active ca cele create de O.S.S./Berna în nord. Poziția O.S.S. în Italia a fost aceea a unei agenții noi a cărei funcții și poziție nu erau clare pentru membrii săi ca și pentru comandanții locali. Existau doar directive generale care se cereau aplicate la condițiile locale. Detașamentul O.S.S. afectat pe lingă Armata 5 încă din timpul campaniei nord africane, avind sprijinul generalului Clark, a participat și la campania din Italia, însoțind primul val de debarcare la Anzio și Salerno. În lunile care au urmat această unitate a creat practic funcțiile și tehniciile speciale ale O.S.S. pentru sprijinirea trupelor terestre.

Conform înțelegerii dintre generalii Donovan și Clark, realizată la cartierul general al Armatei 5 din Maroc, unitatea O.S.S. deja afectată, largită, urma a însoții marea unitate și în campania din Italia. Pentru aceasta la nucleul initial, format din agenți antrenați în S.U.A., au fost adăugați agenți recruitați din trupele de invazie și care vorbeau italiana. Pentru pregătirea debarcării detașamentul O.S.S. a acționat în sfera informațiilor și a elaborat sinteze de cercetare-analiză privind zona de luptă, Neapole. Încă înainte de acțiune, două echipe din cîte șapte agenți au fost atașate pe lingă Corpul de contra-informații al Corpului 6 armată și al Diviziei 36 infanterie în timp ce o altă echipă, din șapte oameni, în frunte cu șeful detașamentului, colonelul Donald Downes a rămas pe lingă comandamentul armatei. Cele două echipe urmău a debarma cu primul val iar restul detașamentului și serviciile două zile mai tîrziu.

La 9 septembrie 1943 cele două echipe O.S.S. au debarcat cu primele unități din Divizia 36 și Corpul 6, începînd imediat activitatea de interrogare a civilor și militarilor italieni pentru culegerea de informații. Au intrat în localitățile eliberate, unde au asistat la instalarea administrației provizorii, și curind au inițiat acțiuni tactice de trecere a liniei frontului, acționînd pe o rază de 20–100 km sub ghidajul rezistenței locale. O întâi importantă a fost orașul Neapole unde s-a încercat infiltrarea de agenți de către detașamentul de pe lingă Armata 5, cu cartierul general stabilit în insula Capri, dar și de către secția Informații speciale (S.I./Italia) care a trimis în Sicilia, la jumătatea lunii septembrie, trei echipe de cîte șase agenți. Una dintre acestea ajunge în Neapole dar nu a putut stabili legătura radio. Iar detașamentul de pe lingă Armata 5 trimite, în bărci de pescuit, cinci mici echipe dintre care trei ajung cu bine la întâi. Agenții respectivi au furnizat informații militare iar la începerea evacuării inamice, servesc ca ghizi pentru unitățile aliate avansate. La începutul lunii octombrie Neapole este eliberat și devine sediul detașamentului O.S.S. care începe a organiza pînă la 20 de treceri a liniei frontului zilnic. Acestea erau adesea eficace, datele culese numai în două zile ducînd la nouă misiuni de bombardament. S-a realizat o bună colaborare cu rezistența locală și cu unii civili, între care s-a aflat și „Carlo”, care a devenit un foarte bun agent secret⁷.

S-a încercat și crearea unor grupuri operaționale din voluntari italieni, comandanți de generalul Pavone, iar apoi a unei legiuni „Garibaldi” care să lupte cu partizanii, dar lipsa de energie a celor vizați a dus la eşuarea proiectelor. La începutul lunii decembrie 1943 detașamentul de pe lingă Armata 5 se instalează la Caserta și pregătește o echipă specială, formată din patru agenți, care participă direct la deblocarea de la Anzio. La 22 ianuarie 1944 această echipă se instala în zona de acțiune, avînd legătura radio cu baza de la Caserta ca și cu postul de radio „Victoria”, al unei echipe O.S.S. infiltrată chiar în Roma. Pînă la

jumătatea lunii martie 1944, cind a fost neutralizată, stația „Victoria” a furnizat multiple date importante privind deplasările de trupe germane în zona Romei. La începutul lunii martie a fost transmisă informația că inamicul pregătea un atac cu blindate la sud de Albana, cu o diversiune prealabilă la Cisterna. În acest fel a fost preventivă o acțiune germană care putea fi periculoasă prin forțele angajate⁸.

Detașamentul O.S.S. de pe linia Armata 5 a îndeplinit douăzeci și două de misiuni pentru culegerea de informații tactice prin trecerea liniei frontului în zona de debarcare de la Anzio. După Neapole, detașamentul a acordat mare importanță zonei Roma și a manifestat interes pentru cunoașterea situației de la nord de capitală, pînă la frontieră cu Elveția și Jugoslavia. Cum intențiile erau ambițioase față de resursele existente, Donovan a decis ca detașamentul să se ocupe de Roma iar S. I./ Italia a cartierului general din Washington, prin baza avansată de pe teren, să se ocupe de nordul Italiei. La 12 octombrie 1943 o echipă O.S.S. formată din șase agenți sub conducerea lui „Coniglio” trece linia frontului și se îndreaptă spre Roma pentru a culege informații, a organiza aprovisionarea rezistenței și a trimite agenți, mai departe în nord. O sarcină specială, îndeplinită cu succes, a fost găsirea și evacuarea unui savant italian, căutat și de germani. La 17 octombrie „Carlo” a trecut linia frontului și a revenit curind cu informații militare și economice. Repetă acțiunea la 1 noiembrie, îndreptându-se spre Roma, unde ajunge după o lună, trecind prin mari dificultăți. În capitală stabilește contactul cu „Coniglio” și facilitează legătura cu liderii principalelor partide din rezistență, comunist, social-democrat, socialist și al Acțiunii. Prin intermediul acestora au fost culese numeroase informații care nu au putut fi însă transmise deoarece stația de radio-emisie era defectă. Era vorba chiar de stația „Victoria” care, de la sfîrșitul lunii noiembrie și-a început emisiunile, ce vor continua pînă la jumătatea lunii martie 1944⁹.

Conform sugestiei lui „Coniglio”, la 2 ianuarie 1944 o vedetă rapidă plecată din Corsica a preluat într-un punct fixat un grup de persoane ce trebuiau scoase din teritoriul ocupat din diverse motive: „Carlo”, savantul italian amintit, un general italian și 3 ofițeri de informații subordonati acestuia. A fost operația „Richmond I”, repetată apoi de cîteva ori cu același succes. Pentru coordonarea operațiunilor O.S.S. în Roma a fost trimis, la 21 ianuarie 1944, agentul „Pietro”, Peter Tompkins, cu studii la Harvard, Columbia și Sorbonna iar apoi corespondent al lui „Herald Tribune” la Roma. Sosit spre sfîrșitul lunii ianuarie 1944 în capitală, „Pietro”, începe pregătiri intensive pentru întîmpinarea trupelor aliate. Acestea au întîrziat să sosă, frontul fiind stabilizat cîteva luni, așa încît s-a continuat culegerea de informații și s-au lărgit rețelele existente. La 13 martie s-a descoperit un agent dublu dar este prea tîrziu: aparatul radio al stației „Victoria” și cîțiva agenți vor fi arestați de Gestapo, fiind executați apoi, la 23 martie 1944, în masacrul de la Grotte Ardeatine unde 320 italieni și-au găsit sfîrșitul. Legătura radio directă a fost pierdută un timp iar apoi este reluată prin intermediul unei echipe britanice care acționa în zona capitalei¹⁰.

La 27 aprilie 1944 o nouă echipă O.S.S., ce include doi operatori radio, este trimisă la Roma, pe cale maritimă pînă pe coasta Adriatică, apoi pe o filieră terestră. Ajunsă în capitală, echipa astăză că vechiul aparat de radio era pierdut, altul nou nu fusese adus, așa încît cei doi operatori participă direct la reorganizarea întregului sistem de spionaj american. Mesajele către bază sunt acum transmise pe o cale ocolită printr-un post de radio din Milano. Nu a fost depășit nivelul culegerii de informații tactice, care era prea puțin pentru retelele de agenți adinc infiltrate în spatele frontului. Cauza acestei situații: rivalitățile dintre agenții „Coniglio” și „Pietro” pentru conducere, rivalități posibile în absența unei coordonări suficiente din partea bazei. Inițiativa operativă a fost lăsată agenților din Roma care, pe de altă parte, nu au informat exact baza asupra mijloacelor și resurselor de care dispuneau în capitală. În absența fondurilor necesare diverselor cheltuieli s-a apelat chiar la subscripții din partea unor italieni bogăți care, după eliberare, au pus problema restituirii. Generalul Donovan a ordonat o anchetă severă care apoi a dus la restituirea sumelor primite de agenții O.S.S.¹¹.

S-a încercat restabilirea legăturii radio directe dar s-a înregistrat un nou eșec: o echipă formată din trei agenți dotați cu un aparat de radio, sint parașutați în zona Tivoli într-o noapte intunecată; în cursul aterizării aparatul este distrus, iar echipa curind capturată. Legătura s-a stabilit, în final, chiar în ajunul eliberării Capitalei, multe informații culese de rezistență neputind fi însă valorificate. S-au organizat echipe din rezistență pentru protejarea unor obiective din Roma care, la 6 iunie 1944, este evacuată de germani fără a suferi pierderi prea mari¹².

De la intrarea în Neapole și pînă la eliberarea Romei s-au scurs nouă luni care au fost importante pentru evoluția O.S.S. Totodată au început infiltrările de agenți în nordul Italiei, pentru culegerea de informații strategice. Cu parașuta, pe mare sau prin trecerea liniei frontului, agenți dotați cu aparate de radio emise sint instalați adinc în spatele frontu-

lui inamic de unde trimit un volum mereu sporit de informații și, în același timp, stabilesc contacte cu principalele centre ale rezistenței italiene care oferă personalul necesar culegerii de informații și organizării sabotajelor.

Detașamentul O.S.S. de pe lîngă Armata 5 continuă activitatea bogată de pînă atunci, înregistrind succese de seamă sub comanda colonelului E. Huntington, care l-a înlocuit pe Downes la intervenția directă a lui Donovan și, după cîteva luni abia, sub cea a lui J. Haskell. În lunile noiembrie-decembrie 1943 detașamentul a inițiat primele operațiuni de valoare strategică. În acest moment s-a realizat o înțelegere cu forțele aeriene pentru asigurarea transportului în perioadele de semilună, cele mai bune pentru parașutări, și cu cele maritime pentru acțiuni în nopțile fără lună. A fost asigurată și utilizarea permanentă a serviciilor submarinului italian „Brindisi”. Chestiunea transportului fiind soluționată, ofișerii cu operațiile și informațiile au putut elabora planuri de acțiune pentru infiltrări în adâncimea frontului.

La 22 octombrie și la 2 decembrie au trecut linia frontului două echipe trimise de detașament pentru a acționa în zona din nordul Romei și a lucei legătura cu rezistența din Florența și Milano. Pînă la 5 decembrie 1943 alți 16 agenți au fost transportați cu vedete în puncte de pe coasta Adriatică, cu misiuni în Roma, Ravena, Genova și Florența. S-a incercat, în ultima parte a lunii decembrie, să se trimite echipamentele echipelor trimise pe teren, dar vremea proastă a impiedicat orice transport. La începutul anului 1944 „Coniglio” a fost numit șeful agentilor O.S.S. trimis de unitatea de pe lîngă Armata 5 și aflat în teritoriul italian ocupat având stații de radio-emisie la Roma, Rieti, Peruggia, Florența și Milano. Cheamați pentru scurt timp la bază „Coniglio” și „Carlo” au fost din nou instruiți după care sunt infiltrati cu 9 milioane lire, în fonduri operaționale, 10 stații de radio și patru operatori noi. Toți aceștia au fost debarcăți în noaptea de 17 ianuarie 1944 pe o plajă a Adriaticăi, în cadrul operației „Richmond II”. Acțiunile cîtorva echipe trimise de detașament se cer a fi evidențiate.

„Cassano” a fost parașutat în decembrie 1943 în regiunea Ravenna pentru a luce legătura cu rezistență locală. Sosiți în raionul de acțiune membrii echipei află că Gestapoul lichidase miscarea de rezistență din zonă așa că baza i-a orientat spre Veneția pentru a crea o rețea de informații în oraș chiar. Obiectivul este atins și misiunea îndeplinită cu succes pînă în mai 1944 cind echipa trebuia întărîtă cu alți patru agenți. Noii sosiți sunt surprinși chiar la debarcare, doi sunt ucisi și doi capturați, aceștia din urmă dezvăluind toate datele pe care le cunoșteau. Din echipa inițială scapă doar operatorul radio care, la 31 mai, trece cu bine linia frontului.

„Maria Giovanna” a atins Genova la sfîrșitul lunii decembrie 1943 și a acționat cu succes pînă la jumătatea lunii februarie 1944. Atunci s-a cerut echipei să atinge un punct de pe coasta ligurică pentru a fi recuperate de o vedetă. La ieșirea din Genova însă are loc un incident încheiat cu focuri de armă, dar agenții scapă pierzînd doar aparatul de radio. „Corvo”, aflat întimplător în oraș, anunță baza care trimite un nou aparat de radio și menține vechea misiune. Se acționează cu succes pînă în luna septembrie cind doi membri ai rețelei sunt arestați și-i denunță pe ceilalți. Cade întreaga rețea iar operatorul radio este obligat să emite, sub control, date false. Secția X-2, de la bază, a realizat căderea dar a menținut contactul cu stația pînă în martie 1945 pentru a salva viața agenților¹³.

Echipa „Naola” avea ca șef pe agenta „Vera” care a reușit să creă o întinsă rețea de informare în zona Toscana-Spezia iar apoi și în Florența. Au fost culese numeroase informații și au fost aranjate 65 de operații pentru parașutarea de materiale. Operatorul radio este capturat de germani și la 2 iulie locuința agenței „Vera” este înconjurată de Gestapo dar cea vizată scapă și după opt zileiese din Florența pentru că în septembrie să treacă linia frontului deoarece era asiduu căutată de germani. În zona Milano a sosit, în ianuarie 1944, un agent O.S.S. care, în scurt timp, a pus bazele unei rețele ce avea 47 membri. Stația de radio este însă reperată la 20 mai și clădirea respectivă înconjurată, șeful rețelei și operatorul căzînd în luptă care are loc. Un agent care a supraviețuit, „Como”, a relatat bazei întreaga întimplare.

Detașamentul de pe lîngă Armata 5 americană a trimis la 13 martie 1944 o echipă de sabotaj, formată din treisprezece oameni, pentru a ataca comunicațiile de cale ferată dintre Roma și Florența. Parașutarea a esuat în parte, mult echipament pierzîndu-se iar unii agenți fiind răniți. Cu toate acestea la 17 martie se încearcă o acțiune în apropiere de Terni dar o patrulă germană surprinde echipa în acțiune și în schimbul de focuri care are loc cad cîțiva americani iar șeful lor este capturat și impușcat pe loc. Supraviețitorii se împărătie și o parte vor trece linia frontului în luna iunie ania¹⁴.

O.S.S./Corsica a pregătit de asemenea cîteva operații în Italia de Nord, dar de amploare mai mică. De la eliberare, din octombrie 1943 îșadar, Corsica a devenit o importantă bază, fiind și sediul pentru O.S.S./Italia, centru de comunicații și de infiltrare de agenți pe cale maritimă, atât în nordul italian cât și în Franță. Comandamentul O.S.S. a fost stabilit la

Bastia iar administrația, secția de comunicații și baza de antrenament în mica insulă Rousse din apropiere. Corsica a fost în primul rînd o bază maritimă, aici fiind dislocată Flotila 15 vedete-torpiloare și o unitate britanică de distrugătoare iar ulterior au sosit și cinci vedete rapide italiene, folosite doar pentru operații clandestine.

O primă inițiativă în această sferă a fost instalarea unor posturi de supraveghere a traficului naval german din apropierea coastei continentale italiene. La 16 octombrie 1943 un mic grup operațional, din 12 oameni, a fost debucat pe Insula Caproia, la nord de Elba. Toate informațiile erau transmise prin radio, periodic grupul fiind schimbat și aprovisionat. În noaptea de 8–9 decembrie un alt grup a debucat pe Insula Gorgona, la 40 km de Livorno. Cu un telescop foarte puternic era supravegheat traficul inamic din marele port iar informațiile erau transmise direct forțelor aeriene care au bombardat de cîteva ori rada. Grupul anunță și trecerea excadrilelor de aviație inamică după cum aduna date meteorologice. Al treilea post a fost instalat chiar pe Elba, în decembrie 1943. Debucarea a avut loc noaptea, echipa găsind un bun post de observație în minele Cappane care dominau Porta Ferrea. După numai șase săptămâni germanii reperează echipa care, în ultimul moment, este retrasă cu succes în noaptea de 1 februarie 1944. De atfel și celelalte posturi, identificate, au fost atacate adesea de inamic așa încît în februarie 1944 sunt desființate. Comandamentul forțelor aliate a cerut însă redeschiderea lor, acestea funcționând pînă la căderea Elbei, în luna iunie¹⁶.

Grupuri operaționale trimise de baza din Corsica au efectuat misiuni de recunoaștere și sabotaj în zona coastelor italiene. În lunile octombrie–noiembrie 1943 au fost lansate cîteva atacuri în regiunea de la sud de Livorno, pentru a simula interesul Aliatilor pentru acest sector. Astfel, o echipă din opt agenți aruncă în aer un pod rutier de pe șoseaua de coastă, lîngă Castiglioncello, iar la sfîrșitul lunii ianuarie 1944 un comandă aliat din 150 oameni atacă cu succes Insula Pianosa și eliberează cîțiva prizonieri aliați ținuți acolo. Ca parte din marea operațiune „Strangle”, la sfîrșitul lunii martie 1944 s-a început acțiunea „Ginny” care viză tăierea liniei de cale ferată la sud de Spezia. Un grup de 15 agenți a fost lansat la 28 martie, dar chiar a doua zi sunt capturați de germani care, în acest fel, află toate detaliile despre organizarea O.S.S. Corsica și obțin ultimul tip de explozivi utilizati de americani. Desi erau în uniformă, cei 15 agenți sunt împușcați din ordinul generalului Doster. Acesta, la insistențele americane, va fi declarat la terminarea războiului criminal de război și va fi executat în 1946¹⁶.

Secția informații speciale a bazei din Corsica a plasat și cinci echipe de spionaj strategic în nordul Italiei, în regiunea Genova-Spezia-Milano. Cea mai activă a fost cea trimisă în Genova, cu numele codificat „Youngstown”. Timp de șapte luni a transmis prin radio date asupra activității inamice din port mai ales, după care, în absența fondurilor, s-au făcut greșeli care au dus la căderea întregii echipe. Din Corsica au fost organizate și operațiile „Richmond” prin care au fost scoși din teritoriul italian ocupat 30 de agenți iar alții 15 au fost infiltrati, de regulă pe o plajă situată la nord de Civitavecchia. Din martie 1944 în Corsica începea a funcționa o secție X-2 care cooperează cu contrainformațiile militare americane și franceze. După 1944, ca urmare a înaintării trupelor aliate în Italia, zona de coastă accesibilă acțiunilor clandestine s-a diminuat iar posturile de pază, uneori dotate cu stații radar, erau mai numeroase. Ca urmare activitatea bazei din Corsica se diminează treptat iar la sfîrșitul lunii octombrie 1944 este desființată¹⁷.

Secția Informații speciale (S.I./Italia), a cartierului general din Washington, prin baza avansată din peninsula italică a continuat culegerea de informații, deși cîteva din echipele de spionaj trimise în nord au eşuat. În seara de 1 noiembrie 1943 doi agenți sunt trimisi pe Insula Giglio pentru a urmări traficul naval inamic. Nu s-a primit nici un mesaj timp de trei săptămâni, după care este trimisă o navă de recuperare care găsește echipa. Aceasta fusese detectată de la început și s-a ascuns dar nu a putut transmite deoarece bateriile aparatului de emisie erau epuizate. După două luni de pregătiri intense două echipe sunt lansate cu parașuță iar la 26 ianuarie 1944, cu un submarin, sunt infiltrate alte trei echipe. Acestea din urmă erau destinate a acționa: în raionul Venetia-Padova, grupul „Pear” care ajunge la destinație la 9 februarie cînd începe să emite; în zona Triest, dar echipa este capturată de partizanii iugoslavi, care i-au impiedicat pe agenți a acționa; în zona Bolzană, dar încă de la sosire echipa este capturată de germani. O altă echipă lansată la 14 februarie 1944 în zona Udine, la legătura cu baza după o săptămână și transmite pînă la 12 aprilie cînd este și ea capturată de partizanii iugoslavi¹⁸.

La 21 februarie 1944 trei noi echipe au fost infiltrate cu un submarin, avind apoi o soartă diferită. Prima „Raising”, ajunge la Bologna și începe a acționa de la 19 martie; a doua, abia ajunsă la Florența, este capturată de germani iar a treia, „Lemon” a stabilit contactul la 21 martie după care a început a transmite foarte neregulat așa încît baza a apreciat că era capturată și emitea sub control inamic.

La jumătatea lunii martie 1944 S.I./Italia a lansat alte trei echipe: „Apricot”, care a reușit a stabili legătura cu Comitetul de eliberare națională din Italia de Nord; „Orange”, instalată în Alpii italieni, luând legătura cu baza la 26 martie în timp ce a treia echipă, din Milano, cade imediat după sosire. Alte trei echipe, trimise cu submarinul în seara de 23 martie, pentru a acționa la Bologna, Milano și Spezia, vor fi capturate. O cauză a acestor eșecuri repetitive a fost lipsa de coordonare între S.I./Italia, care dorea mereu a fi independentă, având doar controlul relativ din cauza distanței, al cartierului general din Washington, și detasamentul de pe lîngă Armata 5. Multe resurse ale secției Informații speciale au fost orientate spre culegerea de date politice deși activitatea de spionaj a compromis atmosfera semi-oficială care ar fi permis obținerea unor contacte serioase. Pe de altă parte, majoritatea agentilor săsi din S.U.A. erau de origine siciliană, deci nu prea agreează în nord în timp ce mai toate rapoartele lor sunau a materiale de propagandă¹⁹.

Eșecurile repetitive ale S.I./Italia l-au determinat pe Donovan să reorganizeze structurile. Un comitet de revizie, trimis de la Washington, a repatriat 50 de agenți iar ceilalți au fost verificati sub raportul sănătății și al moralului. Pe viitor S.I./Italia cu efectivele rămase, a primit misiunea de a coordona doar echipele deja trimise pe teren și de a menține unele contacte în cercurile italiene pentru a obține informații politice. Mai importantă a fost măsura de centralizare a unităților O.S.S. din Italia, ca parte integrantă din Teatrul de operații Mediterana. În Teatrul de război Europa se urmase un curs diferit: se crease mai întâi centrala din Londra și apoi au apărut ramificațiile. În condițiile date Donovan a decis ca toate unitățile O.S.S. din Italia să fie unificate în cadrul Regimentului 2677 având 476 ofițeri și 1 498 soldați. Comanda a revenit ofițerului pentru servicii strategice atașat pe lîngă comandamentul teatrului respectiv, colonelul C. C. Carter, instalat la Caserta. Competența teritorială a fost fixată pentru Franța, Italia, Balcani și Orientul Apropiat. În fapt, în aceasta din urmă a avut inițiative limitate, acționind predominant în trei direcții: nord (Italia), sud (Franța) și est (coloniile franceze africane)²⁰.

Comandamentul Regimentului 2677/O.S.S. avea ca structură: secția informații (coordona secțiile Informații speciale, cercetare-analiză, contra-spionaj (X-2), operații morale); secția operații, pregătea acțiunile și coordona antrenamentele; secția comunicații, secția servicii și grupurile operaționale, acestea din urmă reunite într-o unitate specială, Batalionul 2671 cu baza la Caserta. Regimentul era împărțit în patru companii: A, reunind personalul de la Alger, și a funcționat pînă în ianuarie 1945; B — administrativă; C — cu sediul la Cecina, pregătea operații în Italia de Nord și Europa Centrală; D, coordona activitatea agentilor infiltrati în Italia ocupată²¹.

Analiza realizărilor principalelor unități este urmată de o trecere în revistă, separată, a activității principalelor secții O.S.S. Cercetare—analiză a avut primul reprezentant în Africa de nord în vara anului 1943 pentru ca numai după un an, în Italia, secția să aibă 50 membri. Activitatea acestora era concentrată mai ales la elaborarea de sinteze privind obiectivele pentru bombardamente, de hărți, a unor studii speciale, culegerea de documente din zonele eliberate unde sprijineau soluționarea afacerilor civile cu informații asupra conjuncturii politice și economice²².

Secția X-2 începea să funcționeze în august 1943 în Sicilia iar apoi, în decembrie se mută la Neapole, fiind integrată în structurile Corpului de contra-informativ al Grupului 15 armate. Secția a obținut cîteva succese mari în depistarea unor agenți germani și prin infiltrarea unor agenți dubli. După reorganizarea structurilor O.S.S., X-2 trece sub comanda ofițerului cu informațiile din Regimentul 2677 dar are sediul la Roma, unde avea un cîmp mai larg de acțiune. Practic, secția a participat la pregătirea agenților ce urmau a trece linia frontului; a infiltrat chiar agenți proprii cu misiuni contra-informativă; a urmărit comunicările cu toți agenții infiltrati și a preluat direct legătura cu cei capturați; a interogat pe cei reveniți din misiune. Din toamna anului 1944 început să elaboreze rapoarte speciale asupră spionajului german în Italia, care rapoarte revizuite periodic, au devenit utile instrumente de lucru²³.

Activitatea în sfera operațiilor morale a început în 1943 de la baza din Alger, sub controlul Biroului pentru războiul psihologic din cadrul Comandamentului forțelor aliate. În ianuarie 1944 secția Operații morale capăta autonomia de acțiune și se ocupă intensiv de propaganda subversivă prin radio, ziar, scrisori, afișe sau zvonuri. Încă de la sfîrșitul lunii iunie 1943 în Tunis a început să funcționeze o secție de radio subversivă, menită să submineze moralul soldaților italieni. Ulterior stația a fost mutată la Anzio, fiind destinată acum germanilor. Aceeași întîță a avut diverse imprimate, între care o serie de 16 afișe, difuzate și prin intermediul partizanilor din Italia de Nord și sudul Franței. Cel mai ambitios proiect a fost tipărirea ziarului „Das Neue Deutschland” ce apărea ca un organ al opozitiei din Germania chiar și care conținea multe informații cu efect demoralizant pentru soldați. Iar

În iulie 1944 s-a lansat operația „Sauerkraut” — tipărirea unei proclamații, false, prin care mareșalul Kesserling își anunța demisia pentru că războiul era pierdut. Difuzată în mii de exemplare, proclamația a avut asemenea eouri încit mareșalul a trebuit să emită la 13 septembrie 1944 un ordin special de avertizare asupra falsului. Prin operația „Cornflakes” s-au introdus în circuitul poștei militare germane, mai ales prin saci de poștă, sigilați, lansați din avion în gări bombardate, de unde erau recuperăți ca originali, și conținând scrisori false, trimise însă la adrese reale cu știri demoralizante ca și exemplare din ziarul clandestin menționat. În cursul a 20 misiuni au fost lansați 320 asemenea saci. La sfîrșitul campaniei din Italia secția operații morale ajunsese la peste 30 milioane de imprimate diverse lansate în liniile inamice²⁴.

Unitatea maritimă a fost formată din cîteva mici nave americane și italiene care asigurau transportul naval pentru acțiunile secrete, a organizat zece patrulări clandestine în zona Lacului Comacchio ca și operația de sabotaj din 19 iunie 1944, la un pod de cale ferată, în apropierea coastei dar în spatele liniei frontului etc.²⁵. Acțiuni pe teritoriul italian au mai organizat bazele O.S.S. de la Lugano (Elveția) și Annemasse (Franța)²⁶.

Infiltrarea directă a Germaniei a fost încercată de serviciile secrete britanice și americane cu conștiința faptului că era foarte dificilă și cerea mari pierderi. Prima unitate americană din O.S.S. care a trecut frontieră Reichului, a pornit de la partizanii iugoslavi și a fost prinsă după 44 zile, la 5 august 1944. Informații indirecte s-au cules însă încă de la începutul războiului, pe diverse canale. Agenții O.S.S. de la Berna, Istanbul și Stockholm au fost în mod special norocoși în acest sens. Penetrația directă fiind amintată O.S.S. și-a orientat eforturile în 1942—1943 pentru culegerea de informații de către agenți plasati în țările neutre și prin legăturile cu rezistența din țările ocupate de Axă. Abia după apropierea sfîrșitului campaniei din Franța, efortul principal al O.S.S. în Europa s-a îndreptat spre Reich. Acest demaraj tîrziu a fost un handicap serios pentru acțiunile ulterioare. Obstacolul major a fost absența grupurilor de rezistență și ostilitatea populației. În final s-a văzut că echipele trimise de baza din Londra au înregistrat pierderi de sub 5%, dar aceasta s-a datorat numai faptului că în ultimele opt luni de război dezorganizarea din Germania era uriașă. Grupurile de muncitori străini, aflați mereu pe drumuri, au oferit o bună acoperire, la fel ca și masele mari de refugiați. Recrutarea, instalarea și menținerea acoperirii nu a ridicat probleme atât de dificile ca și comunicatiile agenților cu baza. Totuși, recrutarea a fost destul de dificilă deoarece puțini germani erau antinaziști iar utilizarea comuniștilor a fost un timp întârzisă din considerente politice. Prizonierii de război au fost de asemenea evitați temporar. Se căutau deci, ca agenți secerți, antinaziști ne-comuniști, care nu erau prizonieri de război, nu prea bătrâni ca să poată fi parașutați, nu prea tineri, ca să nu fie înrolați. Ca urmare, candidații erau puțini. O soluție bună a fost găsirea de străini vorbitori de germană, dotati cu acte de muncitori. Posibilitățile de selecție restrinse au determinat desigur calitatea slabă a unor agenți²⁷.

Cum nu se cunoșteau grupuri de rezistență în Reich, nu se putea conta pe aranjarea primirii și instalării agenților. Doar cind o echipă fusese deja infiltrată se putea conta pe aranjarea primirii alteia. Au fost doar cinci cazuri de acest gen. În absența unor adrese sigure mai toți agenții au fost lansați „orb” și fără contacte indicate. Acoperirea lor a fost foarte bună, secția de documente asigurând toate actele necesare, de foarte bună calitate. Deși pierderile au fost sub 5%, doar 20% din agenții trimisi au reușit să trimită informații ca urmare a mijloacelor de comunicație. În ultimele nouă luni de război O.S.S./Londra și S.O.E. au lansat în Germania 34 echipe de spionaj dar din acestea doar 7 au stabilit legătura cu baza, (3 fiind în munții Austriei de Vest iar 4 în Germania) dotate mai ales cu aparatе speciale numite codificate „Joan-Eleanor” (J.E.)²⁸.

O condiție esențială a randamentului în spionaj era asigurarea comunicațiilor. Înă la sfîrșitul anului 1944, cind a început asaltul Reichului, s-au folosit stații de radio-emisie W.T., clasice. Din acel moment O.S.S. a introdus un aparat de tip cu totul nou, „J.E.”: agentul, aflat pe sol, putea vorbi direct cu un operator echipat adevarat într-un avion ce zbura la 30 000 picioare pentru a nu fi doborât. Aparatul era mic, de numai 2 kg., portabil, avind o baterie cu „viață lungă”, cu emisie pe înaltă frecvență și cu o direcționare verticală, sub formă de con. Ca urmare, detectarea era practic nulă. Aparatul avea și alte avantaje operaționale: transmisia era directă, putindu-se cere precizări imediate în caz de neînțelegere a textului, toate comunicările erau înregistrate; nu se utiliza codul, deci se căștiga timp și se puteau da instrucțiuni agentului care răspundeau imediat. În numai 20 minute de emisie cu un „J.E.” se puteau transmite informații pentru care cu vechile aparatе erau nevoie zile întregi de lucru. În Franța s-au obținut rezultate foarte bune cu aparatеle de emisie clasice deoarece se emitea din case sigure care erau schimbate des. În Germania, cu o populație ostilă, agenții puteau găsi cu greu adăposturi iar aparatul, de tip vechi, voluminos, după cum erau necesare cărji pentru coduri, antene și surse de energie iar semnalele W.T.

erau ușor de detectat. Pentru misiunile „J.E.” au fost pregătite adecat trei „Mosquitos” britanice, bombardiere ușoare de mare viteză, care au primit echipaje special instruite²⁹.

Prima grupă dotată cu „J.E.” a fost parașutată în Olanda, la sfîrșitul anului 1944 iar pînă în mai 1945 au fost infiltrate 14 echipe dotate cu acest aparat la Stuttgart, Berlin, Münster, Regensburg, München, Leipzig, Plauen, Strasbourg și Bregenz. Totuși, contacte bune s-au stabilit doar cu patru echipe, restul de zece neputind lucea legătura din cauze diverse; una s-a prăbusit cu avionul înainte de parașutare chiar; alta a pierdut echipamentul la lansare iar la celelalte lipsa de experiență a împiedicat utilizarea aparatului. Pentru preluarea mesajelor s-a realizat 16 zboruri pentru echipa din Olanda și 47 pentru cele din Germania. Experiența dobîndită cu timpul a făcut ca rezultatele să fie promițătoare deși contactele realizate cu succes au fost puține. S-a apreciat că „J.E.” a cărui folosire extensivă a fost împiedicată de terminarea războiului a fost o contribuție de mare valoare la perfecționarea spionajului la mare distanță³⁰.

„Bobby” a fost primul agent american dotat cu un „J.E.” și lansat, la 10 noiembrie 1944, la Ulrum, în Olanda. De aici trebuia să se infiltreze în Germania pentru a culege informații. La 27 noiembrie s-a realizat primul contact cu avionul de legătură și pînă la 30 martie 1945 a avut emisiuni regulate. A transmis date privind deplasările unităților germane, rezultatele bombardamentelor aliate și măsurile de apărare. La începutul lunii februarie 1945 este arestat de Gestapo și pînă la sfîrșitul lui martie emite sub control. Reușește, încă de la 10 februarie, să transmită cuvîntul codificat pentru cădere, așa încît X-2 Londra a prehînat legătura cu el pentru a-i salva viața. La jumătatea lunii aprilie 1945 „Bobby” este folosit pentru a trece peste linia frontului un mesaj cu propunerile de capitulare³¹.

Agenții care urmău a acționa în Germania erau recrutiati în colaborare cu serviciile secrete francez, belgian, olandez sau polonez și apoi antrenați două luni la o bază din Anglia. Urma un instructaj special pentru misiunea concretă, se stabileau semnalele radio de identificare, se pregăteau actele necesare după care începea așteptarea, lîngă o bază aeriană, pentru momentul potrivit lansării. Acelestea stații de așteptare, la care s-a creat un adevărat lux pentru a ridică moralul agenților au fost înființate la Harrington (Anglia), Dijon (Franța) și Namur (Belgia). Cei ajunși aici au beneficiat de toată experiența dobîndită de O.S.S. în materie de instruire și acoperire, calitatea documentelor falsificate fiind excepțională³².

La 7 septembrie 1944 a fost parașutat de către S.I./Londra³³, primul agent pe teritoriul german — „Downend” — socialist german, însărcinat cu culegerea de informații și pregătirea unor grupuri de rezistență. Având acte de muncitor-construcțor, agentul s-a dus în orașul natal, Bochum și a actionat cu succes timp de șapte luni. A reușit să crea o mică rețea care includea Essen și Witten, ce culegea informații, difuza materiale de propagandă și organiza mici sabotaj. În absența unui aparat de radio-emisie, s-a reușit doar trimitera a două serii de rapoarte, pe căi ocolite, în Elveția. La începutul lunii martie 1945 „Downend” a fost arestat³⁴. Si alte echipe au înregistrat greutăți în comunicații dar căteva dotate cu „J.E.” au reușit — „Hammer”, la Berlin, „Pickaxe” la Landshut; „Chauffeur”, la Regensburg și „Luxe 1” la Weilheim iar în Austria, dotate cu W.T., dar acționând în munți, au avut succese grupurile „Doctor”, „Virginia” și „Georgia”.

„Doctor” a fost o echipă din doi agenți antrenați la Londra și lansați în noaptea de 23 martie 1945 la sud de Kufstein, în Alpii austrieci. De la bun început au întlnit un grup de rezistență care avea ca nucleu cîțiva dezertori austrieci din Wehrmacht. Cu ajutorul materialului aliat, rețeaua s-a extins, în satele din zonă fiind instalate patru aparate de emisie. La 24 aprilie a fost asigurată primirea în bune condiții a echipelor „Virginia” și „Georgia” care apoi s-au instalat în orașele Kufstein și Kitzbuhel cu o acoperire bună. Cele trei echipe din Austria au trimis 66 mesaje care au indicat dislocarea unor unități de infanterie și artillerie, depozite militare, o bază aeriană etc.³⁵.

„Luxe 1” cuprindea doi germani, lansați la 4 aprilie 1945 în sudul Bavariei și apoi stabiliți în orașul Raisting unde au creat o rețea de informații. La 4 și 29 aprilie transmit prin „J.E.” date privind localizarea unei fabrici subterane de avioane și traficul militar din zonă. Iar la 26 aprilie au făcut primirea, în locul indicat, a echipiei „Luxe 2”. „Pickaxe” a acționat în Landshut, lîngă München, și a avut nouă contacte prin „J.E.”, raportând traficul de cale ferată și deplasări de trupe. La 31 martie a fost parașutată, lîngă Regensburg, echipa „Chauffeur” care dispunea de un „J.E.” dar și de un W.T. Doar încă o echipă O.S.S. din Europa a avut ambele tipuri de aparate. Decizia privind dictarea cu două radiouri a fost foarte bună deoarece prin W.T. s-a anunțat că zona prestabilită pentru emisiunile prin „J.E.” devenise inutilizabilă, prin cantonarea unei unități germane, și a fost fixat un nou raion. Cu o acoperire excelentă, la o fermă de lapte unde lucreau prizonieri de război, echipa a avut 9 emisiuni prin W.T. și 2 prin „J.E.” indicind, între altele, localizarea O.K.H. dislocat din Berlin³⁶.

La 2 martie 1945 au fost parașutați la circa 50 km de Berlin cei doi agenți de origine cehă, ce formau echipa „Hammer”. Ei au reușit să intră în capitala Reichului și să se instaleze în bune condiții. Informațiile culese, privind mai ales unele fabrici de război subterane, au fost transmise prin „J.E.”. Când locul de emisie a devenit nesigur, baza nu a putut să informeze pentru fixarea altuia, și legătura s-a pierdut la 28 martie. Din cele 34 echipe plasate de S.I./Londra în Germania doar cele șapte menționate au emis. Alte patru echipe trimise din Anglia au dispărut pe traseu din cauze necunoscute³⁷.

Penetrarea directă, din Italia, a vizat în principal Austria, unde englezii au pierdut ultima lor echipă în noiembrie 1944. Două echipe au atins și Germania de sud. O.S.S./Italia a trimis 12 echipe, dintre care 7 dotate cu W.T. dar pierderile au fost uriașe, ajungind aproape de 100%: jumătate din agenți au fost capturați iar două stații au intrat sub control german. Din cele 12, una a pierdut într-o ciocnire, șapte au fost capturate și două au reușit să scăpe în Jugoslavia; una este reținută de sovietici iar cealaltă e lansată prea tîrziu, la 25 aprilie 1945.

În august 1944 echipa „Orchid” din trei agenți, trece frontiera austriacă cu ajutorul partizanilor iugoslavi, și comunică regulat informații militare din zona Eisenkapel pînă în ianuarie 1945 cind încetează legătura, din cauze necunoscute, pentru totdeauna. La Caserta, în cadrul Regimentului 2677/O.S.S. se crease Biroul Europa Centrală și un altul Germania—Austria, ca parte din Compania C. Primul organizează patru infiltrări care, slab pregătite, se dovedesc a fi tragic. Dezastrosoasă a fost activitatea agentului „Dortmout”, care s-a dovedit a fi un agent dublu încă de pe cind acționa în Franța, unde predase Gestapo lui trei echipe de întârire, iar în Germania încarcătura lansată la 16 februarie și doi agenți sositi la 10 aprilie. A fost desigur un succes de seamă al contra-spionajului german³⁸.

Biroul Germania—Austria a recrutat, antrenat și lansat șapte echipe. Prima, „Dupont”, parașutată la 14 octombrie 1944 la 40 km sud de Viena. Cei patru agenți au ajuns cu bine dar nu au putut comunica datele culese deoarece la lansare au pierdut aparatul de radio. În noiembrie chiar au fost capturați dar au fost găsiți în viață la eliberarea lagărului Mauthausen. Lansată la începutul lunii aprilie 1945, echipa „Deadwood” trebuia să treacă din Austria în Germania dar chiar în tren este capturată deoarece un agent folosea chibrituri americane. A intrat sub control german însă a emis semnalul de avertizare de la prima emisie. X—2 a preluat contactele, fapt salutar deoarece la apropierea aliaților Gestapo considerindu-i siguri i-a integrat într-o rețea locală de sabotaj. Evident că la sosirea primilor soldați americani adeverătii agenți germani sunt arcași și dezvaluiuie o întreagă rețea care trebuia să organizeze sabotaje în spatele frontului³⁹.

Cea mai bună echipă trimisă de Biroul Germania—Austria din Caserta a fost „Greenup”, din trei agenți, lansată la 25 februarie 1945 în Tyrol. Ei reușesc să stabilească contacte cu un embrion de rezistență locală și culeg multe informații despre „ultima redută” pregătită de Hitler. Unul din agenți este capturat chiar în ajunul sosirii trupelor aliate ceea ce-l-a salvat: a fost folosit ca mesager pentru aranjarea capitulării trupelor din Innsbruck. Echipa „Dillon”, din cinci membri, este lansată în decembrie 1944 lîngă Klagenfurt dar este integral capturată. Operatorul radio acceptă să emite sub control dar nu știe că, dintr-o tragică eroare administrativă, semnalul de control a fost modificat la bază fără a începe să comunice și lui. Ca urmare, în trei săptămâni trimite 14 mesaje care nu sunt recepționate de bază. Mai mult, fără să fie primit semnalul de control baza trimite alti doi agenți de întârire, care sunt capturați de Gestapo. În final cei șapte agenți sunt execuțiați. Așadar, din Italia au fost trimise douăsprezece echipe dar numai cinci au acționat cu eficacitate⁴⁰.

Detașamentele O.S.S. atașate pe lîngă marile unități americane de pe frontul de Vest au inițiat, de asemenea, multiple operațiuni de infiltrare a Reichului. La sfîrșitul lunii septembrie 1944 Franța era eliberată și armatele aliate ating frontierele germane. În următoarele șapte luni detașamentele O.S.S. au pregătit mici acțiuni de infiltrare, deși trecerea liniei frontului era dificilă iar măsurile de securitate din spate erau severe. În septembrie 1944 o singură unitate O.S.S. a incercat 23 infiltrări dar nu a reușit nici una. La sfîrșitul lunii octombrie toate detașamentele O.S.S. de pe lîngă marile unități sunt reorganizate, intrînd sub controlul bazei din Paris⁴¹.

Detașamentul O.S.S. de pe lîngă Grupul 12 armate a servit ca legătură între Secția de informații militare (G—2) și cartierul general din Paris, a procurat date diverse și, plină la sfîrșitul lui 1944 a infiltrat, fără succes, doi agenți. După declanșarea ofensivă germană în Ardennes a fost aplicat planul „Sleepers”: agenți dotați cu stații de radio, au fost lăsați în spatele liniei germane și au furnizat informații tactice. La sfîrșitul lunii decembrie 17 asemenea agenți erau activi în timp ce alții 30 erau pregătiți intensiv. Aceștia din urmă nu au mai fost folosiți, ofensiva germană fiind stopată aşa incit au fost retrăși la sfîrșitul lunii februarie 1945, fiind însă încă gata pentru situații similară⁴².

În septembrie 1944 o unitate O.S.S., adusă din Anglia a fost atașată la Armata 9 americană cu cartierul general la Aachen. Activitatea ei a fost limitată la diseminarea de informații și interogarea de prizonieri. În decembrie 1944 trimite mai mulți agenți peste linia frontului dar încă dispar. În ianuarie 1945 este infiltrat un singur agent în maric alii doi sunt lansați cu o barcă specială peste Rin iar două echipe sunt parașutate în zona Oberhausen și Münster. Urmează alte două echipe, la Brueck și Juterborg. Cu toate acestea se stabilește contactul dar, înainte de a trimite informații de valoare, sunt anihilate. Retras un timp, detașamentul O.S.S. de pe lîngă Armata 1 este reintegrat după ofensiva din Ardennes care a relevat necesitatea de informații multiple. Această unitate a reușit să infilere o echipă de spionaj care însă nu a trimis informații. Fără sprijin din partea comandamentului armatei detașamentul este retras în aprilie din nou. După intrarea în Germania unitatea O.S.S. de pe lîngă Armata 3 a devenit foarte activă, lansând prin liniile inamice o echipă de spionaj în martie și opt în aprilie, iar săse peste Rin, în luna din urmă. La începutul lunii mai trei echipe sunt infiltrate cu succes dar înaintarea rapidă nu permite valorificarea datelor⁴⁶.

Pe lîngă comandamentul Grupului 6 armate a funcționat un detașament O.S.S. care a avut însă o activitate limitată la diseminarea de informații sosite pe canalele agenției și procurarea de date cerute. Nu a organizat acțiuni de infiltrare și nu a coordonat activitatea celorlalte unități. O.S.S. de pe lîngă armatele din grup. Ori, unitatea de pe lîngă Armata 7 a obținut cele mai mari succese, în luniile ianuarie-mai 1945 trimișind 44 echipe de spionaj care, în bună parte au dat bune rezultate. Contra ordinelor superioare, agenții au fost recrutiți din lagările de prizonieri, erau apoi antrenați într-o tabără specială, și dotati cu actele necesare, originale în bună parte. Din 30 de agenți germani doar doi au fost capturați dar după cum s-a aflat ulterior, nu au dezvăluit date. În cînd treceerea peste linia frontului, pe pămînt, a devenit foarte dificilă, s-a recurs la parașutări. Din cele 31 infiltrări realizate în ianuarie-februarie 1945, un număr de 21 au reușit, iar 19 agenți, reveniți în liniile aliate au adus informații foarte prețioase⁴⁷. În ansamblu detașamentele O.S.S. de pe lîngă mariile unități ale frontului de Vest au lansat în Germania 61 de echipe de spionaj („Comet”, „Pitt”, „Troy”, „Lulu”, „Mimi”, „Coca” etc.) dintre care doar 50% au dat bune rezultate⁴⁸.

O atenție specială s-a acordat, pe frontul de Vest, operațiilor morale, menite să crea dezordine în teritoriul inamic, să incureze rezistență și să submine moralul trupei. Pentru aceasta s-a folosit propaganda „neagră”, subversivă, realizată prin radio, zvonuri, ziare false, scrisori și alte tipărituri. S-a folosit din plin criza de informații din Reich, disensiunile dintre Wehrmacht și S.S. ca și dezorientarea generală din cercurile naziste de după atentatul din 20 iulie 1944. Radioul a fost una din armele cele mai eficace în teatrul european unde existau condiții tehnice pentru instalarea unor posturi de emisie puternice. Inițial O.S.S. a colaborat cu englezii care, din 1943, au început emisiunile la postul „Soldatensender”, ce se voia purtătorul de cuvînt al rezistenței germane. În aprilie 1944 secția Operații morale a propus includerea unui program distractiv, pentru largirea auditoriului, în care muzica se împletea cu difuzarea de informații și apeluri emotionale care puteau submina moralul soldaților germani. Pentru acest post O.S.S. a și pregătit un program special la care au colaborat, de la New York, Marlene Dietrich, John Hendrick, Greta Stoeckgold și Gretta Meller, vedete cunoscute ale epocii. Informațiile provenite pe diverse canale au arătat că stația era foarte populară⁴⁹.

La sfîrșitul lunii august 1944 secția Operații morale a primit autorizația de a inaugura propria stație de radio subversivă, la Paris, și care a căpătat numele de „Volkstunder Drei”. Programele dezvoltau ideea apărării familiilor și căminelor germane de proiectul distrugărilor totale lansat de naziști și îndemnau la revoltă. Mult timp speakerul a insinuat că este comandanțul unei garnizoane germane aflate în calea ofensivei aliate iar ulterior a apărut ca fiul unui general, care există într-adevăr, și care ar fi creat un partid al Germaniei libere. Cu un mare grad de autenticitate, relevat de faptul că mulți ofițeri americani din afara O.S.S. îl luau drept real, postul de radio a fost constant bruiat de stațiile germane. După atentatul din 20 iulie s-a lansat un discurs care ar fi fost rostit de generalul-colonel Beck, în fapt vorbit de un prizonier, care aprecia că războiul era pierdut ca urmare a intervențiilor lui Hitler în decizii strategice⁵⁰.

Prin radio Luxembourg, de mare putere, anterior folosit de germani, s-a lansat operația „Annie”: s-a insinuat că emisiunica venea din Renania și inițial s-au dat doar știri reale privind situația de pe front, cu detalii numeroase. După trecerea Mosellei au început să fie difuzate știri false, selectate cu grijă pentru a fi greu verificabile iar după trecerea Rinului se transmit știri cu totul fanteziste, de data aceasta din partea unei presupuse mișcări de rezistență. Proiectul „Annie” a fost primul caz în care un post de radio clandestin a fost utilizat ca sprijin al operațiilor tactice⁵¹.

Biroul pentru Servicii Strategice, prin secția Operații morale, a sprijinit pe englezi în tipărireza ziarului destinat trupelor germane, „Nachrichten für die Truppe”, care a început

a apărea din aprile 1944, inițial în două pagini iar după debarcarea din Normandia în patru. Până în iunie 1944 au fost lansate în liniile germane din avion, peste un milion de exemplare din acest ziar care amesteca stiriile reale cu cele false. Au fost utilizate pe larg și manifestele după ce s-a aflat că germanii aveau o secție specială, „Skorpion West” care răspindea asemenea materiale în liniile proprii. Ca urmare au fost falsificate manifeste germane și s-a procedat la difuzarea lor largă. Problema urei cizurări acțevate a materialelor tipările de propagandă subversivă, care și pierdeau efectul dacă se cunoștea sursa, nu a putut fi soluționată eficace⁴⁸.

Pornind de la stiri reale, folosite în parșe, s-a utilizat pe larg lansarea de zvonuri care au avut și ecse insenate. Cum un zvon izolat nu putea produce rezultatul dorit, s-a mers pe ideea necesității unui val, prin viu grai, prin radio, prin publicații, din cercuri aliate sau neutre. În acest sens, spre deosebire de englezii, O.S.S. a lus accent pe situația internă din Germania. Secția Operațiilor morale, din Londra, săcea proponeri care, după aprobare, erau difuzate pe canal diplomatic, în capitolalele neutre mai ales. Succese în acest sens au înregistrat misiunca „Taurus”, la Lisabona și „Sioux” la Stockholm⁴⁹.

Prin O.S.S. s-au dus și negocieri secrete pentru capitularea Germaniei, pentru a evita riscul expunerii publice. După 1943 mai ales O.S.S. Berna, condus de Allen Dulles, a primit mai multe oferte de acest gen, pe care le-a transmis autorităților competente, din Washington. Totuși, dată fiind decizia Conferinței de la Casablanca, de a se accepta doar capitularea neconditionată propunerile germane au rămas fără urmări practice. Abia în fază finală a războiului două ascențe contacte ale O.S.S. cu generalii germani au dus la concluzii pozitive: capitularea Ungariei și a forțelor germane din Italia de Nord (operația „Sunrise”). Chiar și negocierile eșuate au fost importante deoarece au relevat Biroului american existența unor lideri înimici care doreau capitularea și care, cu timpul, puteau fi exploatați pentru culegerea de informații. O.S.S./Berna a apreciat că voiuța de rezistență a Germaniei era suprăestimată și a propus să se acționeze pe lîngă unii generali pentru a obține capitularea separată. Washingtonul a respins sugestia care nu mai era de actualitate după atentatul din 20 iulie 1944 deoarece toți generalii germani au intrat sub control⁵⁰.

Contactele și negocierile pentru capitulare sunt în fapt doar un episod secundar al activității extrem de bogate, cu eșecuri și succese, depusă de O.S.S. pe teritoriul statelor din Axă.

N O T E

¹ National Archives, O.S.S. File, *War Report O.S.S.*, vol. II, p. 55.

² *Ibidem*, p. 56.

³ *Ibidem*, p. 57–61.

⁴ *Ibidem*, p. 62.

⁵ *Ibidem*, p. 63.

⁶ *Ibidem*, p. 64.

⁷ *Ibidem*, p. 65–68.

⁸ *Ibidem*, p. 69.

⁹ *Ibidem*, p. 70–71.

¹⁰ Vedi și Peter Tompkins, *A Spy in Rome*, Avon, New York, 1962.

¹¹ National Archives, O.S.S. File, *War Report. O.S.S.*, vol. II, p. 72–73.

¹² *Ibidem*, p. 74.

¹³ *Ibidem*, p. 75.

¹⁴ *Ibidem*, p. 76.

¹⁵ *Ibidem*, p. 77–78.

¹⁶ *Ibidem*, p. 79.

¹⁷ *Ibidem*, p. 80.

¹⁸ *Ibidem*, p. 81.

¹⁹ *Ibidem*, p. 82.

²⁰ *Ibidem*, p. 83–86.

²¹ *Ibidem*, p. 87–88.

²² *Ibidem*, p. 89–90.

²³ National Archives, O.S.S. File, *War Report. O.S.S.*, vol. II, p. 91–95.

²⁴ *Ibidem*, p. 96–101.

²⁵ *Ibidem*, p. 102–103.

²⁶ *Ibidem*, p. 104–105.

²⁷ *Ibidem*, p. 305.

- ²⁸ *Ibidem*, p. 306.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 285–287.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 288.
- ³¹ *Ibidem*, p. 289–290.
- ³² *Ibidem*, p. 307.
- ³³ *Ibidem*, p. 316; harta Germaniei cu localizarea celor 34 echipe de spionaj trimise de S.I./Londra.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 308.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 310.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 311–313.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 314.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 315.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 316–318.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 319–320.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 291.
- ⁴² *Ibidem*, p. 292.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 293.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 294–298.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 288; harta Germaniei cu amplasarea echipelor de spionaj în zonă de detasamentele de teren.
- ⁴⁶ National Archives, O.S.S. File, War Report, O.S.S., vol. II, p. 299.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 300.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 304.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 302–304.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 321–322; *Ibidem*, p. 259–264, unde detaliu privind bogata activitate a secției O.S.S./Berna.

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA UNELE TEHNOLOGII FOLOSITE LA OBȚINEREA UNOR MATERIALE ÎN ACTIVITATEA ATELIERELOR MEDIEVALE ROMÂNEȘTI

MIHAEL MIHALCU, MIHAELA DRĂGĂNOIU, RADU OCTAVIAN MAIER

I. SICATIVAREA ULEIULUI DE IN

1. *Uleiul de in*,— obținut prin presarea la rece (în prese, oloinîte sau teascuri) conform unei vechi tradiții tehnice europene [3], [5], [6], [8], [11], [13] — a fost folosit, în aria românească a evului mediu și mai tîrziu, în unele îndeletniciri tehnico-artistice populare. Spre deosebire însă de cum se lucra la semințele și fructele altor reprezentanți ai regnului vegetal (cinepea, rapita, floarea soarelui, dovleac, nuc etc.), din care se extrăgeau uleiuri folosite la alimentație sau alte scopuri, înainte de a fi prelucrate, semințele de in nu se prăjeau. Obținându-se un randament mai mic, se realizau, însă, unele condiții impuse de vitoarele sale utilizări [18].

De cele mai multe ori, atunci cînd era folosit în îndeletnicirile de care am amintit, uleiul de in a fost *sicativit*, mai înainte de a se licra cu el. În aria românească, *sicativarea* a fost realizată prin toate cele patru tehnologii folosite în întreaga arie europeană (pe cale *naturală* — prin încălzire prelungită, în prezența aerului, prin expunere la radiația solară sau prin aceste două tehnologii combinate — și pe cale *artificială*, adică prin încălzire în prezență unor agenți de sicativare). Informații cu privire la tehnologiile respective le-a furnizat parteua cu recomandări tehnice din erminile manuscrise, adică acele stranii „cărți de pictură” ale românilor și miscelaneile sau însemnările găsite pe marginea altor manuscrise sau cărți bătrâne aflate în arhivele românești, amintirile unor pictori de tradiție bătrâni și unele analize fizico-chimice efectuate direct pe piese din opera pictorilor evului mediu românesc.

Sicativarea uleiurilor obținute din semințele unor vegetale era cunoscută în Europa și în Asia încă dinainte de începuturile evului mediu, adică mult înainte de data la care se consideră a fi fost utilizat în pictura europeană [5], [14 bis]. Plinius, Dioscoride ca și Galen remarcă într-un fel sau altul — în scrierile lor — capacitatea de a fi sicativate a uleiurilor vegetale și calitățile obținute prin sicativare. Galen vorbește chiar despre folosirea litargei și ceruzei ca agenți de sicativare [6].

Cel mai vechi tip de sicativare, în aria românească, folosea o încălzire îndelungată urmată sau neurmărată de o expunere la radiația solară. Calitatea materialului obținut, cel puțin în cazul picturil, era mult mai remarcabilă decât cea obținută prin sicativarea modernă (mai rapidă, dar mai violentă și mai greu de condus). Ulterior, pînă în zilele noastre, au fost folosite celelalte procedee de sicativare, singure sau combinate.

Despre cit era considerată de importantă și interesantă sicativarea uleiului de in, cel puțin în lumea atelierelor de pictură românești de altă dată, o arată faptul că, spre deosebire de bătrînele rețetări sau „cărți de pictură” vest-europene, în cîte un manuscris de ermine românească [29] apar cîte două moduri de a se lucra complet diferite referitoare la tehnologia respectivă. Aceeași situație am întîlnit-o și în discuțiile avute cu pictori bătrâni — de-a lungul a mai mult de trei decenii —, pictori care mai posedau ccouri mai mult sau mai puțin bogate din o foarte veche și surprinzătoare tradiție tehnică românească. Iar despre cit de bine cunoșteau materia primă și, cit de impecabil știau să conducă și să stăpînească tehnologia sicativării, ne stă mărturie, peste secole, impecabilă rezistență, la agresivitatea agenților externi și interni, a numeroaselor picturi executate în tempera pe panouri de lemn — mobile sau fixe, —, la care uleiul de in a fost folosit în verniuri de ulei.

2. Atunci înd, în *pictură*, uleiul de in sicativat urma să fie utilizat la realizarea unor mase adezive („ambol”, „murdent”, „mixtion” etc.), folosite la *aurirea* fondului, veșmintelor aureolelor sau a unor detaliî din unele lucrări executate pe panouri de lemn fixe sau mobile., sicativarea avea drept scop mărirea apreciabilă — mai mare decât în cazul uleiului de in folosit la realizarea unor culori sau a unor verniuri moderne—a viteză de polimerizare și diminuare alătimpul necesar pentru *fixarea* foilei de aur pe parcele lucrării

eare se așreau. În aceste cazuri, în rețelele respective se introducea un ulei de în sicitat alături de alți sicitanți care măreau, în continuare, gradul de sicitare. Aceștia, în același timp, fiind colorați, aveau și alte funcții [5], [6], [15], [20], [21], [23], [24], [25], [26], [28] [29].

Dacă, tot în pictura pe panouri de lemn, uleiul de în sicitat era utilizat la realizarea unei *pelicule protecțoare* a lucrării, față de agenții agresivi externi (umiditate, gaze agresive, acțiunea unor agenți la biodegradanță etc.), el intra—singur sau în amestec cu alți compoziți—în compozitia unui *verniu* protector al lucrărilor executate în tempera [20], [21], [24], [25], [28], [29]. În aceste cazuri, acțiunea de protecție a acestui verniu era ciblată cu cea a avivării, a „adincirii” culorilor lucrării respective.

Similar cu un verniu, în ceea ce privește compozitia, pictorii și artizanii evului mediu românesc și a timpurilor care le-au urmat au mai folosit uleiul sicitat și la realizarea unui material pe care, astăzi, l-am numit *lac auriu*, material pe care ei îl numeau tot „vernichiu” [21], [27], [29], precum și la altul, similar, pe care-l aplicau pe „ferecături” realizate din argint, pentru a conferi argintului aparență aurului [11], [24], [25]. Acesta, în atelerele exului mediu românesc, era numit „vernichiu galben”.

Uleiul de în sicitat a început să fie utilizat mai intens la realizarea unor culori folosite de pictorii populari, la pictarea pe panouri de lemn, pe sticlă, pe materiale textile sau chiar pe suprafață unor ziduri, de abea în ultimele două secole [17], [18], [21], [29]. În acest caz, „sfrecarea” culorilor se executa cu ulei de în nesicitat. Aici, trebuie remarcat însă că în practica pictorilor români de tradiție, asemănător cu practica atonită [15], [20], doar ceruza („fălbara”) se freca cu ulei de nucă deoarece acest pigment alb, compus chimic al plumbului este el însuși un agent de sicitare puternic. În Vestul european medieval, erau „sfrecați” cu ulei de nucă mai mulți pigmenti [1], [2], [6], [8], [15].

În pictura ţărănească pe sticlă, uneori, culorile cu ulei au fost folosite și pentru a se executa desenul pe „izvod”. Immediat după desenare, cu culoarea de ulei (neagră, roșie sau cafenea), modelul era inițiat pe dosul sticlei, prin suprapunere și presare 21 , 31 a, b, c, f).

Uleiul de în uneori sicitat, a mai fost folosit, în evul mediu românesc și mai târziu, și la impregnarea unor piese de lemn — decorate sau nedecorate — folosite în construcții (stilpi de prispe, în cadremente de uși și ferestre la bisericile de lemn, porți etc), în dotăță lăcașurilor de cult (sfeșnice, candeabre, cruci portabile, pistornice, strane etc.) sau în cimitire (monumente funerare de lemn [29]). În acest caz prin impregnare, se mărea rezistența lemnului la acțiunea de degradare a umidității, a unor microorganisme a gazelor agresive a radiației solare etc. [18], [31a], [31b], [31f], [31g]. Același ulei de în sicitat a intrat, uneori, și în rețeta unor *creme* folosite la întreținerea încălămintei („vax”—uri) 22/ , /29 ca și în compozitia unor *grunduri* (tradiție veche europeană consimnată și în scierile lui ‘asari’ 19/) sau — în cantități foarte mici — în rețeta unor *culori tem* era /24 , 25 , 26/ , 27 , 29.

3. Ca și în Europa de vest [1], [4], [5], [14], [17], cel mai vechi tip de sicitare a uleiului de în, în atelierele medievale românești — după cum s-a mai remarcă anterior — a fost cel realizat printr-o *fierbere* indelungată (6 – 8 ore), la foc domoil și în recipienți ceranuși smâルtuși. Târziu, începând din cea de a doua jumătate a secolului trecut, au început să fie utilizati și recipienți metalici emailați. Corespondentul medieval vest-european obșinut era așa numitul „ulei olandez”. Deși el se „usca” ceva mai tîrziu decât uleiul de în nesicitat, deoarece gradul său de polimerizare era mai avansat, peliculele protecțoare formate cu acest material erau foarte rezistente fizic și chimic, aveau o flexibilitate remarcabilă și erau foarte lise.

Spre deosebire de occidentali, pictorii români nu au adăugat în tipul sicităvăii pe această cale — nici călei de usturoi, ca pictorii spanioli sau ruși ai evului mediu și nici pulbere de sticlă, de oase calcinate sau de piatră ponce ca italianul Palomino, atunci cănd doreau să facă uleiul mai deschis la culoare sau cu un conținut mai mic de materii mucoaginoase.

Ca și în atelierele pictorilor italieni [4] sau ruși [13], sicitarea pe această cale era oprită cînd volumul inițial al uleiului „fier” se reducea cel mult la jumătate datorită evaporației unor compuși chimici cu lanț molecular mai scurt care apăreau ca urmăre a reacției moleculelor filiforme lungi cu oxigenul din aer. O altă recomandare referitoare la desfășurarea tehnologică respectivă apare sub forma „apoii fierbe uleiul pînă să se închegă, să se facă ca mirea”, în două erminii manuscrise românești [20], [22].

4. Sicitarea numită „*fierbere la soare*” în gospodăria tradițională românească și în atelierele pictorilor și artizanilor populari de altă dată constă în expunerea uleiului de în la acțiunea radiației solare. Această veche tehnologie folosită în întreaga Europă medievală [2], [4], [8], [11], apare și în erminile manuscrise grecești din secolul XVIII, manuscrise care oglindesc tradiția tehnică atonită anterioră secolului în care au fost ele elaborate [9], [10].

În timpul realizării sicutăvăii respective, sub acțiunea radiației solare — mai ales a părții de lungime de undă mică — apăreau fenomene de oxidare și polimerizare care consti-

tuaia sicitivarea propriu-zisa dar si o deschidere sensibila a culorii uleiului, fenomen cu o importanta deosebita in pictura [16].

Sicitivarea se efectua intr-o „tipică l. fă” [29], adica intr-un vas (metallic, de cupru ciositorit sau ceramic smalțuit) cu înălțime mică și diametru mare. Se lucra cu un vas de asemenea dimensiuni pentru a se expune o suprafață cât se poate mai mare a uleiului, experiența multiseculară înregistrând faptul că un strat mai gros de material corespunde unei absorbtii mai puternice a radiației întărite. Si cu cît absorbtia respectivă este mai puternică, cu atât randamentul este mai și azut, respectiv se mărește deranjant durata operației. Uneori, in ultimele două secole, in timpul expunerii la soare, se aseza o placă de sticlă pe recipient [19] pentru a se evita impurificarea uleiului cu musculișe sau suspensii și lide aduse de vînt și de cureuri de aer. Însă nu s-a făcut determinări pentru a se vedea în ce măsură „fenomenul de seră” aduce și unele modificări în calitatea uleiului obținut.

Expunerea dura cam patruzei de zile [21], [29] și se efectua în zilele în care se înregistra o radiație solară, puternică, acică în acele zile în care, după formularea unei erminii românești, „cind va fi soarele fierbinte tare” (29). În erminile românești – ca și în cele atotpic – nu apare nicăieri o recomandare de care ţineau seama pictorilor italieni (4), în sensul că se preferau lunile prinăverii cind radiația solară este nă bogată în ultraviolete. Nu se limitează nici durata ei, în nici un manuscris tehnic românesc și nici în informațiile culese de la pictori foarte bătrâni. Ea depindea de mai mulți factori (compoziția uleiului și a radiației, intensitatea acesteia din urmă – depindea de sezon, de amplasarea localității și de capriciile vremii –, dimensiunile recipientului folosit ca și de utilizarea ulterioară a uleiului).

Cu ocazia acestei sicitivării prelungite, înțurăturile organice existente în uleiul de in se depuneau, separindu-se sau erau nă mult sau nă puțin distruse de acțiunea radiației ultraviolete.

În timpul nopții, vasul se aducea în casă căci „distrus care a nopții roab să strică”. Cu alte cuvinte, artiștii noștri și artizanii evului încă nu încă observaseră și tradiția tehnică înregistrase că umiditatea dăuncenă procesului de polimerizare a uleiului.

Controlul fabricației se efectua tot prin controlul măririi viscozității fară operația dura pînă cind materialul „ce face ca uierea” adică are o viscozitate similară (29). Uneori, în lemnul manuscriselor anilor 16-17, se furniza și explicația acestei recomandări. Dacă viscozitatea – respectiv gradul de polimerizare – creștea proa în vîl, căcă uleiul devenea prea viscos, era mai greu de manipulat în cursul pictării și culorile de ulei sau în cursul aplicării vernicului realizat cu el iar la împregnarea unor piese de lemn se întampinău grecutări. Într-un manuscris accastă explicație era dată clar prin formularea „pontru că, dacă prea mult se incheagă, cind le pui amestecările să face prea gros și cind dai la icoane nu poți să-l întinzi și să scurge” (29).

În legătură cu acest tip de sicitivare a uleiului de in, este interesant de remarcat că tradiția tehnică românească, multiseculară înregistrase că, datorită compozitiei puțin diferențialelor uleiuri de in – obținute din semințele unor plante crescute în condiții sensibil diferite, durată necesară „fierbului la soare” era și ca diferită. Si acest lucru apare clar, în același manuscris, sub forma „căci sunt unele uleiuri care fierb de grabă”.

În final, după sicitivare, materialul obținut era filtrat, printre puțu curăță pentru a se îndepărta impuritățile solide (2), (21); ca și în republica monahală de la Athos 10).

5. Sicitivarea uleiului de in efectuată cu ajutorul înălvării uleiului în care se introducă unii compuși chimici și a lăsat este destul de veche în Europa. Galen (sec. II e.n.) și Heraclius (sec. X) menționează în scrierile lor o astfel de sicitivare efectuată cu ajutorul ceruzei [23]. În aria românească, tehnologia respectivă apare mai tîrziu (anterior sec. XVIII). Spre deosebire de atelierele vest-europene medievale care foloseau ca agenți de sicitivare doi oxizi (miniu și litarga) și un carbonat bazic al pluribului ca și săruri de zinc și mangan, și spre deosebire de aceleasi ateliere care au preferat litarga miniuului de jumătate, pictorii români acordau preferință miniuului. Atelierele românești medievale au folosit:

– La sicitivarea uleiului de in căcă unuia să fie utilizat la realizarea *picturilor* și a materialelor impregnate: miniu, litarga și sulfatul de zinc; ultimul – astăzi de mult nefolosit [31 a, b și c] – era introdus, după „siclele”, în vîne și filii și erau introdusi de la începutul ei; folosirea sulfatului de zinc, la acmâni, este mult mai nou introdusă decât în Occident, neapărind decât prin secolul XVIII.

– La sicitivarea uleiurilor întrebuijătate la prepararea *pastelor* adezive folosite la auriri: cele trei menționate mai sus dar și ceruza („făioara”) și acetatul de cupru („grîșpanul”) [21], [24], [29], [30].

– La sicitivarea unui folosit în *pictura* țărăneacă pe sticlă (sec. XVIII–XIX): acetatul de plumb („blaijuker”) [18], [31a], [31b].

Se vede deci că, în aria românească, spre deosebire de Occident, s-a utilizat un sicitivant neutilizat în Vest și nu s-a utilizat un altul folosit acolo. Tot spre deosebire de Vestul

european atelierele românești nu au utilizat niciodată, la siccavareea uleiului de in, tehnologia consemnată în mult discutatul manuscris al lui De Mayer și practicată încă în secolele XVI—XVII, tehnologie în care uleiul de in era expus la soare, în recipienți de plumb, materialul pereților acționind el însuși ca un catalizator al polimerizării.

La români, siccavarea la căld., în prezența compușilor chimici ai metalelor grele de care am amintit anterior prevedea uimătoarele faze. Se amestecau minii — cu sau fără litargă — și uleiul de in amestecul să încălzea, la foc domol, sub agitare continuă cu o ba-ghetă de lemn pină, după cum spune un manuscris [8], „la fierbe”. Spre deosebire de unele ateliere venetiene ale secolului XV și a celor ale lui Van Eyck sau Antonello din Messina [14bis], în care proporția de litargă introdusă putea ajunge peste 20%, în atelierele românești ale evului median — și mai târziu — proporția respectivă nu a depășit niciodată 8%. De asemenea în atelierele din aria românească, zăchitii siccavani nu se introduceau atunci cînd uleiul începea să fierbă, ci încă de la începere ca încălzirii acestuia. Siccavarea era considerată terminată atunci cînd o picătură din materialul cald, fierbată cu degetul, în palnă, spuma. Dacă, la acest test, nu apărea spuma respectivă, fierberea se continua, după un timp, efectuindu-se o nouă testare.

După terminarea operației și îndepărțirea sursei de căldură, în cazul uleiului destinat realizării vînătorii verniuri, îl se efectua o filătare (îndepărțarea mușcărilor sau a suspensiilor mecanice aduse de găuriile de aer) printr-o pînză deasă și curată și, în prealabil, se adăuga sulfatul de zinc.¹

*6. Uleiul de in folosit în siccavăriile efectuate în atelierele de pictură și artizanat medieval românești trebuia să îndeplinească unele *caractere* minime care, încori apar în recomandările din erminii sau din mîsceleme, altele nu sunt menționate. Această situație arată că și nici chiar în pictura, mîcile diferențe în compoziție ale diferitelor uleiuri nu aveau decât o influență foarte redusă, și ales dacă siccavarea se efectua cu ajutorul unor agenți chimici de siccavare. Vagile condiții de calitate care apar uneori sunt de tipul: „... ulei de in curat, din Europa, vechiu...” [8], [12], „ulei curat, din Europa...” sau pur și simplu: „... ulei crud...” [12], și/că nescicativ, ceea ce de fapt, nici nu era necesar să fie spus. Prin faptul că, similar cu practica atomită [9], [10], rîsa [13] și vest-europeană [1], [2], [3], [8], [11] se obținea prin presare la rece, materialul era aproape incolor, foarte fluid, conținea cca mai redusă cantitate de impurități și nu se întârcea prea puternic, la rece [5]. Astfel, unele condiții de calitate care nu erau în recomandările manuscriselor românești, condiții importante pentru folosirea verniurilor și culorilor de ulei erau... îndeplinite, de fapt.*

La acest capitol, trebuie remarcat că, într-o faimoasă erminie de la Athos [15] nu apare nici o precizare referitoare la calitatea semințelor și în cînd care se obținea uleiul, în timp ce într-o altă [10] se spune că „uleiul trebuie să fie... ulei bun, adică firesc din sămîntă de in bun, să nu aibă alături..., fălt material gras”. Prevederile referitoare la faptul că uleiul de in folosit nu trebuie să fie amestecat cu un alt material gras erau respectate și de pictori români deși nu apar în erminii sau mîsceleme. El îndepărta impuritățile din semințele de in, le „alegează” — înseamnă de a fi introduce în „oloiniță-presă” — și curățău cu ingrijire recipienții în care vehiculau sau păstrau uleiul „crud”. Nu a ajuns pină la noi nici o indicație referitoare la faptul că, astfel cum se proceda în Vest sau în aria rusească [13], uleiul de in să fi fost purificat prin spălare cu apă sau prin trecere peste unii adsorbenți (pulbere de oase arse, ceruză, var, piatră ponce etc.) [4].

În siccavarea la care erau folosiți compușii chimici *siccavani*, se remarcă faptul că:

— La „fierbere”, adică în cursul procesului chimic de siccavare;

Toldeaua se folosea miniu („miniu”). Refeiitor la proporțiile în care era introdus în rețetă, unele manuscrise fac recomandarea mai vagă: „...că să nu roșească” /29/, /39/. Prin această recomandare se semnala că o cantitate prea mare, mărește deranjant viteza de reacție, făcînd-o mai greu de controlat și stăpinit, putind conduce la o siccavare prea avansată în care materialul obținut să nu corespundă exigențelor vernisăril, „întunecind toate culorile”, „uscinduse prea repede și suferind contracșii brusă și mari care ar dăuna stratului pictural (fisuri, crăciunuri, exfolieri etc.). Pe de altă parte, miniu fiind el însuși un pigment, lăsat în cazul verniurilor, introdus, într-o cantitate prea mare, ar colora, în roșu, prea puternic, culoarea verniului la care ar fi fost folosit uleiul, deranjind jenant culorile și acordurile de culoare realizate de pictor. În alte recomandări, proporția, raportată la cantitatea de ulei de in prelucrată într-o șarje, ajunge pină la 25% /21/. Dar textul respectiv este o compilație recentă, din decenii trecut.

— Atunci cînd se introducea și litargă („smalț galben”), proporția era de 5—14%. În general, în uleiurile de in destinate a fi, după siccavare, folosite la realizarea unor verniuri de ulei proporția era mai mică.

— Dacă se introducea și sulfat de zinc natural, proporția respectivă era de cca 4%. Compușul chimic respectiv apărea, toldeaua, alături de ceilalți compoziții (miniu și litargă).

— În cazul în care uleiul de în sicitivat cu compușii chimici amintiți anterior era folosit la realizarea unor *paste adezive* („gulifară” sau „mixtion”) folosite la *auriri*, în compoziția pastei respective se mai introduceau 1–3 compoziții, fiecare având o funcție precisă. Cu funcție sica-
tivantă erau acetatul de cupru („grîșpan”) și ceruza („făioară”) iar cu funcție de colorant — pentru a vira interesat, prin transluciditate, culoarea foilei de aur — atât cele două amintite anterior cit și un ocră /21/, 29/, 30 ,/31e/.

Referitor la *conducerea* procesului de sicitivare, se remarcă:

— La sicitivarea cu ajutorul *radiației solare*:

— Se efectua în zilele călduroase și senine („cind va fi soarele fierbinte tare” /25/ sau „cind va fi soarele mai fierbinte” /21/).

— Operația dura cca. 40 zile, cu mențiune a cărui, pe întregul parcurs al sicitivării, trebuie urmărită creșterea viscozității — după cum s-a mai remarcat anterior — tradiția tehnică românească, ca și cea atonită, înregistrând că „sunt unele uleiuri care fierb degrabă iar altele zăbovesc” /21/, /30 .

Atenția care se acorda desfășurării sicitivării numai pînă se atingea un asemenea grad de polimerizare a uleiului de în — controlat prin variația viscozității sale — este justificată și prin faptul că un ulei sicitivat prea mult și care devinea prea viscos, atunci cînd se introduceau ceci împreună cu pastele adezive folosite la auriri, fie a verniurilor, fie, în sfîrșit, a colorilor — putea fi manipulat mai greu în timpul pictării. În acest sens, un text vechi românesc se exprimă astfel: „cind le pui amestecările (componenții de rețetă), se face prea gros și cind le dai, la icoane, nu poți să-l întinzi și să scurgă” /8/. O alta sursă, mult mai nouă, dar care aduce unele cecouri ale bătrînei tradiții tehnice a atelierelor medievale românești, spune: „... că dacă se va închega prea mult, ... , cind îl vei amesteca cu altceva, se va face prea gros, iar cind vei vrea să-l întinzi... nu vei putea să-l întinzi...” /21/.

— În general, în timpul sicitivării, nu trebuia să scăde volumul uleiului mai mult de jumătate /21/.

În ceea ce privește *dofafia* utilizată la sicitivări:

— La sicitivarea prin „fierbere la soare”, după cum s-a mai spus, se folosea un vas ceramic smălțuit sau unul metalic cositorit, cu diametrul disproportionat de mare față de înălțime.

— La sicitivarea cu *agenți de sicitivare*:

— Se lucra într-o „oală smălțuită” /21/, /29/, /30/ sau într-un vas metalic cositorit.

— Încălzirea se efectua lent, timp de 3–4 ore /30/, „nu la foc iute” /8/, „în spuză fierbinte” /29/, /30/, „în spuză de foc” sau în „spuză iute” /21/, sub continuă amestecare cu o vergea de lemn pînă ce începea „să îngrească” ... dar nu tocmai de tot ...” /30/. Motivarea evitării întințucării culorii uleiului de în sicitivat este aceeași cu cea pe care am dat-o anterior.

— *Controlul* sfîrșitului sicitivării se efectua freeind cu degetul, în podul palmei, o picătură din uleiul sicitivat. Dacă spuma, se considera sicitivarea terminată /21/, /30/.

— Nu se impingea reacția de polimerizare a uleiului prea departe (control: întunecarea culorii lui) pentru că, spune un manuscris, „să nu-l fierbi pînă se va îngriji, că atunci nu e bun pentru vîpă, el îdechise, că le întunecă față” (cazul verniurilor și a colorilor de ulei).

— În cazul în care uleiul de în astfel sicitivat era utilizat la prepararea unui verniu, și la paste adezive folosite la auriri sau ca impregnant, după sicitivare, se filtra uleiul printre „pinză curată și deasă” /30/.

— La uleiul de în sicitivat folosit la realizarea unci paste adezive pentru auriri în *pictura murală* („gulifară”), înainte de a fi introdus în rețeta respectivă, el mai era conservat ca atare, încă o lună, pentru ca „să se îngroașe” /30/, adică se continuă sicitivarea, la rece și cu o viteză apreciabil redusă.

BIBLIOGRAFIE

1 Armenini Giovanni Battista, *De veri precetti della pittura*, Ravenna, 1886.

2 Bardwell Thomas, *The Practice of Painting*, London, 1756.

3 Berger Ernst, *Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Maltechnik*, München, 1912.

4 Cennini Cennino, *Il libro dell'arta*, Padova, 1398.

5 Doerner Max, *Malfmaterial und seine Verwendung im Bilde*, Stuttgart 1941.

6 Eastlake Charles Lock, *Materials for a History of Oil Painting*, London, 1847.

7 Eibner Alexander, *Entwicklung und Werkstoffe der Wandmalerei vom Altertum bis zur Neuzeit*, München, 1988.

8 Elsum John, *The Art of Painting after the Italian Manner*, London, 1704.

9 Dionisie, din Furnă Carțe de pictură, București, 1979

- 10 Grecu Vasile, *Cărți de pictură, bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936 (manuscrisul grec Nr. 35, Atena).
- 11 Harley R. D., *Artists' Pigments*, London, 1971.
- 12 Heraclius, *De coloribus et artibus romanorum (sec. X)*.
- 13 Jaxtheimer Bodo W., *Die Olmalerei*, München, 1971.
- 14 Kiplik D. I., *Tehnica jivopisi masterov*, Moskva-Leningrad, 1951.
- 14 de Langlais Xavier, *La technique de la peinture à L'huile*, Paris, 1959.
- 15 Mayer Ralph, *The Artist's Handbook of Materials and Techniques*, London, 1973.
- 16 Mihalcu Mihail, *Techniken und Materialen der rumänischen Wandmalerei*, XII-e Arbeitstagung der A.T.M., Nürnberg, 1981.
- 17 Mihalcu Mihail și Drăgănoiu Mihaela, *Les erminies — les „livres” de peinture roumain, tomaignages écrits uniques pour l'histoire de la science*, Al 16 Congres International pentru Istoria Științei, București, sept. 1981.
- 18 Mihalcu Mihail, *Valori medievale românești*, București, 1984.
- 19 Vasari Giorgiu, *La vite de*piu acclentati pittori scultori ed architetti*, Bologna, 1568.
- 20 * * *Iconografia. Arta de a zugrăvi biserici și icone bisericești*, București, 1891.
- 21 * * *Ermilia picturii bizantine* (text îndreptat și completat de C. Săndulescu-Verna), Timișoara, 1979.
- 22 MSS. rom. 1127 (Bibl. Academiei).
- 23 MSS. rom. 1293 (Bibl. Academiei).
- 24 MSS. rom. 1555 (Arhivele Statului, București).
- 25 MSS. rom. 1795 (Bibl. Academiei).
- 26 MSS. rom. 1808 (Bibl. Academiei).
- 27 MSS. rom. 1825 (Bibl. Academiei).
- 28 MSS. rom. 2001 (Bibl. Academiei).
- 29 MSS. rom. 2151 (Bibl. Academiei).
- 30 MSS. rom. 5759 (Bibl. Academiei).
- 31 Principali informatori din teren: a. Ilie Poienaru II din Laz, jud. Alba (88 ani) (1971), b. Gheorghe Feur—Clopotaru (49 ani) (1970) din com. Nicula, jud. Cluj, c. Nicolae Suciu (66 ani) (1988) din com. Cincu, jud. Brașov, d. Veniamin Acojocăriței (76 ani) (1988), e. arhim. Theodor Varahil Moraru din Piatra Neamț, jud. Neamț (72 ani) (1985), f. ier. ieronim Codlea (51 ani) (1988) de la M-reia Simbăta, jud. Sibiu, g. Laurențiu Cozmescu (77 ani) (1988) din satul Cotmeana, jud. Argeș.

www.dacoromanica.ro

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

MĂRTURII ALE UNUI PARTICIPANT LA CONFERINȚA ROMÂNO-SOVIETICĂ DE LA VIENA (1924) (I)

Conferința româno-sovietică de la Viena din martie—aprilie 1924 a fost multă vreme în istoriografia română un subiect „tabu” datorită problemelor care s-au ridicat în cadrul ei precum și impactului care l-a avut în ilegalizarea partidului comunist.

Conferința a fost momentul cel mai important al etapei de debut a relațiilor româno-sovietice cind după repetitive contacte diplomatice la Copenhaga, Geneva, Varșovia, Haga s-a încercat rezolvarea problemelor în litigiu dintre cele două state printr-o reuniune internațională, eșecul ei însemnând din punct de vedere sovietic episodul Tatar-Bunar și crearea Republicii Sovietice Autonome Moldovenenești la est de Nistru.

Istoricii români după 1944 fie că au evitat să o amintească, fie că au tratat-o superficial și tendențios în funcție de „indicatiile” primite de la forurile superioare de partid.

Singura lucrare care prezintă pe larg desfășurarea Conferinței și documentele ei este *România după marea unire*, vol. II p. 1037–1055 a „cenzorilor” ai fostei secții de propagandă Mușat și Ardeleanu.

În efortul pe care istoriografia română, în noile condiții istorice de după decembrie 1989, va trebui să-l facă pentru elucidarea unor „pete albe” din istoria noastră contemporană, de a evalua rolul fostului partid comunist în viața politică românească, publicarea unor documente și mărturii din epocă devine de stringentă actualitate. În spiritul celor afirmate supunem astăzi atenției cititorilor memorile unui participant român la Conferința de la Viena din 1924 Gherman Pântea, fost președinte al Comitetului Central al Ostașilor Moldoveni care în 1917 a convocat Congresul Militar ce a hotărât autonomia Basarabiei care ales Sfatul Țării organul care ulterior a hotărât în martie 1918 unirea provinciei cu România.

Memoriile se află la Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga” donate de fostul director al Institutului acad. Andrei Oțetea care le-a primit de la autorul lor. Sunt 36 de file dactilografiate ce cuprind aspecte legate de originile Conferinței și de desfășurarea ei propriu-zisă.

Sunt interesante amintirile autorului despre întîlnirile sale ce au precedat Conferința cu doctorul Rakovski, fostul conducător al social-deinocrațici române din perioada antebelică devenit colaborator apropiat al lui Lenin, unul din conducătorii Internaționalei Comuniste, marginalizat politic de Stalin și trimis ambasador sovietic la Paris.

Memoriile oferă și alte date privind atmosfera din timpul Conferinței, contacte particolare ale delegațiilor române și sovietică menite să întregescă imaginea despre această întîlnire internațională unde pozițiile celor două părți au fost de la început ireconciliabile în privința problemei de fond a recunoașterii apartenenței de drept a Basarabiei la statul Român.

Aceasta a făcut ca după ce părțile români și sovietică și-au expus pozițiile prin intervențiile conducătorilor delegațiilor, Conferința să fie suspendată, normalizarea relațiilor dintre cele două țări fiind amînată un deceniu iar problema recunoașterii Basarabiei ca provincie românească nefiind obținută niciodată din partea sovietică.

Trebue relevat că deși scrise după mulți ani de la desfășurarea lor memorile își păstrează valoarea, unele inadvertențe nefiind în măsură să le scadă din autenticitate.

Autorul se mărginește să prezinte faptele care le-a trăit făcind puține considerații pe marginea lor.

Scriind acest text într-o perioadă cind România era sub regim communist este explicabil că autorul evită să arate și poziția partidului comunist față de această Conferință.

Am păstrat pentru autenticitate grafia autorului inclusiv în privința numelor proprii ale diplomaților sovietici precum și o serie de erori (nume, ani) unele din cauza dactilografiei pe care le-am corectat în notele care însoțesc textul și care ne aparțin.

Mihai Oprîșescu

CONFERINȚA RUSO-ROMÂNĂ DE LA VIENA DIN MARTIE – APRILIE 1924

(Mărturiile unui participant)

Conferința Ruso-Română de la Viena din Martie-Aprilie 1924 s-a întrunit în scopul reglementării pe cale diplomatică a problemelor litigioase dintre Uniunea Sovietică și România.

Intrunirea acestei conferințe a fost urmarea firească a următoarelor trei evenimente:

1. În cursul lunei Mai 1922, fostul prim ministru al României Ion Brătianu și I. G. Duca fostul ministru de externe, s-au întâlnit la Geneva, cu prilejul unei conferințe cu caracter internațional,¹ cu Cicerin, fostul ministru de externe al Uniunii Sovietice.

În cursul unei discuții dintre acești trei bărbați de Stat, Cicerin a dat de înțeles că Uniunea Sovietică este gata să recunoască alipirea teritoriului dintre Prut și Nistru la România, în schimbul unor avantajuri de ordin economic și politic.

2. Întâlnirea din vara anului 1923, de la Paris, dintre autorul acestor rânduri și Doctorul Racovschi, ambasadorul în acea vreme al Uniunii Sovietice în Capitala Franței².

Această întâlnire a avut loc în urma mandatului care mi-a fost încredințat mie de către Ion Brătianu, primul ministru al Tării din aceea vreme și întrucât am credința că faptele legate de această întâlnire pot prezenta interes, îmi voi lua îngăduință să insist asupra unora din ele, bineînțeles atât cit permit limitele subiectului de față.

Se știe că doctorul Racovschi conducea la Paris, în calitatea sa de ambasador al U.R.S.S., o violentă campanie de presă, în legătură cu Unirea Basarabiei cu România, care ne face mult rău în fața aliaților care recunoscuseră actul unirii³.

La începutul verii anului 1923 am fost chemat de I. G. Duca ministrul de externe, care mi-a spus că Doctorul Racovschi ne face mare rău în străinătate, atacind legalitatea Sfatului Tării și afirmind că acest organ nu a reprezentat poporul basarabean.

„Noi știm, mi-a spus I.G. Duca, că Dumneata ai organizat Comitetul Central al Ostașilor Moldoveni; că ai fost președintele acestui Comitet și că ai convocat Congresul Militar la 20 Octombrie 1917, care a declarat autonomia Basarabiei și a ales Sfatul Tării”⁴.

„Am dori ca toate aceste lucruri să le știe și Doctorul Racovschi, căci poate el este de bună credință, dar a fost informat gresit de către dușmanii neamului nostru”.

„Atât Domnul Ion Brătianu cît și eu, mi-a spus I.G. Duca credem că acest lucru îl poți face Dumneata, dat fiind rolul important pe care l-ai avut în timpul revoluției”.

În continuare, I. G. Duca, mi-a spus că aranjase prin Victor Antonescu, ambasadorul nostru de la Paris⁵, întâlnirea mea cu Doctorul Racovschi și că Ion Brătianu mă roagă, să-i reamintesc Doctorului Racovschi că el l-a eliberat din închisoare în luna Mai 1917 și i-a aprobat să plece în U.R.S.S.

Am acceptat misiunea încredințată de către primul ministru și am plecat la Paris, luind cu mine procesele-verbale originale, redactate în limba rusă, ale Comitetului Central Ostașesc Moldovenesc din care reiese, în mod evident, că acest Comitet a organizat și conducea toată mișcarea revoluționară și națională din Basarabia în anul 1917, precum și Procesul-Verbal al marelui Congres Militar Moldovenesc din 20–27 Octombrie 1917, care a declarat autonomia Basarabiei și ales Sfatul Tării.

Ajuns la Paris, am fost întâmpinat la gară de către Victor Antonescu, ambasadorul nostru, care mi-a comunicat că Doctorul Racovschi mă va primi în aceeași zi la ora 11 dimineața, la ambasada sovietică.

La ora hotărâtă, am fost introdus la Doctorul Racovschi, căruia i-am făcut cunoscut înșărcinarea pe care o aveam de la Ion Brătianu, arătându-i că atacurile prin presa franceză la adresa Tării noastre, a produs legitime nemulțumiri în opinia publică română.

Continuând con vorbirea cu Doctorul Racovschi i-am arătat că afirmația cuprinsă în atacurile presei franceze la adresa Tării noastre, potrivit căreia organul care a votat unirea, adică Sfatul Tării, nu reprezenta voînța poporului basarabean, nu rezistă la o examinare serioasă a faptelor.

, „Pentru a dovedi că Sfatul Țării reprezenta realmente voința poporului din ținutul cuprins între Prut și Nistru, i-am spus eu, v-am adus toate procesele-verbale, precum și toate documentele referitoare la actul unirii, din care reiese în mod evident că mișcarea noastră din Basarabia a avut un caracter numai național ci și revoluționar, precum și faptul că toate hotărârilile noastre au fost luate pe cale revoluționară”.

Am arătat de asemenea, Doctorului Racovschi că marele Congres Militar a fost ținut în urma sugestiei dată de marele Lenin, delegației ostașilor moldoveni, din care făceam și eu parte, care ne-a sfătuit să convocăm Congresul peste capul lui KERENSCHI, primul ministru al Rusiei din acea vreme.

, „Am incredere în Dv., Domnule ambasador, și de aceea vă las toate actele și documentele spre a le putea studia în liniste și a vă forma o convingere personală”, i-am spus Doctorului Racovschi în momentul plecării mele.

După trei zile am fost primit din nou de Doctorul Racovschi care mi-a înapoiat toate actele și documentele, spunându-mi că le-a studiat și că și-a format convingerea că organizațiile noastre militare au acționat în mod revoluționar și că organul nostru Sfatul Țării, a reprezentat într-adevăr voința poporului basarabean.

Încheiere Doctorul Racovschi mi-a declarat că el va lua măsuri, pe proprie răspundere, ca să inceteze campania de presă împotriva României, ceea ce s-a și întîmplat, și că va stăru pe lîngă Lenin și Cicerin să recunoască actul unirii și Cicerin să recunoască actul unirii Basarabiei cu România.

Însă această recunoaștere nu s-a tradus în fapt pentru motivele pe care mi le-a arătat în mod confidențial Solschi, șeful presei delegației sovietice, în ziua sosirii mele la Viena spre a lua parte la Conferința Ruso-Română.

Despre această conversație cu caracter particular, pe care am avut-o cu Solschi, voi vorbi în paginile care urmează.

3. Declarația delegației sovietice, din vara anului 1923, de la Tiraspol (Transnistria), unde se întîlnau delegații Uniunii Sovietice și ai României, într-o comisie mixtă, în scopul soluționării incidentelor de frontieră.

Intr-una din aceste ședințe, delegația sovietică a declarat că Uniunea Sovietică dorește să se ajungă la o conferință Soviato-Română, în scopul reglementării tuturor chestiunilor în litigiu dintre Uniunea Sovietică și România⁶.

Delegația română a comunicat imediat guvernului nostru dorința guvernului sovietic. Guvernul român a consimțit să participe la această conferință, ca stat suveran, cu intențiile cele mai sincere de a contribui la rezolvarea tuturor litigiilor dintre Uniunea Sovietică și România, România, avind la est însă ca frontieră Nistrul, care fusese recunoscută la 28 Octombrie 1920 de către marile puteri ale lumii, ca: Anglia, Franța, Italia, și Japonia. Se știe că Statele Unite ale Americii s-au retras de la această conferință în urma unui conflict cu Franța⁷.

Este lesne de înțeles că guvernul sovietic cunoștea, atunci cind făcuse propunerea acestei conferințe, punctul de vedere al Guvernului român care considera, pe bună dreptate, chestiunea Basarabiei ca definitiv rezolvată în urma recunoașterii de către marile puteri, din Octombrie 1920, a frontierei Nistru astfel după cum am arătat mai sus.

Conferința de la Viena s-a deschis oficial Vineri 28 Martie 1924, însă atât delegația sovietică cît și cea română au sosit la Viena între 20—25 Martie, în care timp au avut loc o serie de întrevăderi neoficiale între conducătorii ambelor delegații, la care au participat din partea sovietică Ustinov, secretarul ambasadei sovietice de la Berlin, iar din partea delegației române Doctorul Cazacu sau autorul acestor mărturii.

Deși aceste întrevăderi s-au desfășurat într-o atmosferă de politețe și amabilitate, totuși sovieticii n-au lăsat sub nici o formă să se întrevadă intenția lor de a pune în discuție problemele de frontieră, pe care guvernul român le considera definitiv statormicite prin actul recunoașterii de către marile puteri, din Octombrie 1924⁸, a alipirii Basarabiei la România.

Înainte de deschiderea oficială a Conferinței, cu prilejul unei luări de contact, delegația sovietică și cea română s-au înțeles să prezinte ședințele pe rînd și întrucât Crestinschi, șeful delegației sovietice avea rangul de ambasador pe cind conducătorul delegației noastre, Langa Rășcanu, numai pe acel de ministru plenipotențiar, s-a căzut de acord ca ședința de deschidere a conferinței să fie prezidată de șeful delegației sovietice.

Delegația sovietică era compusă din: Crestinschi, ambasador al U.R.S.S. la Berlin, conducător al delegației ; Serebreacov, ministru adjunct la ministerul afacerilor interne; Levițchi, ambasadorul sovietic din Austria; Lorent, ambasadorul sovietic de la Covno⁹, precum și mai mulți consilieri politici și economici iar delegația română avea următoarea componență; Langa Rășcanu, ministru plenipotențiar, conducător: Mircea Djuvara, profesor la Facultatea de Drept din București iar ca reprezentanți ai provinciei dintre Prut și Nistru, realipită la România, Doctorul Cazacu, Anton Crihan și subsemnatul. Trebuie să menționez că Anton Crihan nu a participat la această conferință fiind plecat la Paris.

La această conferință au mai asistat și ziairiști sovietici și români.

În ziua sosirii mele la Viena, în Martie, 1924, am fost vizitat de Solschi, șeful presei delegației sovietice, care venise să-mi facă o comunicare cu caracter confidențial din partea Doctorului Racovschi, pe care îl cunoșusem personal și avusesem cu el cîteva întrevederi, în anul 1923, la Paris unde se găsea în calitate de ambasador al U.R.S.S. astfel după cum am arătat în prima pagină a acestor memorii.

Doctorul Racovschi mi-a comunicat, prin Solschi, că îl convinse că pe Lenin cît și pe Cicerin să recunoască Unirea Basarabiei cu România dar că, Guvernul Român tărgănd sub diferite prețe fixarea datei conferinței respective, între timp a survenit moartea lui Lenin din Ianuarie 1924, iar Stalin, succesorul său, a dat indicații delegației sovietice să ceară plebiscitul la conferință.

Sfatul pe care mi l-a transmis Doctorul Racovschi era ca să acceptăm plebiscitul.

La începerea ședinței Crestinschi, șeful delegației sovietice, probabil pentru a surprinde delegația română, a propus și următoarea ordine de zi:

1. Chestiuni teritoriale
2. Chestiuni Financiare și Economice.
3. Chestiuni juridice și politice.

Imediat după ce Crestinschi a propus ordinea de zi, șeful delegației române Langa Răășcanu, la sugestia mea, a cerut suspendarea ședinței iar după o consfătuire care a durat mai mult de o oră, a dat citire declarației delegației noastre, prin care se arăta că în principiu suntem de acord cu ordinea de zi propusă, cu excepția punctului 1 care se referea la chestiuni teritoriale.

În această declarație se arăta că guvernul român cere recunoașterea formală și anticipată a Nistrului, drept graniță intre România și Uniunea Sovietică și că însăși prezența delegației sovietice la această conferință implică recunoașterea acestei granițe, deoarece Uniunea Sovietică stia în mod cert că punerea în discuție a acestei chestiuni este inadmisibilă pentru Statul Român.

Mai departe se arată că declarațiile făcute de Cicerin, ministrul afacerilor externe al Uniunii Sovietice, în Mai 1922 la Geneva, precum și tratativele care avuseseră loc între comisia noastră și cea sovietică la Tiraspol, în vara anului 1923, îndreptăreau delegația noastră să credă că Uniunea Sovietică nu se va opune la recunoașterea Unirii Basarabiei cu România.

În continuare, în această declarație se mai arată că delegația română este gata să facă cele mai largi concesiuni Uniunii Sovietice, în scopul de a se putea ajunge la o înțelegere durabilă și la stabilirea de raporturi de amicitie intre țara noastră și Uniunea Sovietică, subliniindu-se însă că întreaga răspundere a readucerii în discuție a chestiunii frontierelor va reveni guvernului Uniunii Sovietice, deoarece această chestiune periclităzează însăși soarta conferinței și împiedică stabilirea de raporturi normale intre statul nostru și Uniunea Sovietică.

Delegația sovietică a fost foarte surprinsă de această declarație a delegației noastre, care le-a dejucat planul lor de a fi primii care să expună punctul de vedere sovietic asupra chestiunii Basarabiei.

Intenția delegației sovietice era, ca după căderea de acord asupra ordinei de zi, propusă de ei, să se amine lucrările conferinței timp de cîteva zile, după care, la prima ședință să poată declara că Uniunea Sovietică nu recunoaște Unirea Basarabiei cu România, cum de altfel și a și întîmplat în ziua de Vineri 28 Martie 1924, cind delegația sovietică a dat citire următoarei declarații:

„Guvernul Uniunii Sovietice și acel al Ucrainiei Sovietice ce n-au consumat niciodată la alipirea Basarabiei cu România”.

„Guvernul Uniunii Republicelor Socialiste Sovietice privește ocuparea Basarabiei de către trupele române, care durează din anul 1918, ca o anexare cu forța și acestui finit”.

„Argumentele guvernului român că Basarabia a aparținut înainte României și că a fost luată de Rusia în anul 1812, nu sunt juste, precum nu este just nici argumentul că unirea Basarabiei cu România, în anul 1918, reprezintă un act de realipire a Basarabiei la România”.

„Basarabia nu a aparținut niciodată României”.

„Acest ținut a fost smuls Turciei și alipit de Rusia în Mai 1812, pe cind România s-a format cîteva decenii mai tîrziu”.

„Cind guvernul român a trimis în 1918 trupe în Basarabia, populația din acest ținut a fost înștiințată că intrarea trupelor române este vremelnică și că soldații români vor fi retrăși”

„Afară de acestea, consulul italian de la Odessa, din vremea aceea, a înștiințat pe șefii trupelor revoluționare ruse că intrarea trupelor române în Basarabia nu are un caracter politic și are drept scop asigurarea alimentării trupelor române și ruse, precum și a populației civile”.

„În fine, primul ministru român Generalul Averescu a semnat în luna Martie, 1918, cu Doctorul Racovschi reprezentantul guvernului sovietic, o convenție prin care guvernul român se obligă să evacueze Basarabia în decursul a două luni”.

„Guvernul sovietic poate ține seama numai de dreptul de autodeterminare al popoarelor și nicidcum de oarecare drepturi istorice, cind este vorba să stabilească relații cu statele vecine”.

„Guvernul Sovietic este deci de părere că populația basarabeană să hotărască singură dacă vrea să rămînă sau să se despartă de Uniunea Republicelor Socialiste Sovietice și să se alienească de România sau, în fine, dacă preferă să se organizeze *ca un stat suveran și independent*”.

„Guvernul român a încercat să dovedească că Basarabia și-a exprimat deja voința și că problema alipirii Basarabiei la România a fost rezolvată prin hotărîrea Sfatului Țării din 27 Noiembrie 1918”.

„Astfel de hotărîri n-au însă putere de drept și Sfatul Țării, din cauza caracterului său, nu a avut nici un drept să hotărască asupra unei chestiuni atât de importantă, deoarece a fost convocat numai pentru administrarea vremelnică, pînă la convocarea Constituantei Basarabene”.

„Din 162 membri au luat parte numai 46 la hotărîrea chestiunii alipirii necondiționate a Basarabiei la România”.

„Nu s-a procedat prin vot”.

„Mulți membri au protestat în contra acestei hotărîri și cum guvernul român își dădea perfect seama că această hotărîre pe care o dorea nu putea să fie acceptată într-o ședință normală, a dizolvat Sfatul Țării în aceeași noapte în care s-a luat această hotărîre”.

„Pe lîngă acestea, hotărîrea s-a luat *sub domnia trupelor române de ocupație și a teroarei militare*”.

„Chișinăul era plin de trupe române, localul Sfatului Țării era înconjurat de trupe, în localul Sfatului Țării erau trupe”.

„În consecință e clar că Uniunea Sovietică nu poate primi hotărîrea de mai sus, ca o expresie a voinței populației”.

„Guvernul sovietic crede deci necesar ca populația Basarabiei să expime prin plebiscit, garantîndu-se toată libertatea, voința sa”.

„În sfîrșit, tratatul semnat la Paris la 28 Octombrie 1920, în absența Rusiei și a Ucrainei, între România și Puterile Întelegerii, privitor la alipirea Basarabiei la România, nu are, după părerea Uniunii Sovietice, o importanță de drept”.

„Guvernul sovietic a protestat la timp împotriva declarației României privitoare la alipirea Basarabiei precum și în contra convenției de la Paris”.

„Guvernul sovietic menține punctul său de vedere și protestează și acum”.

„Fidel principiilor sale pacifice cari au avut ca urmare restabilirea legăturilor de prietenie cu celelalte state, afară de România, guvernul sovietic urmărește o rezolvare pașnică și prietenească a tuturor chestiunilor în litigiul dintre guvernul sovietic și cel român”.

„De aceea, guvernul sovietic menține punctul său de vedere că chestiunea Basarabiei trebuie să fie rezolvată printr-un vot al populației organizat de principii de drept și anume prin plebiscit”.

„Guvernul Uniunii Republicelor Socialiste Sovietice nu stă pe punctul de vedere al Guvernului Țarist privitor la drepturile istorice moștenite”.

„Guvernul sovietic nu are tendința să păstreze cu orice preț Basarabia în Uniunea Sovietică; are însă motive serioase să credă că majoritatea populației basarabene simte ca o povară alipirea sa de România”.

„De aceea guvernul sovietic cere instituirea unui plebiscit”.

„Dacă guvernul român ar fi convins de contrariu și ar fi încredințat că majoritatea sdrobitoare a populației basarabene dorește în mod sincer să aparțină României, atunci guvernul român nu ar avea nici un motiv să ocolească propunerea de plebiscit”.

„Deligația sovietică a sperat deci că poate propune în ședința viitoare plebiscitul și că această propunere nu va întâmpina nici o rezistență din partea delegației române”.

„Această speranță nu s-a înfăptuit căci delegația română a refuzat să discute chestiunea Basarabiei și prin aceasta a refuzat și plebiscitul”.

„Accasta înseamnă însă, după părerea noastră, că guvernul român recunoaște că deține cu sila în puterea sa Basarabia, în contra stării de spirit cunoscută a populației basarabene”.

„Față de această situație, delegația sovietică este silită să declare încă odată, în mod categoric, că Guvernul Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice nu a aprobat și nu aprobă alipirea Basarabiei la România și protestează în mod hotărît contra acestei anexiuni”.

Delegația română luid cunoștință de declarația delegației sovietice, în ședința de Luni 31 Martie 1924, a dat răspunsul său prin glasul președintelui Langa Rășcanu, care a arătat că nu s-a așteptat la declarațiile făcute de partea sovietică privitoare la Basarabia, cu atât mai mult, cu cît delegația română fișase, în prima ședință, limitele unor tratative posibile și utile.

În continuare, Langa Rășcanu a arătat că dacă guvernul român ar fi dat crezare un singur moment informațiilor care i-au parvenit, în mod indirect din izvor sovietic, privitoare la problema unui plebiscit în Basarabia, ar fi refuzat să trimítă delegația pentru a începe negocieri pe această bază.

Langa Rășcanu și-a dezvoltat apoi cuvintarea arătând că speră că delegația sovietică va binevoi să renunte la punctul său de vedere privitor la chestiunea plebiscitului, evitându-se astfel un obstacol de neînvins la dorința sinceră a guvernului român de a ajunge la o înțelegere amicală.

Continuind, Langa Rășcanu a arătat că delegația română crede de datoria sa, ca în interesul unei înțelegeri, să se oprească asupra cîtorva chestiuni cuprinse în declarațiile pe care partea sovietică o făcuse în ședința de Vineri 28 Martie 1924.

Prima chestiune asupra căreia s-a oprit Langa Rășcanu a fost aceea a erorilor istorice.

În această ordine de idei, Langa Rășcanu a arătat că delegația română constată existența unor erori cu caracter istoric cuprinse în declarația delegației sovietice, care au nevoie să fie rectificate. În continuare, Langa Rășcanu a arătat că delegația noastră, a fost foarte surprinsă să audă că Basarabia a fost luată în anul 1812 de către guvernul țarist de la imperiul otoman și nu de la principatul Moldovei, care luase ființă de cîteva secole și se întindea de la începutul înființării sale, spre răsărit pînă la Nistru care i-a fost hotărît timp de mai bine de jumătate mileniu.

Langa Rășcanu a insistat și asupra faptului că Imperiul otoman nu exercitase niciodată asupra Moldovei decît dreptul de suzeranitate, fapt care implică că nu avea nici un drept să înstrăincze o parte din trupul Moldovei, adăugind că delegația noastră nu a fost mai puțin surprinsă constatînd că guvernul sovietic și-a însușit teza țaristă, care susținea că ar fi eliberat populația moldovenească din Basarabia, punînd-o sub greutatea sceptrului său.

În continuare, șeful delegației române a arătat conferinței adevărul istoric și anume că Basarabia a fost răpită Moldovei de către guvernul țarist în 1812, violînd suveranitatea principatului Moldovei cu consimămintul înalțului Padishah desigur acest teritoriu dintre Prut și Nistru a fost și este locuit de către o masă compactă de români, astfel după cum este și în Valahia și în Transilvania.

Mai departe, șeful delegației române a arătat că Moldova a fost în anul 1812 victimă politicii imperialiste a țărilor și să acest principat s-a unit în anul 1859, din propria lui voîntă, cu principatul Munteniei, pentru a forma o singură reprezentanță politică a tuturor românilor din România modernă.

Asupra obiecționei făcută de delegația sovietică că denumirea de România nu exista în timpul anexării Basarabiei în anul 1812 de către guvernul țarist, președintele delegației române a arătat că această obiecționă nu poate fi luată în serios, deoarece atunci ca și în prezent a existat o singură națiune vie și unitară, care vorbește aceeași limbă, are același trecut istoric și același caracter etnic care nu poate fi contestat în nici un mod, subliniind și faptul că în anul 1859, Moldova s-a unit cu Muntenia formînd România, care a preluat în mod firesc toate drepturile istorice ale Moldovei.

Denumirea de Basarabia, a arătat șeful delegației noastre, a fost dată de către guvernul împerial rus teritoriului cuprins între Nistru și Prut, după actul răpirii acestui teritoriu în anul 1812, în scopul de a forma o provincie aparte, în nădejdea că se va șterge cu timpul din memoria locuitorilor din acest ținut caracterul național moldovenesc adică roman.

Şeful delegației noastre a scos în evidență și faptul că în teritoriul cuprins între Prut și Nistru s-a păstrat multă vreme, după actul răpirii, organizația și legislația curat românească și identică cu aceea din Moldova din Carpați și Prut și că după rîzboiul din Crimeea din anul 1856, puterile europene au retrocedat principatului Moldovei cele trei județe din sudul Basarabiei, Cahul Ismail și Bolgrad.

În continuare, șeful delegației noastre a arătat că, aceste trei județe au fost răpite din nou României de către guvernul țarist, în urma războiului ruso-turc din 1877–78, în care România a adus o importantă contribuție, prin trupele sale, la victoria comună.

Mai departe, șeful delegației noastre a subliniat și faptul că, în cursul unui veac de înstrăinare, forță, Basarabia a format întotdeauna o unitate politică distinctă în imperiul țarist, fără a împrumuta organizațiile de pe Nistru, cu toată politica de rusificare prin forță a acestui teritoriu și cu toate că populația moldovenească de acolo a rămas mult în urmă pe tărîmul cultural, fapt care a fost urmărit cu perseverență de către guvernele imperiale ruse.

Referindu-se la caracterul etnic al populației basarabene, șeful delegației noastre a arătat că mareea majoritate a locuitorilor din această provincie a păstrat cu persistență caracterul național moldovenesc adică român, subliniind și faptul că Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917 a găsit în Basarabia același popor român, întrul totul asemănător celui din 1812, care a locuit și locuiește și în restul României, fapt confirmat și de statisticile rusești care s-au întocmit în timpul perioadei de rusificare forțată, următoare răpiri Basarabiei. „Acestă faptă, a continuat șeful delegației noastre, arată în mod lămurit și fără posibilitate de tăgadă că moldovenii, adică românii, constituau grosul populației Basarabiei și că rușii reprezentau doar 8,05 la sută, iar ucrainenii 19,75 la sută, inclusiv armata funcționarilor și elementele flotante”.

În această ordine de idei, șeful delegației române a arătat că însiși scriitorii ruși, adversari ai tezei române, recunoșteau caracterul românesc al ținutului dintre Prut și Nistru, care este

aidoma celorlalte ținuturi din România, citind lucrările fostului ministru rus Casso¹⁰, ale lui Danielovschi¹¹ și ale generalului Cuperatchin¹².

Trecind la modul în care s-a înfăptuit realipirea Basarabiei la România, șeful delegației noastre a arătat că după revoluția rusă din Februarie 1917, manifestările naționale ale moldovenilor din Basarabia au devenit din ce în ce mai intense și că din lînul populației moldovene s-au format partide politice naționale, s-a creat armata și milizia națională și s-au naționalizat școlile și bisericile.

Făcind istoricul Unirii Basarabiei cu România, șeful delegației noastre s-a opus la rolul important pe care l-a avut în acțiul Unirii, Congresul Delegaților Soldaților Moldoveni care, de acord cu participarea efectivă a tuturor partidelor politice și a organizațiilor locale, a proclamat la 21 Octombrie 1917 autonomia Basarabiei și a creat, la 23 Octombrie același an, Sfatul Țării adică Sovietul Suprem al ținutului dintre Prut și Nistru.

În continuare, șeful delegației române a arătat că Sfatul Țării s-a deschis la 21 Noiembrie 1917, iar la 2 Decembrie același an, a declarat Basarabia *Republieă Democratică a Moldovei Federative* pentru ca după acea, la 24 Ianuarie 1918 să proclame independența Republiei Moldoveniști, după exemplul Ucrainei care se declarase independentă cu puțin timp înainte.

La obiecționarea făcută de către delegația sovietică în ședința de la 28 Martie 1924, că se atribuise de către marele Congres Militar prea multe locuri moldovenilor și Sfatul Țării, șeful delegației române a arătat că această obiecționare nu poate rezista unui exarh critic, deoarece Congresul Militar vizat, prin însăși natura lui, a putut determina în mod obiectiv și fără nici o presiune numărul moldovenilor din Sfatul Țării.

Continuind, șeful delegației noastre a insistat în special asupra faptului că trupele române n-au intrat în Basarabia cecit după ce au fost chemate în mod formal de către Sfatul Țării, care a făcut un demers oficial în acest sens la guvernul român.

De asemenea a insistat și asupra faptului că după intrarea armelor române în Basarabia au fost menținute, fără nici o schimbare, toate organele locale basarabene, că aceste organizații obștești au proclamat Unirea Basarabiei cu România din propria inițiativă și că guvernul român a acceptat Unirea Basarabiei cu România, propusă de către Sfatul Țării, în urma solicitărilor repetate ale acestuia din urmă.

„O remarcă se impune, a subliniat șeful delegației române, că Sfatul Țării a fost recunoscut, de la înființarea sa de către toate organele revoluționare și că propunerea de alipire a Basarabiei la România a fost discutată timp de trei zile, în secțiunile acestui Sfat, fiind votată în față unui public numeros, după lungi desbateri, astfel incit acest vot reprezinta voînta liberă a marii majorități a membrilor Sfatului Țării”. „Dovada grăitoare a marii majorități a membrilor Sfatului Țării, care au votat Unirea Basarabiei cu România, o constituie însăși cifrele următoare:

87 membri au votat pentru unire, 3 contra și 30 abțineri”. „Trebue să reținem, a adăugat șeful delegației române, faptul că votarea unirii a avut loc într-o epocă cind liniștea era restabilită peste tot în Basarabia, datorită activității rodnicice a autorităților basarabene și a Sfatului Țării”. „Trebue iarăși să accentuăm și un alt fapt important, a afirmat în continuare șeful delegației noastre, și anume că toți acei care au votat în contra unirii precum și acei cari s-au abținut de la vot, nu au avut nimic de suferit de pe urma abținerii lor”.

„În consecință, nu se poate susține sub nici un motiv, a adăugat șeful delegației noastre, că Sfatul Țării ar fi votat unirea Basarabiei cu România sub presiunea violenței”.

Continuind să-și dezvolte cuvintarea, șeful delegației noastre a spus că crede util să precizeze că partea română consideră inexactă afirmația făcută de șeful delegației sovietice care spuse că trupele române ar fi patruns în localul Sfatului Țării, iar mai departe a demonstrat că Sfatul Țării a fost un organ constituit pe aceleași baze ca și dietele din Ucraina, Estonia, Letonia și Rusia Albă care, în aceleași condiții și în baza acelorași drepturi, au declarat statele respective autonome și apoi independente, recunoscute ulterior ca atare de către guvernul sovietic și de guvernele europene.

„Iată motivele cari ne determină, a încheiat șeful delegației noastre, să susținem că este absolut fals cind se afirmă că Sfatul Țării nu ar fi avut dreptul să dispună de soarta provinciei pe care o reprezintă, iar aluziilor făcute de către delegația sovietică, cu privire la necesitatea unei constituante, s-ar putea opune însăși atitudinea guvernului, sovietic față de constituanta din propria sa țară”.

Trecind la epoca posteroară actului istoric al Unirii libere a Basarabiei cu România de la 27 Martie 1918, șeful delegației noastre a arătat că toate evenimentele care s-au succedat atunci, chiar și hotărîrea memorabilă de la 27 Noiembrie 1918 cind Sfatul Țării a votat reforma agrară — confirmind prin aceasta, încă odată, Unirea Basarabiei cu România — sunt chestiuni care privesc afacerile interne ale României.

În continuare, a subliniat și faptul că nici unul din deputații basarabeni, aleși în anii 1919—1920 și 1922, nu au susținut că Basarabia ar trebui să facă parte din Uniunea Sovietică

ci, din contră, toți fără nici o excepție au manifestat în Parlamentul Român pentru UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA.

În continuarea declarației sale, șeful delegației române a accentuat că hotărîrile luate de către Sfatul Țării, ca autoritate supremă a Republicii Moldovenești evenimentele care au precedat actul unirii precum și acelea posterioare acestui act, reprezintă pentru lumea întreagă manifestarea voinei nestrămutate a populației Basarabiei de a se uni cu România și că Basarabia, care a fost răpită cu forța României în anul 1812 a făcut uz de dreptul său inalienabil de autodeterminare, precum și de celelalte drepturi ale sale, revenind la România.

„Nu este mai puțin important și faptul, a adăugat șeful delegației noastre, că punctele de vedere ale guvernelor Uniunii Sovietice și Ucrainei față de Basarabia, în timpul tratativelor de la Brest-Litovsk, au arătat în mod evident că aceste două state s-au dezinteresat de propria ei soartă, pînă în momentul cînd i-a revenit guvernului român sarcina de a-i reprezenta interesele”.

„Și cu toate acestea, a adăugat șeful delegației noastre, noi recunoaștem că în anul 1918 ocuparea Basarabiei a avut un caracter provizoriu, fiind de fapt, o ocupație pur strategică, căci guvernul român nu s-a gîndit la nici un fel de anexiune”.

„Însă cînd Basarabia a vrut să se unească cu România, Guvernul nostru nu a avut dreptul să refuse”.

„Delegația Sovietică nu recunoaște dreptul de autodeterminare al Basarabiei, deși acest ținut a procedat în mod suveran și legitim”.

„Delegația Sovietică, a continuat șeful delegației noastre, caută să pună pe tapet chestiunea Basarabiei prin mijlocirea unui plebiscit, pe care îl prezintă ca fiind metoda urmată în mod sistematic de către Uniunea Sovietică”.

„Delegația română, a subliniat Langa Rășcanu, nu crede că guvernul sovietic a recurs întotdeauna la plebiscit ca mijloc pentru rezolvarea situațiilor politice dificile, cu atît mai mult cu cît guvernul sovietic nu a ajuns la putere printr-un referendum”.

„Deasemenea, a adăugat Langa Rășcanu, delegația română își permite să observe că dacă guvernul sovietic, în cadrul principiilor emise în mod solemn, declară că renunță la toate drepturile istorice, atunci nu mai are nici un interes să pună în discuție chestiunea Basarabiei”.

În continuare, șeful delegației noastre a reamintit că țările limitrofe care s-au despărțit de fostul imperiu rus, au fost recunoscute de către guvernul sovietic, ținându-se seama numai de caracterul național al populațiilor respective și că, în cazul cînd guvernul sovietic ar persista în ideile cuprinse în declarația făcută de către Crestinschi privitoare la Basarabia, guvernul român va fi obligat să considere această atitudine specială, ca fiind îndreptată în contra sa.

„Guvernul român, a spus în încheiere Langa Rășcanu, respinge ideea plebiscitului, căc adoptînd această idee s-ar pune în contradicție flagrantă față de aliații săi cari au recunoscut, în mod formal, alipirea Basarabiei de România”.

„Guvernul român respinge deci un principiu ideea unui plebiscit și nu pentru că s-ar îndoi de rezultatul lui, deoarece reformele sociale cari s-au însăpăt precum și normalizarea vieții din Basarabia sunt o garanție puternică care ne dău dreptul să credem cu țarie că rezultatul unui eventual plebiscit nu ar putea fi decit pozitiv”.

„Dealtfel, a încheiat șeful delegației noastre, populația Basarabiei și-a exprimat de destule ori dorința de a face parte din statul român și nici ea nu ar permite niciodată vre-un amestec străin în viața ei”.

Langa Rășcanu și-a terminat cuvîntarea reamintind tuturor celor prezenți că la Brest-Litovsc, cu prilejul tratativelor duse, Rusia a recunoscut hotărîrea luată de populația Moldovei dintre Prut și Nistru și că schimbarea de atitudine a guvernului sovietic dovedește că el a luat drumul țarismului cotropitor de națiuni străine, neînînd seama de principiul autodeterminării popoarelor proclamat de Marea Revoluție din Octombrie.

În încheiere, șeful delegației noastre a adresat un apel delegației sovietice, ca să se convingă că numai pe baza propunerilor noastre, se poate ajunge la o înțelegere acceptabilă pentru ambele părți.

NOTE

¹ Inexactitate de dactilografie. Este vorba de conferința de la Genova din aprilie-mai 1922.

² Cristian Rakovski conducător al Partidului Social-Democrat Român, ostil întrării României în primul război mondial, atitudine germanofilă în timpul războiului, și arestat

apoi eliberat și expulzat în 1917 în Rusia unde devine unul din liderii marcanți ai Rusiei Sovietice, șef al guvernului ucrainian, apoi ambasador la Paris pentru a fi ulterior o victimă a epurărilor staliniste din anii 1937–1938.

³ Este vorba de puterile aliate care semnaseră tratatul de la Paris din octombrie 1920.

⁴ Despre activitatea Comitetului Central al Ostașilor Moldoveni și Congresul Militar la care au participat aproximativ 800 delegați, desfășurat între 20–28 octombrie 1917 și hotărârile sale vezi I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1927

⁵ Diplomat și om politic liberal în repetate rînduri ministru, titular al Externei după înláturarea lui Titulescu în cabinetul condus de Gh. Tătărescu.

⁶ Vezi și I. Bitoleanu *Din istoria României moderne 1922–1926*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 198.

⁷ S.U.A. s-au retras de la Conferință pentru a nu-și lua noi angajamente în Europa în spiritul politicii izolaționiste pe care o vor promova în epoca interbelică.

⁸ Greșeală de dactilografie: corect 1920.

⁹ Capitala Lituaniei.

¹⁰ Leon Casso, jurist și profesor universitar, ministru sub Nicolae II, originar din Basarabia, autor al lucrării *Rusia la Dunăre și constituirea regiunii Basarabiei*; vezi și Sergiu Columbeau, *Contribuții privind situația internațională a Țărilor Române între anii 1806–1812* în „Revista de istorie”, nr. 5, 1976, p. 657–676.

¹¹ Danilevski, autor al lucrării *Rusia și Europa*, apărută în 1888 sugerează restituirea Basarabiei României.

¹² A. N. Kuropatkin (1848–1925), general rus, comandant suprem al trupelor ruse în războiul ruso-japonez 1904–1905, ulterior șef al Marelui Stat Major; autor al lucrării *Probleme militare ruse* în care afirmează că frontieră naturală a Rusiei este Nistru.

www.dacoromanica.ro

OPINI

OPINII INTERZISE

Am deținut, începând cu a doua jumătate a anului 1985, rubrica nou înființată de *Colocviu* a publicației *Studii și Cercetări de Documentare*, o publicație obligată, pentru a supraviețui, să apară în regim extraeditorial, fiind imprimată prin procedeul foto-rotaprint, deși se află în al 31-lea an de existență.

Pasiunea ce m-a ghidat în acoperirea respectivei rubrici poate fi măsurată în faptul că, în cei aproape cinci ani de apariție a rubricii, suita de colocviu cu personalități din domeniul învățământului, științei și culturii românești contemporane a înregistrat 29 de membri ai Academiei și 43 de nume ale altor specialiști, însumând un total de aproximativ 700 pagini de revistă (o veritabilă carte).

Revista apare în patru fascicule anual — două numere duble — și este menită a veni în sprijinul informării și documentării personalului didactic din învățământul preuniversitar și universitar, al cercetătorilor și bibliotecarilor, al altor categorii de beneficiari.

Evident, respectiva rubrică nu a constituit un scop în sine — oricât de atrăgătoare ar părea ca modalitate publicistică specia interviului —, ci un mod de abordare a celor mai importante probleme vizând statutul tuturor disciplinelor de învățămînt, felul în care învățămîntul românesc reflectă noile tendințe manifestate pe plan mondial în respectivele domenii de studiu și de cercetare.

Se înțelege că, în condițiile date, punctele de vedere și opiniile pertinente exprimate nu puteau ajunge în forma lor originară la cititor, din cauza cenzurii exercitate la toate nivelurile, începând cu cel din redacție. Aproape toate textele ce ne-au fost prezentate spre publicare au fost „ajustate”, iar două dintre ele nu au putut apărea din cauza opoziției respectivilor autori de a consuma la schimbările nu doar cosmetice propuse.

Unul dintre interviurile ratate (a se citi *nepublicate*) este datorat istoricului Dinu C. Giurescu. Iată cum s-au petrecut lucrurile.

Cel de al treilea episod din serialul de interviuri menționat a fost consacrat locului și rolului documentării în istorie, fară a ocoli, bineînțeles, condiția unei discipline de prestigiu și însemnatatea acesteia. Realizarea practică a acestei secvențe a colocviilor a pus probleme deosebite — se știe că istoria era confiscată de dictator și acoliții lui de teapa unui Ion Popescu-Puțuri, de pildă, și a institutului pe care acesta îl conducea. Mi-am asumat riscurile cuvenite, ocolind, totodată, istoricii de partid. Am apelat, în consecință, la acad. David Prodan, acad. Ștefan Pascu, acad. Emil Condurachi, prof. univ. dr. Dionisie Pippidi, membru corespondent al Academiei, prof. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului „N. Iorga” din București, membru corespondent al Academiei, prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dimboviță, directorul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” al Universității din Iași, prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu și prof. univ. dr. Virgil Cândea.

Au declinat „onoarea” acad. David Prodan și prof. univ. dr. D. Pippidi — și nu numai datorită uneia dintre întrebări (a se vedea mai departe).

Opiniile celor intervievați trebuiau să urmărească itinerarul a șapte întrebări:

1. Ce importanță acordăți, în activitatea Dumneavoastră de istoric, informării și documentării științifice? Cum v-ați organizat munca pentru a obține performanțele cunoscute?

2. Cum vedeați informarea și documentarea din punctul de vedere al unui cadru didactic și, respectiv, al unui cercetător pe tărîmul istoriei?

3. Ce semnificație acordăți bazei documentare în progresul științei istorice? Există un specific al documentării în studierea istoriei și, în acest context, ce reprezintă pentru Dumneavoastră trecutul?

4. Dată fiind experiența Dumneavoastră, ce recomandări ați avea de făcut celor ce studiază, în general, și celor ce se consacră științei istorice, în special, sub raportul metodelor și tehniciilor de muncă intelectuală? Puteți formula unele dintre exigențele informării în acest domeniu?

5. Dintre oamenii de cultură pe care i-ați cunoscut — îndeosebi cei din sfera istoriei —, care v-au impresionat mai mult sub aspectul elaborării unor apartate bibliografice și documentare de anvergură în operele lor?

6. Având în vedere misiunea formativă și instructiv-educativă conferite istoriei în documentele de partid, în cuvintările tovarășului Nicolae Ceaușescu, ce calități considerați că ar trebui să caracterizeze activitatea slujitorilor muzei Clio, atât a celor din sfera activității didactice, cit și a celor din cercetare?

7. La cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice (Bucuresti, 1980), precum și la cel de-al XVI-lea congres (Stuttgart, 1985), majoritatea istoricilor au relevat însemnatatea covîrșitoare a cercetării și studierii istoriei, marea vocație a acestei discipline științifice de a contribui la desprinderea unor învățăminte din evoluția societății omenești; s-a subliniat, totodată, că menirea sacră a istoricilor constă în a reflecta cu fidelitate și responsabilitate adevărul istoric, a prezenta trecutul fiecărui popor pe baza izvoarelor și a mărturilor de ordin material, interpretate cu obiectivitate, cercetarea trebuind să pună în evidență, cu deosebire, lupta comună a popoarelor, colaborarea dintre țările vecine în lupta pentru dreptate socială, progres și pace. Pornind de la această optică, cvasigenerală în lumea istoricilor, cum se explică apariția peste hotare a unor lucrări care promovează idei și teze invalide de evoluția societății și de realitățile politice consacrate?

Pină la reunirea într-o carte a tuturor contribuților, astfel cum acestea au fost înaintate redacției, și nu cum au fost publicate în revistă, prezentăm, în continuare, textul integral aparținând reputatului istoric Dinu C. Giurescu. Autorul, spre cinstea sa, nu a dorit să dea curs solicitărilor insistente ce i-au fost adreseate de a-și remania textul, vorba lui Caragiale, „peici pe colo, și anume în punctele... esențiale”, din care cauză nu a putut fi publicat. Trebuie arătat că, deși a realizat unele îmbunătățiri — în fapt, eliminări de cifre, cuvinte sau fraze —, cu altele nu a fost de acord, condiționind chiar publicarea textului de menținerea pasajelor incriminate de redacție. Este edificatoare, în acest sens, mențiunea făcută de autorul însuși pe o copie xerox a intervenției respective,adică a textului ce i-a fost remis în vederea operării modificărilor cerute: „Am efectuat pe această copie xerox, la solicitarea redacției, unele modificări, semnate și dateata 10.07.'86. Acestea reprezintă versiunea pentru tipar. Nu pot efectua nici o altă modificare peste cele deja făcute. Dacă nici această versiune rezultă nu este acceptată, subsemnatul retrag materialul de față (subl. în original). Dinu C. Giurescu. 10.07.'86”.

Este și motivul pentru care acest *material* se publică în forma lui inițială, neînțînd seama de acele modificări acceptate de autor, ca fiind făcute sub constringere, la intervenția stăruitoare a redacției, ele nereprezentând voința autorului.

Cu privire la modul de realizare a convorbirii cu prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, amintesc doar că ne-am întlnit în după-amiază zilei de 17 mai 1986, între orele 16,30 și 20,00 la mine acasă — eram, de atfel, apropiat în spațiu —, realizând o stenogramă care i-a fost oferită apoi spre corectură, textul refăcut fiindu-mi oferit 4 zile mai tîrziu, în 21 mai 1986. De atunci, timp de aproape 2 luni s-au purtat negocieri cu autorul spre a-și da acordul fie pentru eliminarea mai multor pasaje, fie pentru reformularea lor (subliniez că acest „procedeu” a fost aplicat, cu consultarea autorilor, și textelor aparținând acad. Emil Condurachi și prof. dr. Mircea Petrescu-Dîmbovița).

Acest text se publică astăzi pentru prima dată.

Precizez că despre nr. 3—4/1986 al revistei Studii și Cercetări de Documentare, care a găzduit secvența consacrată istoriei în cadrul colocviilor amintite, au apărut dări de seamă în cuprinsul emisiunii radiofonice de istoria patriei MEMORIA PĂMÂNTULUI ROMÂNESC, în 11—12.XI.1986 și al Revistei de Istorie, Tom 41, nr 12, decembrie 1988, p. 1 247—1 249.

George Corbu

**Prof. univ. dr. DINU C. GIURESCU : „Experiența profesorului
poate servi studentului
ca un îndemn spre exigentă profesională și spre utilizarea
unei anume „tehnici” în documentare”**

1. Documentarea este esențială și afirmația constituie un loc comun pentru orice disciplină. Însemnatatea ei apare, de fapt, în momentul cind se face insuficient sau chiar eronat. Lucrul este cu atit mai evident astăzi, cind numărul publicațiilor și a lucrărilor crește exponential. generația bunicilor noștri putea, prinț-o muncă individuală, să cuprindă esențialul informației dintr-o ramură. Astăzi lucrul este extrem de dificil și pentru a fi la curent cu ceea ce apare în propria ta țară și trebuie să dedică documentării, în general, o mare parte din timpul de lucru. De aceea, ne restringem mai ales la aflarea informației necesare unor teme, pe măsură ce le abordăm. De aici și însemnatatea deosebită a instrumentelor pentru

documentare. De exemplu, acum 50 de ani în *Revista istorică română* aflai, trimestrial, bibliografia comentată a tot ce era mai important în istoriografia română, de la arheologie și antichitate pînă la cultură, artă, spiritualitate. Altfel spus, dispuneai, la fiecare 3 luni, de un memento cu trimiteri critice din care îți extrăgeai titlurile necesare. Astăzi avem la indemnă, o dată la 5 ani, importanța publicație *Bibliografia istorică a României*, care, prin însăși profilul ei, ne dă o informație foarte largă odată la fiecare cinci ani. Ca atare, nu suntem la stadiul în care ne aflam cu 50 de ani în urmă în privința unei reviste de specialitate, unde să aflăm, lunar, trimestrial, sau măcar semestrial, bibliografia comentată a istoriografiei românești dintr-o perioadă foarte apropiată.

Sint numai două exemple; ele arată fie cum putem căștiga timp, pe care să-l folosim apoi pentru analiză, pentru interpretare proprie-zisă; fie, dimpotrivă, cum putem să consumăm timp și energie, în dauna randamentului.

2. Informarea, documentarea nu constituie o activitate în sine; aproape totdeauna ea se axează pe o anumită temă de cercetare sau pe cursurile predate la catedră. Ea constituie condiția sine qua non nu numai pentru a fi la zi, dar și pentru a nu cădea în rutină. Desigur, există o alunecare spre rutină atât în cercetare, cât și în activitatea didactică. Pentru a contracara o atare tendință, soluția rămîne individuală; fie abordarea unor domenii noi, diferite sensibil de ceea ce am făcut pînă acum; fie, dacă este vorba de învățămînt, pregătirea unor cursuri speciale sau analiza unor componente noi în cadrul temelor generale. Un exemplu privind un curs general de istorie europeană în secolul al XIX-lea: desfășurările politice pot ocupa un loc relativ restrîns, iar atenția se cuvine îndreptată spre explicarea primei revoluții industriale, spre ideologiile care au dominat viața socială și politică, spre anume linii de forță – de pildă, echilibrul dintre marile puteri și problema naționalităților spre revoluția științifică (nu numai cu enumerările de persoane și opere, ci cu explicarea foarte succintă a unor realizări esențiale). În felul acesta, studentul capătă o privire sintetică dar cuprinzătoare a secolului al XIX-lea și este în măsură, la rîndul sau, la catedră, să transmită generației noi nu atît fapte și date, cît mai ales sensuri, învățămînte, linile mari ale unei deveniri. O atare abordare cere cadrului didactic un efort sensibil sporit, dar, care nu este stimulat de anume reglementări normative. Astfel, în normarea activității didactice, timpul acordat oficial pregătirii cursurilor (chiar și al lecțiilor în cazul liceelor) este redus la foarte puțin, sub minimul cuvenit. Îmi amintesc că un profesor universitar avea, cu decenii în urmă, două ore de curs, două ore de seminar și două ore de consultații pe săptămînă; știu, din exemplul părintelui meu, că pentru cele două ore de curs de cîte 50 de minute, profesorul lucra cîte 4 zile pe săptămînă. Este adevărat că un curs la universitate reprezenta atunci o cercetare, că din acest curs ieșea o carte, că nimeni nu impunea autorului faptul că a utilizat materialul de la catedră pentru elaborarea unei monografii sau a unei sinteze; că, în felul acesta, între efortul mare desfășurat la catedră și cercetarea propriu-zisă există o convergență, aproape o identitate, și că, în acest fel, căștigul era evident și pentru studenți, și pentru disciplina pe care o reprezenta cadrul didactic, și pentru cultura românească în general. Desigur, lucrurile evoluează și solicitările, azi, sunt foarte nări, dar aceasta nu este o scuză pentru a nu face o normare echilibrată, aproape de realitate. Dacă vorbim atât de etică se cuvine ca să o respectăm în primul rînd în normarea nuncii noastre, să ne desfășurăm activitatea profesională în conformitate cu exigențele superioare ale meseriei. Competența profesională și randamentul nu se măsoară după nulțimea sarcinilor obligatorii colaterale impuse unui cadru didactic, sau prin creșterea progresivă a normei sale de predare. Ele se măsoară – 90% – în cursuri, seminarii și lucrări practice inclusiv timpul acordat titularului de a pregăti temeinic atari îndatoririi esențiale. Vor fi și unii care să nu accepte cu plăcere o atare exigență, dar nu ei trebuie să dea tonul: pentru că altminteri, sub multiplicitatea activităților de tot felul și cu lipsa de normare reală a acestor solicitări, se conjecturează deja, volens nolens, descreșterea exigenței și calității profesionale.

3. Nu are rost să încerc o definiție a istoriei – au fost date destule, demne de a ramine în mintea și inimile noastre. Oricum, cunoașterea și înțelegerea trecutului face parte din condiția umană: celelalte vietăți ale regnului animal sau vegetal există în prezent, pentru o durată determinată, pe un anume timp, fără amintirea înaintașilor.

Istoria a slujit pentru apărarea noastră ca nație; în ea am aflat tările în vremurile lungi de apăsare și restrîște, am aflat temei penitru susținerea drepturilor noastre și am găsit un mare indemn spre creația materială, dar mai ales spre implinirile culturii, a și spiritului. Lucrurile acestea au fost spuse de multe ori, dar, întrucă că suntem oameni ai școlii, important ar fi să-i facem pe cei tineri să înțeleagă și să-i ales să simtă nevoia de a cunoaște trecutul, cu valorile lui. E adevărat, cu cit ești mai tîrăr, cu aștă trăiești mai în prezent. Dar dacă în această etapă a vieții capeți o bună cunoaștere a propriului tău trecut și este,

implicat, ca sensibilitate, sentimental, în acest trecut, atunciă, cu trecerea anilor, ești în măsură să-ți dai seama mai bine de faptele înaintașilor, de dimensiunile operei lor și, implicit, alii sprijin și îndemn pentru propria ta strădanie, pentru menirea generației tale. După mine, nu sunt deziderate, ci realități. Sigur, este mai lesne să le formulăm și este mai greu să-i facem pe tineri să înțeleagă, să trăiască aceste lucruri, dar se poate! Astă înseamnă însă anume însușiri ale cadrului didactic și ale cercetătorului, asupra căroro putem discuta la următoarea întrebare. Mai era aici, însă, ceva. M-am întrebat de specificul documentării în istorie. Ei bine, actul scris reprezintă numai o parte a documentării, el se cuvine neapărat întregit cu opere de artă, arhitectură, cu numismatică, heraldică și cu rezultatele arheologiei. Documentarea folosește, aşadar, un număr mare și foarte divers de mărturii. Aceasta este specificul, iar dificultatea rezidă în a le utiliza concomitent, pentru a recompone caracteristicile unei epoci sau ale unei etape. Întrebarea dv. mai folosește un concept, acela de „bază documentară”. Aceea există un punct nevrălgic. În baza documentară se include și publicarea – periodic, lunar, trimestrial – a bibliografiei comentate, amintită la punctul 1. Dar baza documentară include și tehnologia contemporană. Iată două exemple. Academia Republicii Socialiste România dispune de un fond unic de periodice românești, multe din ele într-o stare precară din cauza vechimii, unicătății și a consultării repetitive. Normal ar fi fost ca, de foarte multă vreme, ele să fie microfilmate și utilizate numai în această formă. Sigur, s-au făcut pași în această direcție, dar sintem mult, foarte mult în urma necesităților reale și riscăm, curind, să nu mai disponem de aceste surse extrem de importante și sensibile pentru cunoașterea secolelor XIX și XX. Al doilea exemplu: sistemul de copiere xerox. Lucrăm la fel ca bunicii noștri, care consultau cărțile la bibliotecă și scriau fișe. De avansul tehnologic al vremurilor noastre ar trebui să beneficieze, în mod firesc, diferitele ramuri ale cercetării. Niciuna dintre bibliotecile noastre mari din București, Cluj, Iași, Timișoara, Galați nu dispune de un serviciu de xeroxare, care să îngăduie cercetătorilor, profesorilor, studenților, să-și copieze, la tarife abordabile, materialele de care au nevoie. În prezent, consumul de timp pentru documentare este foarte mare, iar tehnologia contemporană trece pe lingă generația noastră fără ca să putem beneficia de ea. Nu mai insist asupra micropresoselor, care ar putea să existe pe lingă marile institute, inclusiv a instituțiilor umaniste. Așa încit, baza documentară are, în mod evident, o foarte mare însemnatate; de adăugat, la exemplele date, că dacă lucrurile merg ca pînă în prezent, nici peste două decenii nu vom avea servicii publice de xeroxare a materialelor științifice, la îndemna oricărui solicitant. Mai este ceva: lipsa extraselor. Aproape nici o revistă de specialitate nu mai dă autorilor extrase. Acestea nu constituie un lux, ci o necesitate directă pentru progresul științelor. Orice extras dat unui coleg înseamnă un dialog direct care, altminteri, ar fi întîrziat mult. Dialogul este indispensabil. Schimbul de extrase constituie o practică științifică internațională, pretutindeni recunoscută și statornică.

Munca de documentare proprie am efectuat-o așa cum am învățat de la profesorii mei, citind, întotdeauna fișe, pe măsură ce am dezvoltat un subiect sau am predat un curs, la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”. Pentru învățămînt, informarea a mers și merge în continuare cu fiecare an, iar pentru cercetare și redactare – pe măsura temelor abordate sau a solicitărilor ocazionale care, uneori, pot fi prioritate (conferințe, simpozioane etc.). „Tehnică” documentării este cunoscută, străduința este de a înscrie în fișe, de obicei cîte o singură informație, în așa fel încît să poți grupa materialul cît mai ușor în vederea redactării, fără să mai fii nevoie să revii asupra acelorași fișe pentru un alt paragraf sau un alt capitol al lucrării. Cînd ai două sau mai multe informații pe o singură fișă, utilizezi una, apoi trebuie să ții minte ca la următorul capitol să reieci aceeași fișă, cu restul informației. N-am utilizat niciodată caiete, din aceleasi considerente. Rămîne însă dificultatea dozării materialului extras; după ani și ani de lucru, constat mereu că materialul extras rămine, de regulă, mai numeros decât cel efectiv utilizat la redactare.

4. Nu îndrăznesc să fac recomandări. Experiența personală, chiar și aceea a unei generații, se transmite în mică măsură unui alt rînd de oameni. Totuși, experiența profesorului poate servi studentului nu neapărat ca un model, dar ca un îndemn, implicit sau explicit, spre exigență profesională și spre utilizarea unei anume „tehnici” în documentare și chiar în redactare. Ca în orice meserie, există desigur, multe exigențe. În să formulez una dintre ele, și anume să nu pornești un studiu sau o expunere (lecție, curs) de la idei preconcepute, de la o schemă apriorică, fiindcă într-un atare caz raporturile normale se inversează. Obișnuit, pornim de la informație (desigur cu o ipoteză de lucru), pentru a ajunge la anumite rezultate. Cînd ipoteza de lucru devine însă precumpăratoare, atunci se silești documentele să se „adapteze” unei opțiuni gata făcute. Rezultatul? Citind lucrarea (articoul) ai o netă impresie de constringere, uneori chiar de silnicie exercitată asupra mărturii existente.

Ar mai fi ceva: să ne luăm o anume precauție în materie de muncă științifică. Să căutăm o proporționalitate, un raport echilibrat între efortul depus — ca timp, exigență și strădanie profesională — pe de o parte și obiectivul urmărit pe de altă parte. Un exemplu: în meseria asta a noastră precizia este cu totul necesară și este urmărită cu stăruință. Fixarea unei date, — dacă este posibil zi, lună, an — are mare însemnatate, ori de cte ori data respectivă ne poate dezvăluia sau lămuri o întreagă succesiune cauzală. Alteori, însă, datarea cu 10 sau 20 de ani mai devreme sau mai tîrziu a unui manuscris, a unui monument, a unei opere de artă, nu schimbă locul și însemnatatea operei sau evenimentului respectiv într-o anume desfășurare. Așa încit, merită să investești luni și ani de zile de muncă pentru fixarea unei date, într-un caz ca acesta din urmă? În aceeași situație se află evenimente sau evoluții cu o bază documentară foarte sumară și oricăt ne-am strădui să le analizăm mai mult, nu putem, din lipsa altor mărturii, decit să înmulțim numărul ipotezelor deja formulate despre evenimentul sau etapa respectivă.

Dacă este vorba, cum spuneați, de exigență informării, aceasta este sporită în etapa de astăzi. Cu o bibliografie care crește atât de repede, ceea ce putem face este să încercăm, să asigurăm documentarea esențială: contribuțiile principale, determinante, pentru subiectul respectiv, dar și cele care poartă asupra unui amănunt semnificativ. Dar ar mai fi ceva în materie de exigență a documentării. Nu o dată există conferințe, eseuri, studii de mică întindere care intuișcă în mod fericit un fenomen (fără a-l explica), sau sugerează o direcție de investigare care se dovedește a fi principală pentru subiectul în cauză. În aceste cazuri, exigența devine imperativă și ea constă în obligația expresă a cercetătorului, a conferențiarului sau a profesorului de a arăta explicit cine a formulat, pentru prima oară, sugestia sau ideea respectivă. Prinț-o asemenea precizare strădania celui care continuă, dezvoltă, argumentează, nu este cu nimic diminuată, și nici meritele sale; și spune cîmpotrivă, fiindcă în definitiv, o idee, dacă nu este demonstrată, nu pătrunde în circuitul științific, nu reprezintă un rezultat omologat pentru cercetare. Aproape că nu mai este nevoie să reamintesc că a recunoaște meritele înaintașilor sau ale colegilor este un semn de tărzie profesională și de neapărată onestitate. Mai sunt și rare excepții. Rămii perplex cînd constăți lipsa unei contribuții (studiu, articol...), care, cîndva, formulase tocmai ideea de bază ce cunoaște acum o nouă demonstrație. Se poate obiecta că niciodată referințele bibliografice, dat fiind numărul lor crescind, nu pot fi complete. Obiecția este exactă în principiu. Dar orice cercetător știe în același timp că pentru fiecare temă există trimiteri bibliografice ce nu pot lipsi. Cum se explică atunci omisiunea uneia sau alteia din aceste trimiteri care sunt — de facto — obligatorii?

5. Am avut, firește, „modele” și îndrumări. Aparatul bibliografic, în fond, este variabil, în funcție de temă și de natura studiului. Într-un articol în care atingi un punct limitat, nevoia te împinge să încerci o folosire cit mai amplă a bibliografiei (o referire exhaustivă reprezentă un ideal). Impresionant în această privință este Aurel Decei — pentru a da un exemplu, vezi volumul *Relații româno-orientale*, unde aparatul critic întrece de multe ori textul. Cînd este vorba, însă, de o monografie sau de o sinteză, atunci greutatea principală este să echilibrezi informarea, să o selecțezi, cu străduință permanentă de a reține esențialul. Cum să te oprești la ceea ce este cu adevărat important? Rețete nu există. Pe de o parte, trebuie să știi, să cunoști cit mai mult, fiindcă suntem astfel poți să mergi la lucrurile principale; pe de altă parte, se cere — pe baza întregii tale experiențe — să ai capacitatea de a percepe ce poate fi important și ce rămîne secundar pentru analiza, sinteza sau monografia în lucru. Asta nu se învață la școală, asta se învață pe măsură ce fiecare își face meseria. Sună istoricul, a profesorului, este asemănătoare măiestriei unui meșteșugar: de ce la unul finisarea merge departe iar la altul, care a învățat aceeași meserie și o practică de tot atâtia ani, opera nu are aceeași finețe, aceeași armonie, nu determină aceeași atracție pentru privitor, cititor sau ascultător?

Pentru acest „echilibru” al informației am adesea în minte lucrările părintelui meu, profesorul Constantin C. Giurescu, de la care am învățat multă, foarte multă meserie: din monografiile și din sintezele sale am urmărit și am căutat să înțeleg felul în care a efectuat informarea și selecția bibliografică.

6. Întrebarea are foarte mult miez și este adevărată pentru orice meserie. Prima calitate care, într-un fel, le cuprinde și pe celealte, este să ai chemare pentru profesorat sau cercetare (sau pentru amândouă). Cînd spui „chemare” înseamnă să simți că din toate opțiunile deschise ție ca tînăr, aceasta, adică studiul istoriei, este cea dintîi; să poți spune, după treerea a 20 sau 25 de ani, că dacă ar fi să reincepă viața și studiul, tot meseria aceasta ai alege-o. Firește, cu condiția unor imprejurări cit de căldure, să bați la ușă meseriei și să fii trimis în facultatea pe care o dorești, să nu te izbești de realități atît de neprelinice încit,

înțină la urmă, să fii obligat la alte opțiuni. Cind chemarea este foarte puternică găsești putere în tine, —, chiar dacă trec anii, —, ca să urmezi o anume meserie. Desigur, chemarea e condiția principală; dar se cere tot atâtă stăruință. Fără această muncă obositore de zi cu zi, elanul se pierde foarte ușor. Nu o dată, fiecare dintre noi a simțit greutatea fiecărui început de zi cind te așezi la masa de lucru și începi să citești primele pagini sau să redactezi primele rînduri. Există, inevitabil, o mică inerție pe care trebuie să o învingi în fiecare zi, —, cel puțin eu aşa am simțit; dar eşti răsplătit, pentru că odată ce ai demarat și ai izbutit să strâbați două, trei ceasuri de lucru, simți cum cercetarea te prinde, îți dă echilibru și, în final, îți dă un sens real vieții tale. Prin opoziție la cele spuse, se cade să eviți rutina și, mai ales, să nu te complaci a fi funcționarul meseriei tale!

Ar mai fi o calitate, o cerință directă; anume de a ști și de a voi să reziști unor împrejurări ocazionale, unor mode, unor teorii sau explicații care au diferite suporturi conjuncturale. Nu e întotdeauna ușor, dar, în timp, îți dai seama că rezultate de durată pot fi obținute numai dacă rămîni ancorat în regulile științe și statonice ale meseriei dacă ai acoperirea documentară corespunzătoare, nu a unor documente solicitate pentru a sluji o anumită teză, ci, pe cît posibil, a întregii informații existente pentru tema respectivă.

7. Apariția unor lucrări care, de repetate ori, sunt contrare interpretării cu obiectivitate a trecutului și, ca atare, creează divergențe, tensiuni, are o explicație. Există evoluția știință, de sute și sute de ani, din istoria Europei, cu întregul șir de tensiuni și antagonisme dar, totodată, cu toate legăturile și interdependențele între națiunile ei. Altfel spus, aceleași evenimente sau evoluții prezintă două componente, aparent opuse una alteia, după cum sunt private sau examineate din perspectivele celor direct sau indirect implicați. Istoricii aparțin, fiecare, unei anume națiuni și ca atare, plină la un punct, este oarecum în firea lucrurilor ca ei să aibă o anumită optică. Cind sute de ani ai gîndit și ai interpretat evenimentele potrivit unor criterii și unor realități considerate ca fiind caracteristice sau fundamentale pentru națiunea respectivă, nu este ușor și simplu ca, în condiții complet schimbate și pe baza unor realități contrare, indiscreabile, să gîndești dintr-odată în alt fel. Există, deci, în mod inevitabil, în lumea științei și îndeosebi a științelor sociale, un proces, o perioadă de adaptare, care poate să dureze un timp. Ca atare, plină la acest punct nu este de mirare că apar lucrări în care realitățile cunosc interpretări diverse și contradictorii. La un atare temei, rezultat din întreaga evoluție a istoriei europene, se adaugă însă politicul, interesul de moment sau de etapă, „jocul” relațiilor internaționale ca și factori foarte subiectivi de conjunctură, care, împreună își găsesc ecoul în scrierile istorice. De unde discuții prelungite, care îsprăvesc de obicei în polemică, cu toate consecințele cunoscute. Înseamnă oare că în scrierea istoriei europene nu putem evoluă, totuși, treptat, spre păreri convergente? Sigur, că putem ajunge. Două exemple sunt arhicunoscute: confruntarea franco-britanică sau cealaltă, și mai dramatică, franco-germană, care au durat sute și sute de ani, ambele desfășurate în conflicte militare de mare ampleură și în repetate antagonisme politice, diplomatice etc. Sigur că în miezul acestor conflicte, istoria văzută dintr-o capitală sau dintr-alta avea explicații și motivări diferite și opuse pentru aceleași evenimente. Treptat, aceste antagonisme, tradiționale în istoria Europei, s-au încheiat și există o tot mai vizibilă tendință a istoricilor aparținând națiunilor respective de a interpreta evenimentele bilaterale importante în modalități apropiate, cu o convergență a multor concluzii (firește și cu nuanțările respective).

Apariția, însă, a unor lucrări care prezintă realitățile deformat mai poate avea și alte explicații. Nu e suficient să prezinti realitățile fundamentale ale unei națiuni bazat pe toată documentația necesară. Este nevoie ca rezultatele tale să intre în circuitul științific internațional. Vorbind de competitivitate în domeniul economic, tehnologic, comercial și considerăm acest lucru normal, dar există o competitivitate similară pe planul creației intelectuale. Un studiu, o carte nu pot pătrunde în circuitul internațional al meseriei respective decât în măsura în care răspund, ca fond și ca exprimare, standardelor sau exigențelor general admise în etapa respectivă, în diferite țări. Desigur, între autorii care prezintă istoria deformat, sunt unii care nu pot gîndi sau nu voiesc să gîndească altfel și atunci orice muncă de informare a lor nu are sortă de izbindă, cel puțin pentru generația respectivă. Dar cei mai mulți profesioniști doresc să fie informați; însă nu o pot face dacă li se prezintă lucrări stufoase, greoale în exprimare, folosind imagini și stereotipii. Am auzit, nu o dată, colegi și cărturari de peste hotare, care spuneau că nu simt deloc îndemnații să deschidă o carte venită din alte părți atunci cînd văd abuzuri de adjective, exprimări în formule și în sloganuri, chiar dacă, în fond, cartea respectivă cuprinde, în alte părți ale ei, lucruri valoroase și bune. și ar mai fi ceva: există o anumită tradiție în felul de a gîndi al istoricilor fiecărei țări, o tradiție care are forță mare și trebuie timp pentru a ieși din tiparele ei. Un exemplu. Mă gîndeșc, de multe ori, la Grigore Ureche cînd a socotit țara așezată „în calea răutăților”, imagine atât

de incitantă, stăruitoare în conștiința oamenilor pământului. O atare formulare are două fațete: una reală, aceea a diversității, a năvălitorilor, a războaielor, a „răutăților” care, cu fiecare generație, s-au abătut asupra poporului nostru. Dar dacă voi continua să apăs numai asupra acestei fețe a lucrurilor, determin, fără să vreau, un anume fel de a gîndi al oamenilor, uneori chiar o mentalitate, aceea de oprimat, de năpăstuit, de obidit.* Atari apăsări au fost multe, repetate, dar, în definitiv, fiecare nație din Europa a avut și rul ei de suferințe și nu văd cum un istoric să dedica unei ierarhizări a acestor nenorociiri sau a acestor suferințe. Dar există și o a doua față: așezarea pământului românesc este astfel încît îngădui întîlnirea a unor mari curente, a unor evoluții determinante pentru istoria Europei. Așezarea a fost un factor deosebit de favorabil pentru a determina reacția poporului român ca atare și a demonstrat capacitatea lui de a dăini cu o identitate a sa foarte bine definită. Dar nu numai atât: de a demonstra, prin creația sa materială și spirituală, că este parte alcătuitoră a acestei Europe, că într-o sumă de direcții are contribuții majore la devenirea continentului nostru și că atari contribuții au fost posibile tocmai fiindcă națiunea română este așezată în această parte a continentului și a avut destulă tare să reacționeze la amintările „răutății”. Dacă ar fi de rezumat, „în calea răutăților” n-ar trebui să determine numai gînduri de năpăstuire și suferință, ci ar trebui să determine speranță și să dea putere. Nu e vorba de o dorință, ci de o realitate, confirmată de atîtea ori de cunoașterea trecutului nostru.

Există, totuși, drama fiecărui om; viața este prea scurtă, pentru ca, uneori, această speranță și această putere să fie evidente pentru individ. Omul își încheie viața fără ca speranțele să se materializeze. Nici o școală nu ne învață cum să ne păstrăm echilibrul interior și nu ne dă putere de a continua atunci cînd întreaga ta generație trăiește „în calea răutăților”. De aici și diversitatea reacțiilor individuale, atât de contradictorii și care, nu o dată, așază pe oameni în tabere opuse, cu rezultate dramatice și cu confruntări repetitive*. Dar pentru timpul mai lung al istoriei temeiurile speranței sunt indiscutabile și ele vor asigura un loc națiunii noastre, românilor, în construcția și devenirea unei singure Europe*.

Sigur că împrejurările evocate nu constituie o scuză pentru cei ce nu vor să exprime realitatea istoriei și care o transformă mereu, potrivit unor idei preconcepute sau chiar a unor tradiții. De aceea, periodic, lucrurile să cer lămurite să arătăm care este adevarul, iar cînd este absolută nevoie, să dăm replica. O atare replică este inevitabilă, dar să ar cuveni ca, treptat, ea să nu mai fie necesară, să nu mai fim obligați să răspundem unor interpretări „speciale”, unilaterale, „cu teză” sau lipsite de obiectivitate, date faptelor trecutului.

Oricît să strădui unii istorici să forțeze și să răstămăcească documentele, adevarul se impune în cele din urmă. Dar cere timp. Nu îți este dat, într-o viață, să vezi cum lumina alungă întunericul. Pe termen lung, însă, acela al istoriei, lumina răzbate totdeauna deasupra negurilor, a pasiunilor și intunecimii omenești.

★

P.S. În condițiile anilor '80 (ante decembrie 1989) o serie de componente ale realității nu puteau fi exprimate public decit indirect. Mentalitatea „de oprimat, de năpăstuit, de obidit”, era, de fapt, o trimitere la politica regimului comunist. Anume aceea de a dezvolta sistematic în opinia publică sentimentul că nația este amenințată din exterior. Așezarea românilor „în tabere opuse” este o referire la emigrația română. Intreg paragraful privește experiența post 1945 a generației căreia aparțin și care nu mai știa dacă va apăca sfîrșitul comunismului.

D. C. Giurescu

6 octombrie 1990

www.dacoromanica.ro

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

O DIRECȚIE MAJORĂ A INVESTIGAȚIEI ISTORICE : MENTALITĂȚILE

Intr-o epocă dominată intens de o tehnologie cu ritmuri accelerate de dezvoltare în care tendințele tehnocratice sunt tot mai evidente, resimțim, mai mult ca oricând, nevoia imperioasă de înțelegere a cuvintului, de lumina culorii și de puritatea sunetului pentru a reconstituia acea *ecumenicitate intru spirit*, idealul și năzuința înțeleptilor din totdeauna.

Din științele umaniste, istoriei îi este dat, în primul rînd, să însărcuiască acest ideal pentru că ea este prin excelență știință despre om, știință care a pus în centrul universului ei — omul — cu toate manifestările sale materiale, sociale și spirituale.

Dar reconstituirea vieții afective a unei comunități — arată Lucien Febvre, — unul din „părinții” istoriei mentalităților — este o ocupație în același timp extrem de seducătoare și însărcinătoare de grecă. Dar istoricul nu are dreptul să dezerteze în fața ei.

Ce este de fapt mentalitatea? După opinia specialiștilor ea este un ansamblu de opinii, prejudecăți și credințe care influențează gîndirea indivizilor, a grupurilor umane, a popoarelor. Între elementele constitutive ale mentalității există raporturi logice și raporturi afective.

Dacă zona principală de introspecție o reprezintă mentalul colectiv nu mai puțin interesantă este și investigarea mentalului individual atunci cînd este vorba de personalități care prin poziția pe care au deținut-o au putut influența, uneori în mod specific, devenirea istorică a societății lor.

Dar o istorie a mentalităților este o istorie totală. Și aceasta — după cum remarcă Alphonse Dupront — nu pentru că mentalul ar fi totul ci pentru că fiecare lucru conduce spre mental. Dincolo de istorie se află, direct sau indirect, o altă istorie. Este istoria mentalităților.

Acest mod de introspecție istorică, ce presupune în primul rînd o abordare interdisciplinară a materialului investigat, este singurul în măsură să readucă la suprafață, acel crimpel de viață, de istorie trăită ce face din personajul sau fenomenul supus analizei egalul și contemporanul nostru anulind, doar astfel, o distanță în timp ce este altminteri, irecuperabilă.

În istoriografia noastră preocupările în direcția istoriei mentalităților s-au accentuat în anii din urmă relevindu-ne aspecte mai puțin cunoscute sau necunoscute ale manifestărilor spiritualității românești.

Totodată, s-a observat tendință ca pe lîngă preocupările individuale să se găsească posibilitatea unui dialog permanent între specialiști pentru ca prin demersuri conjugate, în diferite domenii ale spiritului, să se poată releva aspecte mai puțin știute ale devenirii istorice românești.

În dorință de a acumula și de a da mai mare putere și consistență acestor demersuri interdisciplinare în *cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”* a fost creat la 24 iunie 1989 un *Laborator de Istorie a mentalităților* care și-a propus să dea un nou impuls acestei direcții de cercetare.

Bucurindu-se de adeziunea și participarea unor reputați specialiști și promotori ai acestei direcții de investigare ca Alexandru Duțu, Răzvan Theodorescu, Florin Constantiniu ș.a., optind pentru o colaborare permanentă cu cercul de istoria mentalităților ce funcționează de mai multă vreme în *cadrul Catedrei de limbă franceză a Facultății de filologie a Universității din București*, laboratorul din *Institutul „N. Iorga”* militează, de asemenea, pentru o colaborare cît mai amplă cu toți cei interesati în această direcție de cercetare.

Prima ședință de lucru a nouului laborator a avut loc în data de 7 noiembrie 1989 la sediul Institutului. În cadrul ei Ștefan Andreeșcu a prezentat comunicarea *Mentalități cronicărești*, iar Florin Constantiniu a vorbit despre *Război și opinia publică*. La rîndul ei, Illeana Căzan a prezentat carteia lui Jacques Le Goff, *La bourse et la vie*, Paris, 1987.

Sub titlul *Mentalități cronicărești* dr. Ștefan Andreeșcu a prezentat o comunicare privind ceea ce unul din participanții la discuții a numit „rolul uitării în istorie” (Alexandru Duțu). Autorul a examinat un pasaj din stratul cel mai vechi al tradiției cronicărești a Țării Românești, demonstrînd că ediția critică din 1960 a *Letopisului Cantacuzinesc* l-a restituit în chip incomplet. Acest pasaj, ca de altminteri și altele, vădesc că, în lungul timpului, textul originar

al croni îl a fost sărăcit prin eliminarea unor amănunte, socotite la un moment dat a nu mai prezenta interes pentru posteritate. Aceste amănunte sunt în genere tocmai cele cu caracter de notație imediată asupra unor fapte strict contemporane. Astfel, ceea ce a străbătut pînă la noi, în majoritatea manuscriselor *Letopisefului*, este un text „osificat” în şablonate (durata domniei cutării domn, ctitorile lui, războaiele, execuțiile de boieri). Rămîne ca, prin comparația atentă și confruntarea cu alte izvoare documentare, în viitor să se pregătească o nouă ediție a principalei cronicăi muntene, luindu-se ca bază manuscrisul de la Neamț și al aşa-numitei *Cronicăi paralele*.

Comunicarea lui Florin Constantiniu, *Opinia publică și decizii militare* a exemplificat prin două situații din timpul primului război mondial influența pe care starea de spirit asupra unor decizii de însemnatate capitală o are în domeniul militar. Astfel, Marele Stat Major român a optat în 1916 pentru ofensivă în Transilvania și defensivă la Dunăre, mai ales, pentru că ea corespunde sentimentului public. Războiul nostru era războiul național pentru liberarea fraților; cea dintâi mișcare pe care trebuia să o facă armata română era trecerea Carpaților. (C. Kirițescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1916–1919*, ed. a II-a, vol. I, București, f.a., p. 202).

În Germania, intrarea în război a României a provocat un adevărat soc în opinie. Așa cum a arătat istoricul american Gleon Torrey, cancelarul Bethmann Hollweg a adus în prim-plan cuplul Hindenburg-Ludendorff pentru a calma apreheziunile opiniei publice, cuplul, care, după încheierea campaniei din 1916 în România și-a impus controlul asupra guvernului. Comunicarea a conchis că studiul mentalităților colective este la fel de necesar ca și cel al fenomenelor economice, politice și militare.

Cartea lui J. Le Goff analizată de Ileana Căzan prezintă camăta în secolul al XIII-lea și implicațiile ei în viața spirituală a epocii. (Camăta condamnată de biserică, putea duce la pierderea vieții veșnice. Secolul XIII era pus în față întrebării: punga sau viața veșnică. Secolul XIII va răspunde: și punga și viață).

La discuții au luat parte: Al. Duțu, C. Bălan, Cătălina Velculescu, Florentina Căzan, N. Stoicescu, I. Stanciu, P. Cernovodeanu, Gh. Buzatu.

S-a exprimat bucuria și interesul pentru apariția acestui laborator care și-a propus lucrul cel mai greu: investigarea resorturilor mai adânci ale societății.

În cadrul ședințelor lui următoare, care se vor desfășura trimestrial, ne gîndim la abordarea unor teme precum gîndirea escatologică, spiritualitatea medievală și mitul lui Drăcula, receptarea epidemîilor în mentalul colectiv, imagologica etc.

Ioana Tighiliu

GÎNDURI DIN EXIL

Dragi Colegi,

După ce bunul Dumnezeu a refîndreptat față Lumii spre România așezând-o din nou în rîndul țărilor libere și democratice mă adresez și eu Vouă, dragilor mei colegi de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, urându-vă un bun început pe drumul cugetării și exprimării libere. Astăzi se împlinesc 45 de ani dela deportarea tatălui meu în Rusia, iar ieri ați omagiat îndoliati victimele Revoluției românești. Tot ieri s-au împlinit 9 ani de când v-am părăsit pentru a mă stabili în țara strămoșilor. Comuniștii l-au deportat pe tata pentru că era săs și luptase în armata română împotriva Rușilor. Comuniștii au lăsat-o pe mama noastră cu cei 6 copii mici fără soțul dinsei iar la scurt timp ne-au alungat și din casa proprie, noi trebuind să locuim până în 1954 într-o singură odaie de 14 m². Poate și din aceste împrejurări se explică de ce eu am refuzat constant toate „ofertele” de a intra în rândurile unui partid mințit dela început cu singe nevinovat și cu dureri și suferințe de neierat, de neutăț. Aceste resentimente adânci anticomuniste nu le-am extins asupra poporului român, fîrindu-mă mereu să identific Români cu comuniștii. Cei mai buni și adevărați prieteni pe care-i am avut sunt Români; anii studenției mele bucureșteni și cei dela Institut au fost cu certitudine cei mai fericiți ani pe care-i am avut pînă acum tocmai datorită trăirii lor în mijlocul unor adevărați Români. Nu mi-a păsat că dinspre conaționalu meu săși s-au auzit voci care mă acuzau că sunt prea binevoitor față de Români cum nu mi-a păsat de unele bănuieri dinspre partea românească, în optica căreia tot săs rămâneam în ciuda manifestațiilor mele proromânești, iar lucrările mele ar trebui judecate cu precauție și multe rezerve tocmai pentru că nu eram Român din naștere. Această situație oarecum schizofrenică m-a urmarit și aici în Germania unde nu de puține ori am avut de suferit profesional din pricina filoromânilor meu.

Am fost și sunt mândru de acest filoromânism întrucât el oglindește și exprimă o convingere, un sentiment pe care nu l-am trădat niciodată ci am știut întotdeauna să mi-l păzesc ca pe un crez profesional și adânc personal.

Acest sentiment pentru Români l-am trăit cel mai intens în timpul Revoluției de Crăciun, când am regretat profund absența mea în mijlocul acelor evenimente unice; blestemam mediile germane pentru miopia lor, pentru neîntelegerea lor pentru evenimentele dela Timișoara și București, pentru ele Brandenburger Tor și Noriega fiind mai însemnată decât Revoluția din România. Doar televiziunea austriacă a intuit dela început semnificația avanșei finale declanșate la Timișoara. Mediilor germane le-au trebuit câteva zile bune pentru a se dumiri și ele asupra ceea ce se petrecea în România și să le acorde, prea târziu însemnatatea cuvenită!

Revoluția de Crăciun a trezit o lume întreagă la o realitate care a generat de fapt Revoluția și înaintea căreia aceeași lume alesese de mult calea comodă și lasă de inchiderea ochilor. Orice încercare timidă întreprinsă spre a deschide acești ochi se loveau de o indignețe mimată urmată de tăcere și de indemnuri la tăcere. În acest sens, experiența mea personală din exilul ales de mine este tristă prin bogăția ei. A trebuit să vină această Revoluție cu victimele și cu succesele ei neasteptate de nimeni pentru a deschide în fine ochii lumii asupra calvarului real al unui neam întreg, al unei țări europene, de azi, calvar indurat de mai bine de patru decenii sub ochii pretinși critici ai lumii contemporane. Calvarul sistemului comunista a fost sporit în România de demența inumană revărsată fără rușinare de un clan de criminali asistat de o bandă de securiști scelerăți, lipsită de orice sentiment uman și românesc. Dimensiunile calvarului explică pe cele ale măntuirii, unice nu numai în istoria românească ci chiar și în cea universală, în istoria tuturor revoluțiilor de până acum.

Sint încrezător în poporul român că va ști să onoreze memoria și chemarea victimelor comunismului chivernisându-și destinele în numele cerințelor fundamentale și firești ale Revoluției.

Istoricii români vor avea în fine acces la toate mijloacele de informare și documentare, vor putea să scrie în spiritul adevarului, vor putea să-și exprime opinile și rezultatele investigațiilor lor în reviste și la edituri curate, lipsite de directive, articole de fond, de cenzuri redacționale obscure și obtuze. Voi fi din nou mândru și nejenat să-mi mărturisesc public apartenența la acest brav popor martir și intelligent, bun și blând cu semenii săi de alt neam. Nu voi mai fi obligat să explic de ce la congresul și întruniri internaționale nu veneau cei invitați ci alți însă necunoscuți, nedoriți și neagreatați de nimeni, chiar și atunci când aceștia se aflau „din întâmplare” în trecere și picau teleghidați de la București tocmai la astfel de manifestații științifice ale istoricilor cu preocupări românești.

Și cite, și cite, și cite?!? Și cite lucruri nu mai vor putea să aibă loc, și cite lucruri noi vor putea să vă stea la dispoziție firească și legal! Ca un visător incurabil și ca un pessimist care și-ar dori să fie desmîntit și vindecat de Revoluție nici nu îndrăznesc să torce până la capat firul speranțelor trezite și hrânite de Revoluția de Crăciun.

Timpul, viitorul va deveni arbitrul împărțial al revoluțiilor, al speranțelor, al împlinirilor. În acest sens Vă îmbrățișez cu colegialitate neștearsă și aştepț revederea cu toții care-și mai aduc aminte de mine, care mai doresc să mă revadă.

Cu prietenie și dragoste și dor
al Vostru

13 ianuarie 1990

Adolf Armbruster

AL V-LEA CONGRES INTERNATIONAL DE ISTORIE ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A TURCIEI

Congresele internaționale de istorie economică și socială a Turciei (1971–1924), inițiate de profesorul Halil Inalcik, au fost organizate pînă acum, o dată la trei ani (cu excepția celui din 1983, amînat cu un an din cauza comemorării tricentenarului asediului Vienei), de către universitățile: Hacettepe din Ankara (1977), Princeton (1980), Cambridge (1984), München (1986) și, recent, Marmara din Istanbul, urmînd ca următorul congres să aibă loc la Aix-en-Provence (Université de Provence), în 1992.

Congresul desfășurat la Istanbul (21–25 august 1989) a fost organizat de o foarte tinără instituție: Centrul de studii turice (*Türkîyal Arasırm ve Uygulama Merkezi*), creat în 1985 în cadrul Facultății de Litere (*Edebiyat Fakültesi*), ea însăși înființată abia în 1982 între alte facultăți ale celei de-a patra universități, proaspăt înființată, a Istanbulelui.

Desi format din numai cîteva persoane, Centrul de studii turcice s-a dovedit a fi foarte activ și întreprinzător. La numai un an de la înființare, el a organizat deja Simpozionul internațional cu tema: *Studiile turcice în lume și în Turcia*, cu participarea lui Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, Masayuki Yamauchi, Hasan Eren și a altor turcologi, lucrările simpozionului fiind publicate în 1987 (*Turkic Studies in the World and Turkey*, editors: Nadir Devlet, Inci Enginun and Emine Gursoy-Naskali, Istanbul). Diverse instituții, companii sau persoane particulare au acordat „sprijinul și ajutorul lor în realizarea simpozionului”, după cum precizau organizatorii în prefața volumului menționat. Aceeași manieră de organizare a continuat în 1989, cînd modestul Centru de studii turcice a reușit să organizeze „unul din cele mai importante congrese internaționale din lume”, după cum scria în zilele congresului presa turcă. A fost, după cum unanim s-a recunoscut, o organizare fără cusur, sau, ca să folosesc expresia profesorului Bernard Lewis din cuvîntul rostit la închiderea congresului, „very superbe”. Lucrul s-a datorat excelentului Comitet de organizare și, înainte de toate, secretarului congresului, prof. Nadir Devlet, conducătorului Centrului de studii turcice, pe cale să devină institut, după cum a anunțat în cuvîntul său de la deschiderea congresului ministrul culturii al Turciei, Namik Kemal Zeybek.

La ceremonia de deschidere a lucrărilor congresului, la Universitatea Marmara, au mai lăsat cuvîntul, în afară de ministrul menționat, rectorul universității gazdă, președinte de onoare al Comitetului de organizare prof. Orhan Oğuz (care ne-a vizitat țara, în anii '70, în calitate de ministru al Educației naționale al Turciei), decanul Facultății de Litere a acestei universitați și președintele Comitetului de organizare, prof. Hakkı Dursun Yıldız. Din partea oaspeților străini a vorbit cunoscutul specialist în istoria modernă otomană, profesorul Roderic Davison, de la Universitatea „George Washington” din Washington, D.C. Au trimis telegrame de salut – după cum s-a anunțat – 13 miniștri turci, între care un vice-prime-ministrul (*devlet bakanı*). S-a făcut cunoscut că la congres au sosit circa 150 de turcologi, din care circa 90 străini, din 17 țări. În final s-a aflat că au fost ținute aproape 130 de comunicări.

Congresul s-a bucurat de participarea celor mai mari și mai cunoscuți osmaniști ai lumii. A fost o adevărată paradă a celebrităților în domeniul: după fiecare colț de sală, într-o secțiune sau alta, descoperării un alt nume mare.

Din Turcia au participat: profesorul Halil Inalcik, acum profesor consultant la Universitatea din Chicago, fară indoială figura centrală a congresului, prof. Şerif Mardin, de la Bogazici Üniversitesi (Universitatea Bosforului), cunoscut specialist în ideologia junilor turci, prof. Mehmet Genç, distinsul elev și colaborator al regrettatului prof. Ömer Lütfi Barkan, care a jucat un rol de prim-ordin în cercetările de istorie economică otomană, profesorii Osman Okyar și Ercument Kuran de la Ankara, profesora Mübahat Küükoglu, de la İstanbul Üniversitesi și alții. O serie de mari specialiști turci au venit la congres, dar nu au luat efectiv parte, prin prezentarea unei comunicări sau participarea la discuții: așa a fost cazul profesorului Yaşar Yücel, președintele Societății Turce de Istorie, sau al profesorului Hahl Sahillioglu, succesor al profesorului Barkan la Facultatea de Științe Economice a Universității din Istanbul.

Din Statele Unite, de unde a sosit cea mai numeroasă delegație străină, au participat profesorii: Stanford J. Shaw și Ezel Kural Shaw (Los Angeles), Bernard Lewis (Princeton), Roderic Davison (Washington), amintit deja mai sus, Carl Max Kortepeter și Road Murphey (New York), Ronald Jennings (Urbana), Carter V. Findley (Ohio) și alții. A fost prezent, de asemenea, dr. Antony Greenwood, directorul Institutului American de cercetări (istorice) din Istanbul, care a făcut o teză de doctorat, sub conducerea profesorului Inalcik, despre relațiile comerciale româno-otomane în secolele XVI–XVII, aprofundîndu-și acum documentația cu noi cercetări în arhivele din Istanbul, poate și din alte orașe turcești, și urmînd să vină ulterior și la noi, pentru a lucra în arhive și biblioteci. Din Franța au venit: Irène Mélikoff, directoarea Institutului de studii turcice al Universității din Strasbourg, Jean-Louis Bacquê-Grammont, directorul Institutului de cercetări anatoliene din Istanbul (care urmează să publice, în traducere franceză, anumite studii ale regrettatului nostru orientalist Aurel Decei), Gilles Veinstein, succesorul lui Bennigsen la Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris), care pregătește pentru tipar, împreună cu prof. Inalcik, un registru vamal otoman de la Chilia de la sfîrșitul secolului al XV-lea, începutul secolului al XVI-lea, Jacques Thobie (Université de Rennes) și alții. Din Republica Federală Germania au participat, între alții, profesorii Hans Georg Majer, organizatorul precedentului congres de la München, Wolff Hüttneroth (Erlangen), Suraiya Faroqhi (München) și Robert Anhegger (Istanbul), din Austria profesor Andreas Tietze (fără comunicare), din Anglia Metin Kunt (Cambridge), din Israel profesor Jacob Landau și numeroși alți colegi, din Japonia profesor Tadashi Suzuki etc.

Din țările est-europene au venit specialiști din: U.R.S.S. (V.I. Danilov – Moscova, O. Efendiev – Baku, K. Kerimov – Moscova, E. Kerimullin – Kazan și alții), Polonia (dr.

Danuta Chmielowska — Universitatea din Varșovia), Ungaria (János Hóváry — Institutul de istorie din Budapesta), Iugoslavia (Prof. Avdo Suceska — Universitatea din Sarajevo, prof. Muhamrem Cerabregu — Universitatea Kosovei, Priština, și dr. Olga Zirojevic, de la Institutul de istorie din Belgrad), din Albania (cunoscutul turcolog Selami Pulaha, director adjuncț la Institutul de istorie din Tirana).

Din țara noastră au participat: dr. doc. Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru (cu comunicarea: *Regimul sării muntene exportate în Imperiul otoman, sec. XVI—XVII*), Nagy Pienaru (*Condica Vistieriei lui Constantin Brâncoveanu ca izvor pentru istoria relațiilor economice româno-otomane*) și subsemnatul (*Cercetări privind relațiile economice româno-otomane în cadrul Laboratorului de studii otomane al Universității din București*). A fost, de asemenea, prezentată congresului comunicarea Cristinei Feneșan (*Condominium-ul fiscal în eyaletul Timișoarei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*). La comunicările românești, ținute a fost prezent un numeros public, între care Halil Inalcik, Mehmet Genç, Jacob Landau, Avdo Suteska, Selami Pulaha și alții. În special profesorul Inalcik s-a arătat interesat de tematica noastră, de cercetările de istorie economică realizate în cadrul Laboratorului de studii otomane, de formula însăși a acestui Laborator, care a interesat deopotrivă pe colegii din țările est-europene. Au surprins caracterul foarte modern și interdisciplinar al acestor cercetări, ca și atragerea tinerelor profesori la activitatea de cercetare, în timp ce în alte țări, se știe, această activitate este realizată aproape în exclusivitate de către cercetătorii din universități. Totodată, prof. Inalcik a ținut să sublinieze importanța deosebită a cercetărilor noastre pentru istoria economică otomană, având în vedere rolul vital jucat de o serie de produse românești — în primul rînd sarea și uleiul — în aprovizionarea Istanbulului și a altor mari orașe otomane.

Congresul s-a desfășurat în ședințe plenare și, mai ales, pe secțiuni. În ședințele plenare au fost programate comunicările de un interes mai general pentru istoria economică otomană. Un loc aparte a fost rezervat comunicărilor lui Halil Inalcik și Mehmet Genç, programate, în dimineața deschiderii lucrărilor congresului, cu cîte 45 de minute (față de 20 de minute pentru comunicările obișnuite). Comunicarea profesorului Inalcik, ținută într-o sală arhiplină, s-a intitulat: *Satul, țărani și Imperiul otoman. „Dascălul dascălilor și cărturarul cărturarilor” (hoca ül hocat ve seyl ül-meşayh)*, cum îl numise R. Davison, în cînvîntul său, sau „decanul studiilor otomane”, după altă expresie (Joel Shinder), profesorul Inalcik a făcut un cald elogiu muncii țăranielui, considerat adevăratul susținător al economiei otomane. „Imperiul otoman era un stat țărănesc”, a afirmat Inalcik, un stat cu o „economie de subzistență”, bazată pe gospodăria țărănească sau „sistemul çift”, adică un sistem al micii gospodării țărănești disponind de o pereche (ture. çift) de boi. Autorul a insistat asupra originilor persane și romano-bizantine (*jugum, sevgaron*) ale sistemului. În Imperiul otoman a fost dominantă, după părerea lui Inalcik, economia familială (*çift hane*), nu cea a comunităților rurale, de genul celor înfățișate — arătat Inalcik — de cercetările lui Henri H. Stahl, deși au existat și asemenea comunități în statul otoman. Principiul de bază al statului otoman era acela al cultivării pămîntului, de aceea lă moartea soțului i se lasă văduvei pămîntul (și boii) doar dacă are băieți, care să-l poată lucra mai tîrziu; dacă nu, atunci i se lasă doar o vacă, pentru subzistență, și pămîntul se transferă spahiului, care poate să asigure cultivarea lui. În ansamblu, a arătat autorul, e de remarcat marea mobilitate a țăranilor în Imperiul otoman. Această economie otomană „de subzistență” este, în opinia profesorului Inalcik, puțin cunoscută sau greșit înțeleasă (de pildă, în ce privește funcțiile sale, sistemul impozitelor etc). De aici rezultă necesitatea studierii aprofundate a izvoarelor: *tahrir defterleri* (registrele de recensămînt), *tereke defterleri* (registrele de moșteniri) și *sicil defterleri* (registrele de judecată ale kadiilor). Dar, intrucît aici apare ideologia otomană (o imagine idealizată a satului), trebuie să confruntăm aceste izvoare cu altele, de alt gen, ca, de exemplu, *sıkayet defterleri* (registrele de plingeri), *Mülümme defterleri* (Codicile afacerilor importante) etc.

Comunicarea profesorului Mehmet Genç, intitulată: *Stat și economie în Imperiul otoman*, s-a constituit, într-o anumită măsură, într-o replică — firește, respectuoasă și prietenescă — la comunicarea ilustrului antevorbitor. De fapt, cum a explicat însuși Mehmet Genç, vizuința lui Inalcik, „optimist și idealizat” a „modelului economic otoman” se bazează și e valabilă pentru realitățile otomane de pînă la începutul secolului al XVII-lea, or., „modelul”, pe care-l are în vedere M. Genç, aparține cu deosebire secolelor XVIII—XIX. Care sunt trăsăturile definitoare ale acestui „model economic otoman”, se întreacă autorul, subliniind în același timp că pînă acum nu s-a făcut o analiză satisfăcătoare a acestui „model”. După părerea sa, „provisionismul” („monopolismul” sau „dirijismul”) constituie o primă trăsătură a acestui „model”, în sensul existenței unui permanent control al statului asupra producției, pieței și capitalurilor; în al doilea rînd, practica „fiscalismului” sau „fiscomaniei” caracterizează politica economică otomană („Statul otoman era un stat fiscomanic”, a afirmat profesorul M. Genç). Ai-i, în acest intervenționism al statului în ce privește producția, (in

agricultură prin controlul cultivării pământului, în meșteșuguri prin sistemul esnafurilor) consumul și piața (prin aprovisionarea „dirijsṭā” și sistemul prețurilor maximale de *nash*), precum și mișcarea capitalurilor (care sunt lipsite de un sistem bancar, de siguranță, fiind, a discrepanță puterii centrale,oricind dispusă să le conifice, sub un pretext oarecare), aici decisivă marea diferență dintre „modelul economic occidental” (capitalist) și cel otoman. De exemplu, acest lucru se observă și în altitudinea diferită față de cîștig (turc. *kâr*) și față de dobândă (turc. *faiz*). Astfel, în timp ce în Apus, bunăoară în Anglia secolului al XVIII-lea, se incurajează cîștigul mare, chiar peste 15 %, dar se practică dobânzile mici, pînă la maximum 8 %, în Imperiul otoman, în sec. XVIII—XIX, dimpotrivă, cîștigul mare, peste 15 %, este considerat ilegal, în schimb sunt admise și practicate dobânzile înalte: 10—15 % pentru fundațiile pioase (*vakfiye*) și 20—24 % pentru sistemul *iltizam* (al arendărilor), ceea ce înseamnă o medie de 15—20 %. Or, se știe, — și realitățile secolului nostru au demonstrat-o cu prisosință — politica dobânzilor înalte constituie o piedică în calea dezvoltării economice, după cum limitarea cîștigului frinează inițiativa particulară.

Aceste aprecieri de ansamblu ale lui Mehmet Genç au fost concretizate și confirmate de comunicările lui Avdo Sučeska (*Creditul vaktifurilor din Sarajevo în secolul XVI*), Rifat Özdemir (*Creditul practicat de vaktif „nakit avariz” la Ankara, 1785—1802*), Salih Özbaran (*Sistemul iltizam în eyadetele Yemen, Basra și Lahsa în secolul al XVI-lea*) și altele. Așa cum am menționat și la congres, asemenea aprecieri sunt confirmate și de izvoarele românești, prelucrate cu metode statistică-matematice de Irina Gavrilă și Bogdan Murgescu pentru epoca lui Constantin Brâncoveanu (*Credit și creditori în timpul lui Constantin Brâncoveanu*, în „Revista de istorie”, t. 41, 9/1988, p. 861—876). Existența unei fiscalități otomane mai apăsătoare în teritoriile arabe decât în Balcani în perioada clasică și chiar a unei fiscalități excesive („over-taxation”) în aceleași zone, care a dus la multe părăsiri de sate, a fost relevată de comunicările profesorilor Margaret L. Venzke de la Baltimore (*Syria's Land Taxation Regime in the Ottoman "Classical Age" Broadly Considered*) și Wolff Dieter Hütheroth (*Methods of Historical Geography with Examples from Southeast Turkey, Syria and Irak*).

„Provizionismul” și „dirijsṭmul” otoman („l'apprivoisement de façon dirigiste”, „le système économique ottoman”), alături de „fiscalism”, au fost scoase în evidență și de comunicarea profesorului Gilles Weinstein (*Elevage et pillages au nord de la Mer Noire au milieu du XVIe siècle*). În temeiul unor registre turcești din 1548—1549 și 1553—1555 păstrate în arhivele poloneze și descrise anterior de Z. Abráhamowicz în al său *Katalog Dokumentów Tureckich* (Warszawa, 1959), registre care consemnează pierderile suferite de către locuitorii Cetății Albe (Akkerman, Belgorod Dniestrovskij) și Oceakov-ului (Cankerman) în perioadele menționate, autorul a subliniat însemnatatea oieritului și a creșterii cailor în aceste zone. Astfel, taxele provenind din *adel-i agnam* (impozitul pe oi) egalau pe cele provenind din vama Cetății Albe. Amploarea și formele „exploatarii economice” otomane pot fi surprinse și din studiul „stînelor de stepă” sau „odăilor” (*saya, koyun odası, koyun ocağı*), „tip de stabiliment” puțin cunoscut pînă acum.

Limitele firești ale unei asemenea prezenteri ne impiedică să ne oprim cu detaliu asupra tuturor comunicărilor. Amintim doar faptul că mai multe ședințe ale unor secțiuni au fost dedicate epocii Tanzimatului, studiată în variantele ei aspecte economice și sociale, fie la nivelul întregului imperiu, fie la nivel regional.

Dincolo de valoarea celor mai multe dintre comunicări și de seriozitatea discuțiilor, s-a remarcat tendința părăsirii abordărilor tradiționale în favoarea celor moderne, uneori chiar cu preocupări spre interdisciplinaritate. Este de semnalat și efortul stăruitor de a plasa organic istoria otomană într-un context mai larg, mondial. Este de datoria istoricilor români să se racordeze deplin acestor evoluții care de altfel sunt comune unei mari părți a istoriografiei mondiale actuale.

Mihai Maxim

RE C E N Z I I

GHISLAIN DE DIESBACH, *La princesse Bibesco*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1988, 591 p.

Lucrarea istoricului Ghislain de Diesbach, consacrată vieții și activității scriitoarei Martha Bibescu, apărută cu prilejul centenarului nașterii acesteia ne înfățișează o celebritate de notorietate mondială, o mare româncă și europeană, o distinsă doamnă din lumea aristocratică a epocii sale, o mare și fecundă scriitoare, care încă din anii adolescenței și pînă la adinci bătrînele a „trăit ca să scrie și a scris ca să trăiască”, cum avea să afirme către amurgul tumultoasei sale vieți. Deși născută pe plaiurile românești, franceza a fost unealta ei de lucru.

Rezultatul prodigioasei sale preocupări scriitoricești s-a materializat în realizarea a peste 40 de volume de lucrări literare începînd cu: *L s' Huit Paradis*, apărută la Hachette-Paris în 1909 (p. 133–134), trecînd prin *Ivor, fara sălcilor* (p. 321–322), *Catharine-Paris* (p. 356–357) etc. și terminînd cu *Echanges avec Paul Claudel*, tipărită la Paris în 1973, un an înaintea trecerii sale în nefință.

Intensa activitate literară a autoarei l-a determinat pe Mihail Sadoveanu să aprecieze încă în anul 1938, „că D-na Martha Bibescu e o scriitoare de primul rang”, iar François Mauriac s-o caracterizează drept „Cea mai admirabilă inteligență de femeie, pe care o cunosc”.

România, patria ei de baștină, istoria și tradițiile ei, frumusețile și problemele ei, va fi prezentată sub diverse ipostaze în 12 din lucrările scriitoarei printre care menționăm: *Ivor, fara sălcilor*, *Catherine-Paris*, *Destinul lordului Thomson*, *La bal cu Marcel Proust*, *Imagini din Bucovina și Transilvania*, *Portrete de oameni*, *Imagini din Epinal*, *Foi de calendar*, *Nimfa Europei*, *Schimburi cu Paul Claudel* și altele. Sufletul și poezia patriei vibrează în toate aceste lucrări.

Activitatea sa literară și publicistică, oglindită în toate capitolele cărții recenzente s-a bucurat de o largă apreciere. În 1954 i s-a acordat marele premiu pentru literatură al Academiei franceze, (p. 521), iar în 1955 a fost aleasă membru al Academiei regale de limbă și literatură franceză din Belgia (p. 521). Pentru volumele de corespondență cu abatele Mugnier i s-a acordat în 1963, premiul Sevigne.

Contactele și legăturile permanente cu scriitorii de frunte ai epocii printre care: Camil Petrescu, Mihail Sadoveanu, A. France, M. Proust, J. Cocteau, P. Claudel, Fr. Mauriac, P. Valery, A. Maurois, L. Gillet, cu istorici ca N. Iorga, V. Pârvan etc., sint o dovadă concluzivă a stimei și considerației de care s-a bucurat Martha Bibescu printre oamenii de litere și cultură ai vremii.

Europa, bătrînul și mereu tînărul nostru continent, este pe larg oglindit în opera scriitoarei.

De la războaiele antiotomane ale europenilor, de la lupta dintre Puterile Antantei și Puterile Centrale în anii premergători primului război mondial, oglindită în *Destinul lordului Thomson* (p. 399) și anii zbuciumăți ai războiului zugrăviți în *Imagini din Epinal* (p. 451) dezvoltarea Europei interbelice cu crizele ei, isbucnirea celui de al doilea război mondial, lupta dintre cele două tabere și increderea nețarmurită a scriitoarei în victoria forțelor aliate asupra maladiei fasciste, relațiile și corespondența ei cu oamenii politici de frunte din Europa ca: Ramsay MacDonald (p. 437–438), Lloyd George (p. 284–286), W. Churchill, R. Vansittart, Paul Boncour, Ch. de Gaulle, P. Reynaud, N. Politis și altele, pe larg prezentate în lucrare demonstrează ideile europeniste ale acesteia, credința în unitatea și destinul pașnic al continentalului în ciuda vicisitudinilor istoriei.

În afară de literatură și publicistică, politica este o activitate de predilecție a scriitoarei, atât în anii din perioada primului cataclism mondial când va rămîne în Bucureștiul ocupat ca directoare a spitalului 118 (p. 239) și va cultiva prietenia cu kronprințul (p. 57–173), cu ambasadorul Austro-Ungariei la București și apoi ministru de externe, Czernin, nelipsit de la Mogosoaia, cu contele Saint Aulaire, ambasadorul Franței la București și mai ales cu colonelul Thomson, atașatul militar al Angliei în România și mai tîrziu membru al cabinetului britanic (p. 220–228 și 384–390), precum și în anii 1943–1944, când ca ambasadoare itinerantă va fi solicitată de Mihai Antonescu să sondeze poziția puterilor aliate pentru

ieșirea României din război (p. 503—505) contribuind, se pare, la realizarea unui ingenios „joc diplomatic”, pus la cale de către aliați pentru a-și deruta adversarul.

Așa va fi și în 1939, cind Martha Bibescu împreună cu Viorel Tilea va sensibiliza cercurile oficiale britanice în legătură cu presunile germane asupra României și iminenta ocupare a țării de către trupele hitleriste. În momente cruciale pentru țară, scriitoarea nu-și va precupoa eforturile pentru a-i servi interesele său cum au făcut-o iluștrii săi înaintași și strămoși. Prin legăturile strînse cu oamenii politici români ca: Ionel I. C. Brătianu (p. 98, 126, 257), Ion G. Duca, Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Barbu Știrbey și.a. se va informa asupra problemelor politice la ordinea zilei privind România și prin intermediul relațiilor personale ce le avea la Paris, Londra, Berlin, Roma, etc. a reușit să fie de folos țării în multe momente delicate din istoria ei.

Martha Bibescu, împreună cu Anna de Noailles, născută Brîncoveanu și cu Elena Văcărescu sint cele trei nestemate de origine română care vor străluci întotdeauna pe cerul literaturii și poeziei franceze.

În afară de literatură, politică, publicistică și mondénitate, personalitatea scriitoarei este strîns legată de problemele dezvoltării aviației române și internaționale, reuniunilor și congreselor Federației Aeronautice Internaționale, mai ales în perioada 1930—1941, cind soțul său George Valentin Bibescu, a fost președintele acestei organizații.

Această împrejurare i-a permis să cunoască succesele acestui domeniu de virf al activității umane cu efecte pozitive în dezvoltarea cooperării dintre state și popoare, dintre oameni, în micșorarea distanțelor precum și pe cei mai temerari aviatori ai timpului printre care: L. Blériot (p. 426, 448), C. Lindbergh (p. 427), Saint-Exupery (p. 448), Itale Balbo (p. 419—420), dintre străini; Aurel Vlaicu, George Bănciulescu, Traian Burdulescu, Radu Bellier și.a. dintre români.

Cu prilejul lucrărilor congresului F.A.I. de la Washington din 1934, scriitoarea va fi invitată la Casa Albă, unde va fi primită împreună cu soțul de președintele F. D. Roosevelt și de soția sa (p. 427). Cu acest prilej va face o scurtă călătorie prin S.U.A., despre care va rămâne cu impresii de neuitat. În iunie 1939 va participa, de asemenea, la Congresul F.A.I. de la Berlin, unde Goering, în calitate de mareșal al aerului va deschide congresul (p. 470) și căruia Martha cu pana sa incisivă și inspirată îi va face un portret prin care va caracteriza, odată cu personajul, și regimul hitlerist opresiv, impertinent, reacționar.

Prin intermediul monografiei consacrate scriitoarei Martha Bibescu, istoricul Ghislain de Diesbach* ne introduce în activitatea tumultuoasă și contradictorie a unei epoci, în care eroul a avut un rol activ și pozitiv în destinele Europei și României a cărei istorie este uneori unilateral prezentată.

Ne exprimăm însă bucuria și satisfacția că activitatea prodigoasă a unei mari românce, a unei celebrități europene și mondiale, a unei mari scriitoare care a dus România în lume și a adus lumea în România, în care vibrează sentimentele românești este pusă în valoare în patria ei adoptivă, meritând de a fi mai bine cunoscută și apreciată în patria ei natală.

Ion Grecescu

General TRAIAN MOȘOIU, *Memorial de război (august—octombrie 1916)*, ediție, studiu introductiv și note de Al. Dragomirescu și Marius Pop, Colectia Testimonia, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 150 p.

Cartea reprezintă o valoroasă contribuție, care se atașează la ansamblul de mărturii documentare ce relevă eroismul de care au dat dovadă militari români în primul război mondial, campania dramatică și încărcată de fapte de vitezie din anul 1916, în confruntările cu forțele inamice cotropitoare, mult superioare atât numeric cât și în ce privește dotarea cu tehnică de luptă.

Acest inedit *Memorial de război* scris de Generalul Traian Moșoiu „cu puțini ani înaintea morții” (p. 63 — Notă asupra ediției), despre care se menționează că a fost descoperit în anul 1977, în arhiva descendenților familiei redă secvențe și detalii referitoare la unele acțiuni de luptă, diverse aspecte precum și puncte de vedere asupra operațiunilor în care au fost angajate unitățile pe care le-a avut sub comandă, în spațiul și timpul la care se referă. Este un binevenit și remarcabil aport la recompunerea căt mai fidelă a imaginii cîmpului de luptă din zona

* Născut la Havre în anul 1931, este autorul unor interesante lucrări istorice printre care remarcăm: *Istoria Emigratiei*, biografiile Doamnei de Staël și a lui J. Necker.

Sibiu — Orlat — Valea Oltului, în campania anului 1916, în intervalul scurt în care s-au desfășurat (august — octombrie 1916), evidențiind începînd din prima zi (15 august 1916), eforturile deosebite depuse de militari noștri, variate acțiuni precum și remarcate numeroase fapte de eroism.

Sunt prezentate diverse aspecte referitoare la luptele crîncene care au avut loc pe aceste meleaguri în care un mare număr de militari, de la ostaș la general (comandantul Corpului 1 Armată român, General de brigadă David Praporgescu) și-au dat viața pe cîmpul de luptă, apărînd fiecare brazdă din pămîntul strămoșesc. Este redată activitatea din ziua de 14 august 1916, cînd s-a alăt la comanda Regimentului 2 Vilcea (la acea dată avînd gradul de colonel), convocarea unor comandanți la Comandamentul Corpului 1 Armată de la Craiova, ordinele primite, măsurile luate, deplasarea trupelor spre frontieră precum și remarcat entuziasmul corpului ofișeresc al Regimentelor 2 Vilcea și 5 Vinători (p. 69).

Lucrarea memorialistică are meritul că redă detalii de cert interes, respectiv prezintă momente trăite de autor, distins comandant, alăt în viitoarea evenimentelor în sectoarele în care a aționat. De asemenei conține unele aprecieri asupra unor acțiuni militare desfășurate în acest cadru al confruntărilor, constituind un util aport pentru a fi atașat al ansamblului informațional care se referă la Bătălia Sibiului și în continuare luptele de pe Valea Oltului din anul 1916.

Reiese evident și din *Memorialul de război* precum și din studiul introductiv, faptul semnalat în literatura de specialitate că intensa activitate pe plan militar care a avut loc în aceste zone, în condiții specifice, a solicitat la maxim trupele noastre aflate în apărare, care au săvîrșit strălucite fapte de arme cu un remarcabil spirit de sacrificiu.

Străduință prof. Al. Dragomirescu și a prof. Marius Pop de a introduce în circuitul științific *Memorialul de război* scris de Generalul Traian Moșoiu, este meritorie, fiind adusă o contribuție notabilă, care prezintă informații utile, constituind un aport la cunoașterea în plenitudinea sa a amplului efort militar desfășurat de trupele noastre, în zona și perioada tratată.

Cartea beneficiază de un documentat și exigent studiu introductiv (sunt făcute chiar mențiuni asupra unor mici crori stăturate în Memorial). Sunt atașate 9 anexe, diverse imagini fotografice, o notă asupra ediției și redată o abundentă bibliografie (note cu caracter general și special). Lucrarea ar fi cîștigat un plus de valoare dacă s-ar fi apelat și la unele documente militare inedite ale vremii.

Competența deosebită de care a dat dovedă generalul Traian Moșoiu în primul război mondial, la diferențele nivele de comandă pe care le-a avut, remarcindu-se evident luptele din campania anului 1916 la care a participat, face ca *Memorialul de război* să se dețeze și să se impună ca importanță. Pe drept s-a menționat că „faptele relatate introduc cititorul în mersul evenimentelor, uneori tonul confesiunii inviorindu-se și capătind accente vii, emoționante” (p. 59).

Ar fi fost nimerit de a se menționa că generalul de brigadă Moșoiu Traian, a fost decorat în ziua de 2 ianuarie 1918 cu ordinul „Mihai - Viteazul” cl. III-a, prin Înalt Decret Nr. 16 din 2 I. 1918, „pentru vitejia și destoinicia cu care a comandat Brigada 3-a Infanterie în luptele de la Tălmaci din 13 și 16 septembrie și Divizia 20 (?) în luptele din regiunea Văii Lotru între 17 septembrie și 5 octombrie (1) 1916. Pentru contraatacul pe care l-a condus personal contra Muntelui Pictrosu, capturînd material de război și prizonieri. În ziua de 8 octombrie a luat comanda Diviziei 23 pe care a condus-o cu energie în luptele din Munții Carpați din stînga Oltului, zădărnicind forțările unui inamic superior în număr de armament”¹.

Continuarea cercetărilor în această direcție, de vădit interes, se impune și la o viitoare ediție a *Memorialului de război*, atașarea unor informații și documente suplimentare ar fi binevenită.

Valeriu A. Giuran

PIERRE ALEXANDRE, *Le climat en Europe au Moyen Âge*, Paris, 1987, 803 p.

Lucrarea publicată în 1987 sub egida prestigioasei instituții franceze, „Ecole des Hautes Études en sciences sociales”, reprezintă teza de doctorat, elaborată de Pierre Alexandre timp de 10 ani (1973—1983), la Universitatea din Liège, sub îndrumarea profesorului Fernand Ver-

¹ * * *, Ministerul de răsboiu, anuarul *ofișerilor și drapelelor armatei române cărora li s-a conferit Ordinul „Mihai-Viteazul”*, Atelierele grafice Socec, Societatea anonimă București (f.a.), poz. nr. 215, p. 121.

cauteren, dispărut prea timpuriu, și sub conducerea profesorului Alain Joris. Ideea de bază, ce a prezidat efectuarea cercetării și ordonarea materialului, a fost aceea a reconstituirii evoluției climatului Europei medievale occidentale, exclusiv pe baza izvoarelor narrative contemporane epocii. Acest lucru este subliniat și în subtitlul lucrării : *Contributions à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe Occidentale*.

Intr-un capitol introductiv autorul trasează cîteva coordonate privind stadiul actual al studiilor de climatologie și trece în revistă, criticind necruțător, numeroasele compilații de date meteorologice, care în cursul timpului (din Renaștere și pînă în zilele noastre) au vehiculat date false, imprecise sau pure inventii, amestecate cu unele informații exakte, compilații care și-au căstigat, însă, o mare popularitate, fiind folosite și preluate de numeroși istorici ca surse demne de crezare. Între asemenea lucrări cele mai criticate sunt: studiile lui Vanderlinde, *Chronique des événements météorologiques en Belgique jusqu'en 1834*, (Bruxelles, 1924) al lui Britton, *A Meteorological chronology to A.D. 1450* (London, 1937) și mai cu seamă cel al lui Easton, *Les hivers dans l'Europe Occidentale* (Leyde, 1928) – cea din urmă lucrare fiind respinsă punct cu punct pe parcursul întregii argumentații făcute de Pierre Alexandre. Aceasta și propune, între altele, ca scop al cercetării, înălțarea greselilor de date, a falselor identificări regionale, prezente la Easton și preluate de istoricul zilelor noastre. În acest sens este citată și relativ recentă lucrare, publicată în 1976 sub egida Direcției Naționale de Meteorologie din Franța, sub conducerea lui Hervé Darnajoux și intitulată *Caractéristiques climatiques des saisons froides en France jusqu'à la fin du Xe siècle*, considerată a fi un corolar, o culme a compilațiilor meteorologice, lipsite de o bază documentară sigură și originală.

În mare autorul reproșează, pe bună dreptate, încercările anterioare cîteva lipsuri elementare, care, dacă ar fi explicabile și de iertat pentru lucrări anterioare secolului XIX, sunt de neconceput pentru studii intrate în circuitul lumii științifice a secolului XX. Aceste lipsuri sunt: absența oricărei exigențe critice în folosirea unei surse de informare, prelucrare fără diserență între date vehiculate în texte medievale tîrzii sau chiar din epoca modernă, texte ce se referă la date climatice de la începutul mileniului, precum și imprecizia cronologică, însotită de confuzii geografice și de interpretări exagerate pentru însemnări laconice.

Dincolo de aceste grave lipsuri, se proliferă necesitatea unei cercetări de sinteză, care, pe baza unei bune cunoașteri a surselor medievale, să extrapoleze date strict meteorologice aflate în texte explicite sau în documente incidentale, trasînd evoluția climatului în Europa medievală, în serii continue și omogene. La baza unui asemenea studiu s-au aflat nu numai izvoarele contemporane ci și cîteva cercetări de analiză, întreprinse pentru regiuni izolate ale Europei, cercetări ce adesea sunt doar anexe la lucrări de mai mare anvergură, privind evoluția agriculturii, a alimentației, a lumii rurale și a celei urbane în Evul Mediu. Așa sunt lucrările lui Van derweer pentru orașul Anvers, al lui L. Stouff pentru Provența, al lui Cl. Rottelli pentru Piemont s.a.m.d. Pe lîngă acestea autorul amintește cu precădere lucrarea lui Le Roy Ladurie *Histoire du climat depuis l'an Mil*, (Paris, 1967) adevărat punct de plecare pentru cercetarea mai amplă întreprinsă de Pierre Alexandre. De asemenea sunt notate și rezultatele cercetărilor istoriografiei britanice, concretizate într-o publicație specială, „Climate and History“ și prin articolele publicate de J. Titow despre evoluția climatului în regiunea Winchester, între 1209–1450.

Pornind de la aceste coordonate generale lucrarea lui Pierre Alexandre se prezintă ca un studiu elaborat cu multă scrupulozitate și probitate științifică, de un adevărat cunoșător al textelor medievale. Cunoștințelor necesare citirii, înțelegerei și prelucrării izvoarelor li s-au adăugat cele stricte de meteorologie, astronomie și statistică, astfel încît, în final, lucrarea este un instrument de lucru, în care cititorul avizat poate găsi o trecere în revistă exhaustivă și critică a textelor medievale (mai ales cronicii orășenesti și anale mănăstirești), ce cuprinde informații cu privire la climă pentru perioada 1000–1425, dar și cataloge meteorologice pentru, aceeași perioadă, însotite de diagrame privind evoluția generală a climatului în cele patru secole luate în discuție.

Datorită informației lacunare, pentru perioada anterioară anului 1000, nu s-au putut obține seri climatice continue pentru secolele mileniului I al erei noastre. Ca limită cronologică superioară s-a impus anul 1425, pentru că dincolo de această dată informațiile devin mai abundente și mai prolixe, încît decelarea, gruparea și prelucrarea lor este imposibil de făcut dă către un singur om.

În ceea ce privește limitele geografice și acestea sunt destul de restrictive. Lucrarea deosebită de a putea trasa o imagine a evoluției climatului european, ea se oprește la o zonă strict circumscrisă de N. Italiei, S. Franței, Pirinei, Tările de Jos, iar în N-E și Răsărit punctul terminus îl constituie Saxonia, Brandenburgul, Silezia, Moravia, Austria și Slovenia. Bineînțeles că ar fi fost interesantă depășirea acestor granițe, dar insuficiența materialului documentar î-a impus autorului folosirea unor lucrări depășite. Neputind folosi direct sursele medievale din

Răsăritul Europei Pierre Alexandre s-a mulțumit, în cazul României, cu studiul meteorologului N. Topor *Ani ploioși și secetoși în RPR*. (București, 1963), studiu de natură să inducă mai mult în eroare decât să aducă date exacte, pentru că folosea ca observații meteorologice nu fapte înregistrate pe teritoriul românesc ci pe cele consemmate de analele mănăstirilor franceze și din Imperiu german. Folosim acest prilej pentru a atrage și pe această cale atenția asupra necesității publicării cit mai grabnice a lucrării, elaborate cu multă migală de doctor Paul Cernovodeanu, cu privire la evoluția fenomenelor climatice și ecologice pe teritoriul patriei noastre, care ar oferi o bază documentară solidă pentru orice fel de sinteze viitoare.

Structurarea cercetării întreprinse de Pierre Alexandre a ținut și ea seama de principiile metodologice, riguroș științifice. Prima parte face o critică atentă a textelor, conținând date climatice, elaborate în perioada anilor 1000—1425, luând în considerație numai informațiile susceptibile de a fi înscrise în așa numitele „serii lungi”, ale „duratei lungi”, în scopul de a se putea reconstituî pe ani, decenii, secole evoluția fenomenelor climatice (p. 62—306). Asemenea date utile scopului propus sunt, alături de mențiunile explicite privind temperaturile iernii sau verii, următoarele: înundațiile, datele fenologice (privind data înfloririi pomilor, a coacerii fructelor, a culegerii viilor), indicațiile privind migrațiile anuale ale păsărilor. Mai puțin luate în considerație au fost informațiile privind abundența sau săracia recoltelor, ce nu sunt intotdeauna determinante de aspecte strict climatice. La fel existența anilor de foamete și evoluția prețului cerealelor sunt considerate a fi lături în care este implicat cel mai adesea și factorul uman. Evaluarea critică a textelor a impus, de la sine, înălțarea tuturor relatărilor ce s-au dovedit a fi necontemporane evenimentelor și deci nesigure. Fixarea certă sau ipotecă a locului unde au fost redactate asemenea observații i-a permis autorului să cunoască regiunea pentru care informațiile meteorologice sunt valabile.

A doua parte cuprinde, sub forma unor tabele, în peste 200 p. (309—556), catalogul critic al evenimentelor meteorologice în Europa (1000—1425), unde sunt înscrise următoarele date: anul pentru care s-a făcut observația, corectarea datei (acolo unde este nevoie), ținindu-se seama de stilul de dateare (după Paște, Buna-Vestire sau Crăciun), locul de redactare, tipul informației (inundație, data recoltei de fructe, migrația păsărilor, etc.), analiza elementelor furnizate de text.

A treia parte, și cea mai interesantă, urmăreste pe baza unor diagrame, să refacă serii continue, pe decenii și secole; și omogene, pentru întreg spațiul luat în discuție, evoluția climei în Europa Occidentală medievală, formulindu-se cîteva concluzii (p. 786—789). Acestea sunt: — în perioada 1160—1400 evoluția generală a fost aceea de încălzire treptată, fără însă a lipsi iernile foarte grele, notate ca „excepții” în izvoarele contemporane (iarna lui 1210 sau cea a lui 1323 cînd a inghețat M. Baltică). După 1400 se constată însă o răcire treptată a temperaturilor hibernale. *Precipitațiile*, în același anotimp, par a fi reduse, între 1170—1240, pentru ca, pînă în 1400, să se constate abundența precipitațiilor hibernali, legată poate și de relativă creștere a temperaturii.

— *Temperaturile estivale* — ridicate în perioada 1200—1310, au dus la veri secetoase, întrerupte de veri ploioase, în următoarele decenii: 1150—1164, 1190—1199, 1310—1319, 1340—1349. Aceste date se leagă de anii de foamete din Europa: 1146, 1151, 1162, 1196—97, 1315—1317 și de „ciuma neagră”, 1348—1350.

Corelația între temperaturile hibernali și cele estivale nu înscrise nici ea date fixe, adeseori verilor ploioase urmîndu-le atît ierni blinde cit și ierni friguroase.

În cazul *Europei Mediteraneene* se arată că observațiile meteorologice făcute într-o anumită zonă nu pot fi extinse automat la nivelul întregii Europe: — în secolul XIII — în această zonă iernile au fost friguroase, iar verile secetoase, pentru prima jumătate a secolului și umede către sfîrșitul secolului XIV.

Din cele cîteva aspecte prezentate considerăm să se poată trage concluzia utilității și importanței studiului interdisciplinar întreprins de Pierre Alexandre, privind climatul în Europa medievală și în același timp dorim să atragem atenția asupra necesității și interesului pe care îl suscîtă noile direcții de cercetare istorică, ce completează viziunea lui L. Febvre, a „omului măsură a istoriei, singura sa măsură și rațiune de a fi”, printr-o imagine completă și complexă a individului, evoluînd în mijlocul unui cadru natural pe care l-a transformat neîncetat într-un mediu social.

Ileana Căzan

SILVIA RIVERA CUSICANQUI, *Oprimidos pero no vencidos. Luchas del compesiado aymara y quechwa de Bolivia 1900—1980*, Ginebra, 1986, 225 p.

Autoarea acestei interesante lucrări, Silvia Rivera Cusicanqui, este o reputată personalitate a culturii boliviene contemporane, profesoară de sociologie și de istorie orală andină la Universitatea San Andrés din La Paz, autoare a numeroase studii asupra problemelor agrare ale tărilor andine.

Volumul de față reprezintă rezultatele unuia din studiile de caz realizat în Bolivia în cadrul Proiectului de cercetare asupra participării populare din cadrul Institutului de cercetări al Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Socială. Proiectul s-a concentrat în a studia eforturile organizate ale celor „excluși” — tărani, muncitori, grupuri etnice, locuitorii săraci din mediul urban — pentru a-și mări controlul asupra resurselor, asupra proceselor de adoptare a deciziilor și asupra instituțiilor sociale normative în general. A fost analizată de asemenea, într-o perspectivă istorică, infruntarea dintre aceste mișcări sociale și forțele sociale, structurile și ideologii care încearcă să mențină distribuția inegală a puterii și a bogăției, precum și rolul statului în acest proces.

Scriind această lucrare profesora boliviană s-a bazat pe documente, pe memoria scurtă și pe memoria lungă reușind să atingă astfel un dublu scop: să arunce o privire în trecut, asupra istoriei, dar să realizeze și o privire prospectivă, asupra unui posibil alt viitor social.

În *Introducere* (pp. 1—9) ea arată totuși că având la bază informații și experiențe destul de fragmentare, textul este deschis discuțiilor, reprezentă un ansamblu de ipoteze interpretative care pot fi corectate prin noi contribuții din sfera cercetării sociale, dar de asemenea din mediul intelectual al mișcării tărănești aymara și quechwa. Deci lucrarea nu se vrea a fi un sfîrșit de drum, ci numai un început, o deschidere către o abordare pluridisciplinară a problematicii luptelor sociale ale tărănimii indigene din Bolivia.

În prima parte a lucrării, intitulată *Luptele antioligarhice* (pp. 11—75), este analizată lupta tărănimii indigene împotriva exploatației claselor dominante în prima jumătate a secolului nostru, dar se face și o scurtă trecere în revistă a antecedentelor sale din a doua jumătate a secolului trecut.

A doua jumătate a secolului trecut se caracterizează printr-o puternică ofensivă a sectoarelor creole oligarhice, consolidate economic ca urmare a creșterii exporturilor de argint, ofensivă îndreptată împotriva proprietăților comunitare ale indigenilor. Încercarea dictatorului Mariano Melgarejo de a scoate la licitație aceste pământuri, în 1866, a eşuat, dar în 1874 a fost dată o lege care preconiza desființarea proprietății comune indigene, transformarea ei în parcele individuale și transformarea contribuției indigene într-un impozit universal asupra proprietății. Această lege de tip liberal a permis o puternică ofensivă latifundiară în următoarea 40 de ani.

Tendințele de dezvoltare ale societății boliviene la sfîrșitul secolului XIX se pot sintetiza în trei forme de monopol asupra bunurilor și resurselor comunității: monopolul asupra pământului, monopolul pieței și monopolul asupra puterii politice. Acestea erau limitele pe care partidul liberal-federalist le propunea societății, cu alte cuvinte un regim exclusivist și coercitiv în favoarea dominației oligarhice.

Împotriva acestei situații s-au ridicat la luptă tărani indigeni aymara și quechwa. Revolta tăraniilor aymara din 1899, condusă de Pablo Zárate Willka a pus în evidență caracterul fals și nedrept al proiectului liberal. Principalele revendicări aymara erau: restituirea pământurilor comunale uzurate, lupta de apărare împotriva agresiunii creolilor latifundiari, refuzul de a recunoaște autoritatea liberalilor și conservatorilor asupra trupelor indiene și formarea unui guvern indian autonom condus de un lider indian. Deși înfrinții răsculații au exprimat în infruntarea directă cu minoritatea creolă dominantă, ideologia și practica unei lupte anticoloniale

Presiunea oligarhică crescindă a provocat, între 1910—1930, un sir întreg de răscoale ale indigenilor, mai ales din zona Altiplano (Podișurile înalte). A fost vorba de un adevarat sir de răscoale nu atât datorită legăturilor dintre ele, cit mai degrabă datorită elementelor ideologice, politice și organizatorice comune pentru toate. Programul de reforme propus de aceste răscoale poate fi sintetizat în următoarele puncte: restituirea pământurilor comunale uzurate de latifundiari, abolirea serviciului militar obligatoriu, suprimarea diferențelor formе ale tributului colonial care continuau să existe încă, prezența reprezentanților indieni în Congres și în organele locale ale puterii, intemeierea de școli pentru indieni și libertatea comerțului.

Războiul declanșat de oligarhia boliviană împotriva Paraguayului (1931—1934) și încheiat cu dezastrul de la Chaco a accentuat procesul de destrămare al statului oligarhic, ruinându-i bazele sale ideologice și morale. În aceste condiții președintii Tao (1936—1937) și Busch (1937—1939) au luat măsuri de îngădare a monopolurilor străine, în special ameri-

cane, au decretat sindicalizarea obligatorie care a contribuit la accelerarea organizării muncitorilor din întreaga țară. Tot acum s-au format în Cochabamba primele sindicate țărănești. Aceste sindicate și dezvoltarea rețelei școlare, cu toate limitele lor, erau amenințătoare pentru latifundiari. În aceeași zonă se constată acum o estompare a fricțiunilor interetnice și o amplificare a spectrului de relații și alianțe ale țărănimii cu alte sectoare ale societății. Acum sunt semnalate primele greve țărănești, ca cele conduse de José Santos Marka T'ula și Antonio Álvarez Mamani, greve care de multe ori au fost coordonate cu acțiunile muncitorilor și studenților din orașe.

În același timp în anii 1942, 1943 și 1945 au loc congrese ale indigenilor de limbă quechwa, ultimul la nivel național, toate marcând o adevărată fraternizare între muncitori și țărani. Principalele revendicări formulate aici au fost: încetarea obligațiilor de muncă gratuită ale țărănilor pe proprietățile latifundiare, restituirea pământurilor comunale uzurate și desființarea numeroaselor impozite care apăsau economia țărănească.

Dar după 1946, cînd oligarhia îl înfățură de la putere pe președintele Willaroel, care-i favorizează pe indigeni, situația statului oligarhic, în ciuda aparentelor, se deteriorează constant. Are loc un adevărat lanț de răscoale țărănești în 1946 și 1947, are loc o puternică criză minerală care provoacă concedieri masive. Deși de remarcat este însă faptul că cei concediați, reîntorcindu-se la locurile lor de origine răspindesc experiența organizatorică și politică a sindicatului muncitoresc, care a pătruns astfel în organizațiile comunale deja existente.

Cea de-a doua parte a lucrării, *Pacea revoluționară* (pp. 77–108) abordează problema preluării puterii de către Mișcarea Națională Revoluționară (MNR) în 1952, partid cu orientare moderată de stînga, care a dus la desființarea statului oligarhic. Termenul de revoluție folosit de autoare pentru acest eveniment nu se pare destul de fortat. Considerăm că este vorba numai de un inceput de revoluție care a dus la lichidarea vechilor clase dominante, dar care nu și-a propus să schimbe și nici nu a schimbat relațiile de producție, încercind doar să le adapteze la noile realități concret-istorice din țară.

Programul propus de MNR societății avea în vedere trei obiective majore și anume: creșterea controlului statului asupra economiei prin naționalizarea minelor, desființarea relațiilor servile din agricultură prin reforma agrară și atragerea țărănimii indiene la viața politică prin votul universal. În acest sens, la 2 august 1953, a fost decretată reforma agrară și a fost intensificată organizarea sindicatelor țărănești mai ales în Cochabamba, Altiplano și zonele de la nord de Potosí. Dar în multe alte regiuni predominau formele de organizare communală care funcționau nu numai ca mecanisme de organizare a vieții sociale și productive a comunităților, ci de asemenea ca structuri intermediare între comunități și stat.

Din 1958 însă, cînd în cadrul MNR apar fracțiuni tot mai numeroase, se constată o ruptură între stat și sindicate. Cu toate acestea experiența sindicalismului țărănesc a dus la transformări de durată. În cea mai mare parte a zonelor rurale ale țării sindicatul a fost o modalitate de organizare la bază, care coexistă sau fuzionează în cel mai înalt grad cu formele tradiționale de autoritate, cu mai mult de o jumătate de milion de membrii afiliați și aproape 20 000 de organizații sindicale de bază. Această structură, deși subordonată în mare măsură față de MNR, va servi ulterior ca bază pentru organizarea independentă a mișcării țărănești și pentru reformularea alianțelor sale cu restul societății.

Partea a treia a lucrării, *Lupta pentru autonomie sindicală și autodeterminare politică* (pp. 109–163), analizează perioada cuprinsă între 1964 și 1980, caracterizată printre-o creștere a presiunii noii oligarhii reprezentată mai ales de președinții militari René Barrientos (1964–1969) și Hugo Bánzer (1971–1978), dar și prin opozitia crescîndă a țărănimii și a maselor populare în general. Dictatura lui Barrientos a încercat prin pactul militar țărănesc, să-și sporească controlul preventiv asupra populației, să o subordoneze pe aceasta autorității birocrației militare. Această politică a dus la apariția Blocului Independent Țărănesc, care s-a opus deschis pactului și s-a afiliat la Centrala Muncitorească Boliviană.

Dar presiunea noii oligarhii a fost întreruptă, pentru o scurtă perioadă, în timpul președinților Ovando Candia (1969–1970) și Juan José Torres (1970–1971). Acum reapar la suprafață conținuturile democratice, populare și antiimperialiste ale mișcării din 1952 care a dus la lichidarea statului oligarhic. Se constată de asemenea o importantă radicalizare a maselor populare care provoacă eșecul unei tentative de lovitură de stat a forțelor de dreapta și sprijină preluarea puterii de către generalul Torres.

Lovitura de stat singeroasă a lui Hugo Bánzer (august 1971), a marcat însă revenirea la putere a reacțiunii interne. Acum începe să fie dusă o politică agresivă, antinațională, se permite revenirea capitalului străin, mai ales american, are loc o sistematică repră mare a mișcărilor populare, rolul statului în economie scade și corupția se generalizează la toate nivelurile sale.

Replica maselor populare a fost crearea, la 12 august 1971, a Centrului țărănesc Tupac Katari (conducător al unei răscoale indigene din secolul XVIII), cu scopul de a realiza emisiuni de radio în limba aymara, de a scoate un ziar și de a forma o piață țărănească pentru expedierea directă a produselor agricole în oraș. Mișcarea kataristă a fost de la început un curent ideologic în care se sintetizau teme culturale, proiecții politice și lupte revindicative. A fost de asemenea o mișcare atât urbană cât și rurală, o autentică punte de legătură între indienii aymara din mediul rural și cei din oraș. Ea, împreună cu mișcarea muncitorească, a contribuit esențial la reorganizarea autonomă a mișcării sindicale la scară națională. Alianța sindicală dintre țărănimile și clasa muncitoare a reușit să se opună cu succes dictaturii de dreapta a generalului García Meza și a determinat reluarea procesului democratic în 1982.

Autoarea consideră că mișcarea kataristă a avut două filoane de gindire, specifice mentalității andine. Pe de o parte este o simbioză între o ordine etică perfectă, incarnată în codul moral incas, și lupta anticolonială care încearcă să-l restaureze, incarnată în figura lui Tupac Katari și a altor conducători indieni. Importantă este percepția continuuității unei situații coloniale care se impune de o manieră opresivă asupra unei societăți care la origine era liberă și autonomă. Pe de altă parte ea reprezintă conștiința revenirii eroului în care percepția esențială este aceea a calității politice a numărului, noțiunea de majoritate etnică națională care se asociază cu trecerea uriașului adormit.

De asemenea katarismul își extrage revendicările din trecutul indian prehisppanic și colonial, din autoperecția sa ca majoritate oprimată ale cărei interese nu au fost reprezentate, ci înlocuite de partidele creole. Perceperea continuuității coloniale demonstrează, după opinia autoarei, predominarea memoriei lungi asupra memoriei scurte și este un izvor de identitate politică autonomă, care nu admite înlocuitor.

Trebuie amintit de asemenea că lucrarea cuprinde în anexe (pp. 165–214) documentele cele mai importante ale perioadei abordate, are o bogată bibliografie (pp. 215–222) formată din 78 de titluri și un glosar de termeni indigeni (pp. 222–225).

În ansamblu, cartea profesorei boliviene Silvia Rivera Cusicanqui reprezintă o cercare temerară, dar reușită de a aborda principalele procese istorice ale Boliviei contemporane, remarcându-se prin exactitate și probitate științifică, aducînd în discuție probleme noi sau mai puțin cunoscute, deschizînd un nou drum de cercetare care-și aşteaptă continuatorii.

Eugen Denize

„REVISTA ISTORICĂ” publică în primă parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a două a revistei, de informare și critică științifică, sumarul este completat cu rubricile: probleme ale istoriografiei contemporane, opinii, recenziile, note bibliografice și Viața științifică în care se publică materialele privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rinduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustratiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71246.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII SI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE SI ARHEOLOGIE

DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII SI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

— SÉRIE BEAUX-ARTS

— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Marea și tranziția de la feudalism la capitalism (sec. XIV – XVI).
- Genealogia și demografia istorică.
- Tările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea
- Doi soli ai lui Mihai Viteazul.
- Imagini spaniole ale epopeii românești conduse de Mihai Viteazul.
- Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.
- Producția și comerțul de hîrtie la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.
- Catagrafia orașului București din anii 1810 – 1811.
- Carte și societate în București la începutul epocii moderne.
- C. A. Rosetti. Mărturii inedite.
- Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
- Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.
- Oamenii de știință și viața politică a României.
- Instalarea cablului submarin Constanța – Constantinopol și Convenția româno-germană din 1899.
- Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.
- Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.
- Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realitate.
- I. C. Filitti, Pagini de jurnal.
- Tratatul de comerț și navigație româno-englez din 6 august 1930.
- Pozitia statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.
- Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice.

RM ISSO 567–630